

ਨੌਵੀਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਲਈ

ਸਾਹਿਤ-ਮਾਲਾ : 9

(ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਵਾਰਤਕ)

ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਮੁਫਤ
ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਕਰੀ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ

ਐਡੀਸ਼ਨ : 2021-22 1,00,000 ਕਾਪੀਆਂ

ਐਡੀਸ਼ਨ : 2022-23 2,28,000 ਕਾਪੀਆਂ

All rights, including those of translation, reproduction
and annotation etc., are reserved by the
Punjab Government.

ਚਿਤਾਵਨੀ

1. ਕੋਈ ਵੀ ਏਜੰਸੀ-ਹੋਲਡਰ ਵਾਧੂ ਪੈਸੇ ਵਸੂਲਣ ਦੇ ਮੰਤਵ ਨਾਲ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ 'ਤੇ ਜਿਲਦਸਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। (ਏਜੰਸੀ-ਹੋਲਡਰਾਂ ਨਾਲ ਹੋਏ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਧਾਰਾ ਨੰ. 7 ਅਨੁਸਾਰ)
2. ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਦੁਆਰਾ ਛਪਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਜਾਲੂ/ਨਕਲੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਂ (ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ) ਦੀ ਛਪਾਈ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਸਟਾਕ ਕਰਨਾ, ਜਮ੍ਹਾਂਗੋਰੀ ਜਾਂ ਵਿਕਰੀ ਆਦਿ ਕਰਨਾ ਭਾਰਤੀ ਦੰਡ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਫ਼ੌਜਦਾਰੀ ਜੁਰਮ ਹੈ।

(ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਦੀਆਂ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਬੋਰਡ ਦੇ 'ਵਾਟਰ ਮਾਰਕ' ਵਾਲੇ ਕਾਗਜ਼ ਉੱਪਰ ਹੀ ਛਪਵਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।)

ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਵਿਕਰੀ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸਕੱਤਰ, ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ, ਵਿੱਦਿਆ ਭਵਨ, ਫੇਜ਼-8 ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ- 160002
ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਅਤੇ ਮੈਸ : ਨਿਊ ਸਿਮਰਨ ਆਫ਼ਸੈਟ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼, ਜਲੰਧਰ ਦੁਆਰਾ ਛਾਪੀ ਗਈ।

ਦੇ ਸ਼ਬਦ

ਸਿੱਖਿਆ ਨਿਰੋਲ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਬਾਰੇ ਗਿਣਵਾਂ-ਤੁਲਵਾਂ ਗਿਆਨ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਮਹੱਤਵ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਤੇ ਰੂਹ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਰੂਪਾਂਤਰਨ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਸ ਕਾਬਲ ਬਣਾ ਦੇਵੇ ਕਿ ਉਹ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸੁਚੱਜ ਅਤੇ ਰੱਜ ਨਾਲ ਜਿਊਂ ਸਕੇ ਬਲਕਿ ਉਹ ਜਿਸ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ, ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ; ਉਸ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਰ ਕਾਰਜ-ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਿਕ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰ ਸਕੇ।

ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਹੈ। ਲੋੜ ਇਸ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ, ਸਲਾਹੁਣ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਖੂਬਸੂਰਤ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਇਹੋ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਮਨੋਰਥ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਚੇਤੰਨਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂਜੋ ਉਹ ਇਸ ਦੀ ਤੌਰ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਤੇ ਉਸਾਰੂ ਸੋਚ ਨਾਲ ਸਮਝ ਸਕੇ, ਇਸ ਦੀ ਧੜਕਣ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕੇ, ਇਸ ਵਿਚਲੇ ਉਤਰਾਵਾਂ-ਚੜ੍ਹਾਵਾਂ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਰਹਿ ਸਕੇ, ਇਸ ਦੇ ਚੰਗੇ-ਮਾੜੇ ਪਹਿਲੂ ਦੀ ਨਿਰਖ-ਪਰਖ ਕਰ ਸਕੇ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਤਿ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕੁਦਰਤ ਪ੍ਰਤਿ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰੂਹ ਦਾ ਰੱਜ ਬਣਾ ਸਕੇ।

ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਇਸ 'ਹਾਸਲ' ਲਈ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਪੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪੱਖ ਹਨ: ਅਧਿਆਪਕ ਅਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ। ਇੱਥੇ ਸਿਰਫ਼ ਕਿਤਾਬਾਂ ਬਾਰੇ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਕਿਤਾਬਾਂ ਤੋਂ ਭਾਵ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਰਸ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਉਹ ਚਾਬੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਡੇ ਪੁਸਤਕ-ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਬੂਹੇ ਖੋਲ੍ਹਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸੁਹਿਰਦ ਅਧਿਆਪਕ ਇਹਨਾਂ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਚਾਨਣ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਗਲੇਰੇ, ਬਿਖੜੇ ਪੈਂਡੇ 'ਤੇ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਡੰਗੋਰੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਬੇਗਾਨੇ ਦੀ ਉਂਗਲੀ ਫੜਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਦੀ ਮੰਜ਼ਲ ਪੈਸੇ ਜਾਂ ਵਿਹਲ ਨਾਲ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ; ਇਸ ਲਈ ਲਗਾਤਾਰ ਘਾਲਣਾ ਘਾਲਣੀ ਤੇ ਜੂਝਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਕਰਮਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਖੁਮਾਰੀ ਹੈ।

ਮੇਰੀ ਦਿਲੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਜਾਂ ਪਰੀਖਿਆਵਾਂ ਪਾਸ ਕਰਨ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਨਾ ਰਹਿਣ ਸਗੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਤੇ ਅਨਜਾਣੇ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਤੱਕ ਜਾਣ ਦੀ ਭਖਦੀ, ਅਮੋੜ ਤੇ ਸਦੀਵੀ ਤਾਘ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਰੱਥ ਵਸੀਲਾ ਬਣ ਜਾਣ।

ਇਸ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਦਫਤਰੀ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਉਪ-ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ ਦਾਲਮ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਪ੍ਰਮਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਦਿਆਂ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਵਿੱਦਿਅਕ ਮਾਹਰ/ਵਿਦਵਾਨ ਡਾ. ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂ, ਡਾ. ਰਾਜਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ ਅਤੇ ਸ. ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦਾਉਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ। ਸ. ਜਸਵੀਰ ਸਿੰਘ ਲੰਗੜੋਆ ਅਤੇ ਡਾ. ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ (ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਆਪਕ), ਇਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਵੱਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਬੋਰਡ ਵੱਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਤਹਿ-ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਿਆਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਓ ! ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਹੋਰ ਵੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਨਿਰੋਈਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਮੋਹ ਜਗਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪਾਠ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਉਪਲਬਧ ਕਰਨ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ.....

ਚੇਅਰਮੈਨ

ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ

‘ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਆਂ, ਅਧਿਕਾਰਿਤਾ ਅਤੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵਿਭਾਗ’ ਪੰਜਾਬ

ਵਿਸ਼ਾ-ਸੂਚੀ

ਕਵਿਤਾ-ਭਾਗ

ਆਧੁਨਿਕ-ਕਾਵਿ

	ਭੂਮਿਕਾ (ਕਵਿਤਾ-ਭਾਗ)	1
1.	ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ	4
	ਸਮਾਂ	
	ਬਿਨਫ਼ਸ਼ਾ ਦਾ ਫੁੱਲ	
	ਟੁਕੜੀ ਜੱਗ ਤੋਂ ਨਿਆਰੀ	
	ਬ੍ਰਿਛ	
2.	ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾੜ੍ਹਕ	8
	ਵਹਿੰਦਾ ਜਾਏ	
	ਵਿਸਾਖੀ ਦਾ ਮੇਲਾ	
	ਜੀਵਨ-ਜੋਤ	
3.	ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ	13
	ਜਵਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ	
	ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਜ਼੍ਹਰ	
	ਖੂਹ ਉੱਤੇ	
4.	ਸ. ਸ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ 'ਸ਼ਹੀਦ'	19
	ਇੱਕ ਪਿਆਲਾ ਪਾਣੀ	
	ਗਲਤ-ਫ਼ਹਿਮੀਆਂ	
5.	ਡਾ. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਕਾਲੇਪਾਣੀ	23
	ਵਗਦੇ ਪਾਣੀ	
	ਫ਼ਕੀਰ ਦੀ ਸਦਾ	
	ਭਗਤ ਨੂੰ	
6.	ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਦੀਨ ਸ਼ਰਫ਼	27
	ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ	
	ਮਾਂ ਦਾ ਦਿਲ	
7.	ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ	31
	ਕੀੜੀ	
	ਅਰਦਾਸ	

8.	ਵਿਧਾਤਾ ਸਿੰਘ ਤੀਰ	35
	ਨਵੀਂ-ਪੁਰਾਣੀ ਤਹਿਜ਼ੀਬ ਨੌਜਵਾਨ ਹਿੰਦੀ ਨੂੰ	
9.	ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ	39
	ਅੱਗਿਉਂ ਅੱਗੇ ਚੱਲਣਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਜੱਟੀਆਂ ਦਾ ਗੀਤ	
10.	ਨੰਦ ਲਾਲ ਨੂਰਪੁਰੀ	45
	ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਜਿਉਂਦੇ ਭਗਵਾਨ ਰਾਵੀ ਤੇ ਝਨਾਂ	
11.	ਬਾਵਾ ਬਲਵੰਤ	49
	ਕੋਸ਼ਿਸ਼ 'ਚ ਹਾਂ ਦੇਸ਼	
12.	ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਸਫ਼ੀਰ	53
	ਦੋ ਪਿੱਪਲ ਦੇ ਪੱਤੇ ਇੱਕ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਮੁੱਠੀ	
13.	ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ	57
	ਤ੍ਰਿੰਵਣ ਅਹਿਦਨਾਮਾ	
14.	ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ	61
	ਧਰਮੀ ਬਾਬਲਾ ਆਰਤੀ ਢੋਲ ਵਜਾਓ	
15.	ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ	67
	ਆਇਆ ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਕੱਚ ਦਾ ਗਲਾਸ	

ਵਾਰਤਕ-ਭਾਗ

	ਭੂਮਿਕਾ (ਕਵਿਤਾ ਭਾਗ)	71
1.	ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ	74
	(ੳ) ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਨੂੰ ਤਿਆਰੀ (ਅ) ਮੋਦੀਖਾਨਾ ਸੰਭਾਲਿਆ	

2.	ਪੰਡਤ ਸ਼ਰਧਾ ਰਾਮ ਫਿਲੌਰੀ	77
	ਗਲੀ ਵਿੱਚ	
3.	ਲਾਲਾ ਬਿਹਾਰੀ ਲਾਲ ਪੁਰੀ	80
	(ੳ) ਸਮਯ ਦਾ ਅਰਘ	
	(ਅ) ਕੁੰਡਲੀਆ	
	(ੲ) ਵੱਡਿਆਂ ਦਾ ਆਦਰ	
4.	ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਕਮਲਾ ਅਕਾਲੀ	83
	ਢੋਲ-ਢਮੱਕਾ	
5.	ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ	87
	ਵਹਿਮੀ ਤਾਇਆ	
6.	ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ	92
	ਮੁੜ ਵੇਖਿਆ ਪਿੰਡ	
7.	ਡਾ. ਟੀ. ਆਰ. ਸ਼ਰਮਾ	97
	ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਆਪੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ	
8.	ਡਾ. ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂ	101
	ਬੇਬੇ ਜੀ	

ਭੂਮਿਕਾ

ਕਵਿਤਾ - ਭਾਗ

ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਭੇਦ ਹਨ - ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਵਾਰਤਕ। ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਕੁਝ ਸਿਖਾਉਣਾ, ਸਮਝਾਉਣਾ ਜਾਂ ਗਿਆਨ ਦੇਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਉਸ ਵਿਚਲੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇੱਥੇ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਯੁੱਧ-ਕਲਾ ਉੱਤੇ ਲਿਖੀ ਇੱਕ ਕਿਤਾਬ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਦੀ ਤਕਨੀਕੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਸਿਪਾਹੀ ਰਣ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੜ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ 'ਵਾਰ' ਉਸ ਸਿਪਾਹੀ ਵਿੱਚ ਜੋਸ਼ ਭਰਦਾ ਅਤੇ ਦਲੇਰੀ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਨੇ-ਮਨੇ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੰਝ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਟੁੰਬਦੀ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਦਲੀਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸਿਪਾਹੀ ਵਾਰ ਸੁਣ ਕੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦਾ ਕਿ ਜੰਗ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਸਗੋਂ ਉਹ ਤਾਂ ਬੀਰਤਾ ਦੇ ਭਾਵ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਲੜਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਹੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੇ ਸਧਾਰਨ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਬੁਠ ਲੱਗਣਗੀਆਂ, ਜਿਵੇਂ :

ਮੋਤੀ ਕਿਸੇ ਸੁਹਾਗਣ ਦੀ ਨੱਥ ਦਾ ਮੈਂ,
ਟੁਕੜਾ ਕਿਸੇ ਪੰਜਾਬਣ ਦੀ ਵੰਗ ਦਾ ਹਾਂ।
ਮਿਲੇ ਮਾਣ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਦੇਸ ਅੰਦਰ,
ਆਸ਼ਕ ਮੁੱਢੇ ਮੈਂ ਏਸ ਉਮੰਗ ਦਾ ਹਾਂ।

ਇੱਥੇ ਕਿਸੇ ਸੁਹਾਗਣ ਦੀ ਨੱਥ ਦਾ ਮੋਤੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਪੰਜਾਬਣ ਦੀ ਵੰਗ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਕਵੀ ਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹਨ ਵੇਲੇ ਅਸੀਂ ਵੀ ਕਵੀ ਦੇ ਭਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਓਪਰੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ।

'ਟੁਕੜੀ ਜੱਗ ਤੋਂ ਨਿਆਰੀ' ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਮੁਟਿਆਰ ਨਾਲ ਤਸਬੀਹ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਇਉਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਸੋਹਣੀ ਨੇ ਅਸਮਾਨ ਖੜੋ ਕੇ, ਧਰਤੀ ਵੱਲ ਤਕਾ ਕੇ,
ਇਹ ਮੁੱਠੀ ਖੁਹਲੀ ਤੇ ਸਟਿਆ, ਸਭ ਕੁਝ ਹੇਠ ਤਕਾ ਕੇ,
ਜਿਸ ਥਾਂਵੇਂ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਆ ਕੇ, ਇਹ ਮੁੱਠੀ ਡਿੱਗੀ ਸਾਰੀ,
ਓਸ ਥਾਂਓਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਬਣ ਗਿਆ, ਟੁਕੜੀ ਜੱਗ ਤੋਂ ਨਿਆਰੀ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਨੂੰ ਅਲੰਕਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਪਮਾ ਅਲੰਕਾਰ ਹੈ।

ਇੰਞ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਆਪਣਾ ਸੰਸਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਬੋਲੀ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਭਾਵਾਂ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਆਮ ਅਰਥਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ, ਘੱਟ ਜਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਹੋਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਗ਼ਲਤ ਅਰਥ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜਾਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਸਗੋਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਧਾਰਨ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧ-ਘਾਟ ਜਾਂ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ 'ਦੋ-ਅਰਥੀ', 'ਬਹੁਅਰਥੀ' ਜਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਐਂਬਿਗੂਇਟੀ (ambiguity) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਪਸਾਰ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਕੇ ਪਾਠਕ ਇੱਕ ਅਨੋਖੇ ਅਨੰਦ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

ਇਹ ਬਿਜਲੀ ਕੜਕ ਪਈ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਵੇਸਾਂ 'ਤੇ,
ਇਸ ਕੈਂਚੀ ਧਰ ਦਿੱਤੀ, ਕੁੜੀਆਂ ਦਿਆਂ ਕੇਸਾਂ 'ਤੇ।
ਕੀ ਹੈ ਤਹਿਜ਼ੀਬ ਨਵੀਂ, ਟਿੱਕਾ ਬਦਨਾਮੀ ਦਾ,
ਹਿੰਦ ਦੇ ਗਲ ਲਟਕ ਰਿਹਾ, ਇੱਕ ਤੌਕ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ।

ਇੱਥੇ ਜਦੋਂ 'ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਤੌਕ' ਦੇ ਅਰਥ ਸਾਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੱਛਮੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਪਟਾ ਪੁਆ ਲਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਪ੍ਰਤਿ ਅਥਾਹ ਨਫ਼ਰਤ ਦੇ ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਕਵਿਤਾ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਸ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਰਸ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਜਿੰਦ-ਜਾਨ ਤੇ ਰੂਹ-ਪ੍ਰਾਣ ਹਨ। ਰਸ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨੌਂ ਹਨ - ਸ਼ਿੰਗਾਰ, ਹਾਸ, ਕਰੁਣਾ, ਰੌਦਰ, ਬੀਰ, ਭਿਆਨਕ, ਵੀਭਤਸ, ਅਦਭੁਤ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤ-ਰਸ। ਹਰ ਰਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸਥਾਈ ਭਾਵ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਕਾਰਨ ਉਪਰੋਕਤ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਥਾਈ ਭਾਵ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਾਵਿ-ਭਾਵ ਉਹਨਾਂ ਸਥਾਈ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਟੁੰਬ ਕੇ ਰਸ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ :

ਸਭੋ ਸਹੇਲੀਆਂ ਬਣ-ਬਣ ਆਈਆਂ
.....
ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਲੀੜਾ ਲੀਤਾ
ਮਹੀਨ ਡੋਰੀਏ ਦਾ।
ਅੱਖੀਂ ਕੱਜਲਾ ਬੁੱਲ੍ਹ ਦੰਦਾਸਾ
ਹੱਥੀਂ ਮਹਿੰਦੀ ਲਾ।
.....
ਬਣ-ਬਣ ਪਈਆਂ ਪੈਣ
ਬਲੌਰੀ ਗਜਰੇ ਹੱਥ ਚੜ੍ਹਾ।

ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿੰਗਾਰ-ਰਸ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ। ਫੀਰੋਜ਼ਦੀਨ ਸ਼ਰਫ਼ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਮਾਂ ਦਾ ਦਿਲ' ਵਿੱਚ ਘਿਰਨਾਮਈ ਭਿਆਨਕ-ਰਸ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਇਉਂ ਉੱਭਰਦਾ ਹੈ :

ਏਨੀ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਤੇ ਉਹ ਨੱਸਾ-ਨੱਸਾ ਘਰ ਆਇਆ
ਆਣ ਸੁੱਤੀ ਮਾਂ ਦੇ ਕਲੇਜੇ ਛੁਰਾ ਮਾਰਿਆ।
.....
ਅੱਜ ਉਹਦੀ ਰੱਤ ਵਿੱਚ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਹੰਘਾਲ ਕੇ ਤੇ,
ਵੇਖੋ ਖੂਨੀ ਪੁੱਤ ਨੇ ਪਿਆਰ ਕੀ ਨਿਤਾਰਿਆ।

ਕਵਿਤਾ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਛੰਦਬੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤੋਲ ਅਤੇ ਤੁਕਾਂਤ ਰਾਹੀਂ ਸੰਗੀਤ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਪਛਾਣਨਯੋਗ ਛੰਦ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਉਸ ਵਿਚਲੀ ਸ਼ਬਦ-ਜੜਤ ਨਾਲ ਸੰਗੀਤ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ: ਪ੍ਰੇਮ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਅਜਿਹਾ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ -

‘ਮੰਨੇ ਨ ਮਨੀਂਦੇ ਕਦੀ ਕੁੱਦ-ਕੁੱਦ ਉੱਛਲਦੇ, ਡੁੱਲਦੇ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ
ਮਾਲਕ ਇਹ, ਦਿਲ ਦੇ ਚਾਅ ਉੱਤੇ ਉੱਲਰਦੇ,
ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਕਿਣਕਿਆਂ 'ਤੇ ਰੀਝਣ, ਪਸੀਜਣ ਸਾਰੇ
ਤੇ ਵੱਡੀਆਂ-ਵੱਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਲੱਤ ਮਾਰ ਦੌੜ ਜਾਣ।

ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਬੋਲ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਉਸ ਵਿਚਲੇ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗਿਆਂ ਉਸ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਕੰਨਾ, ਬਿਹਾਰੀ, ਦੁਲੈਂਕੜ, ਹੋੜਾ, ਕਨੌੜਾ, ਲਾਂ, ਦੁਲਾਂ ਤੇ ਟਿੱਪੀ ਆ ਜਾਵੇ, ਉੱਥੇ ਉਸ ‘ਮਾਤਰਾ’ ਤੋਂ ਦੁੱਗਣੀ ਦੇਰ ਲਮਕਾਉਣਾ ਹੈ। ਸਿਹਾਰੀ ਅਤੇ ਔਂਕੜ ਨੂੰ ਮੁਕਤੇ ਜਿੰਨਾ ਹੀ ਸਮਾਂ ਦੇਣਾ ਹੈ।

ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ, ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਆਧੁਨਿਕ-ਕਾਵਿ ਦੇ ਅਰੰਭ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਲੰਮੇ ਕਿੱਸੇ ਲਿਖਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਘਟ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਫਰਕ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਨਵੇਂ ਵਿਸ਼ੇ ਲੈ ਕੇ ਨਵੇਂ ਕਾਵਿ-ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ।

ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਲਿਖੀ ਗਈ ਤੇ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਕਵਿਤਾ ਸਮਾਜਿਕ ਅਸਲੀਅਤ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ-ਦਰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅਜੋਕੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਰਕੇ ਕਵਿਤਾਇਆ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਵੱਡੀ ਵਡਿਆਈ ਦੀਆਂ ਮਾਲਕ ਹਨ। ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਚਰਨ- ਉਸਾਰੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਵੀ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਖੂਬ ਨਿਭਾਇਆ ਹੈ। ਬਾਬੂ ਫੀਰੋਜ਼ਦੀਨ ਸ਼ਰਫ਼, ਲਾਲਾ ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਕ, ਵਿਧਾਤਾ ਸਿੰਘ ਤੀਰ ਆਦਿ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗੌਰਵਸ਼ਾਲੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਚਿਤਰਿਆ ਤੇ ਵਡਿਆਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ, ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਬਾਵਾ ਬਲਵੰਤ, ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਸਫੀਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਤੇ ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਨੇ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਬਰਾਬਰੀ, ਹੱਕ, ਸੱਚ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਆਦਿ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਉਚਿਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ 'ਤੇ ਕਰਾਰੇ ਵਿਅੰਗ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜੋ ਸਮਾਜ-ਵਿਰੋਧੀ ਹਨ। ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ ਨੇ ਬਿਰਹਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਨੰਦ ਲਾਲ ਨੂਰਪੁਰੀ ਨੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਗੀਤ ਲਿਖੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ-ਦਰਦਾਂ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ-ਗਮੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਸੰਕਲਨ ਵਿੱਚ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਮੁਢਲੇ ਕਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਹੀ ਨਮੂਨੇ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

.....

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ

(1872-1957 ਈ:)

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 5 ਦਸੰਬਰ, 1872 ਈ: ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਸ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸਰਦਾਰਨੀ ਉੱਤਮ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਜਨਮ-ਦਾਤਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਰਚਨਾ ਬਹੁਪੱਖੀ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਕਵਿਤਾ, ਵਾਰਤਕ, ਨਾਵਲ ਤੇ ਨਾਟਕ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਕੇ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਿੱਖ-ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਤੇ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਦੇਣ ਗਿਣਾਤਮਿਕ ਤੇ ਗੁਣਾਤਮਿਕ ਦੋਹਾਂ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :

‘ਰਾਣਾ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ’, ‘ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਹਾਰ’, ‘ਬਿਜਲੀਆਂ ਦੇ ਹਾਰ’, ‘ਮਟਕ ਹੁਲਾਰੇ’, ‘ਮੇਰੇ ਸਾਈਆਂ ਜੀਓ’, ‘ਕੰਬਦੀ ਕਲਾਈ’, ‘ਪ੍ਰੀਤ ਵੀਣਾ’, ‘ਕੰਤ ਮਹੇਲੀ’, ‘ਬਿਜੇ ਸਿੰਘ’, ‘ਸੁੰਦਰੀ’, ‘ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ’, ‘ਸੁਭਾਗ ਜੀ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਹੱਥੀਂ ਬਾਬਾ ਨੌਧ ਸਿੰਘ’, ‘ਰਾਜਾ ਲਖਦਾਤਾ ਸਿੰਘ’, ‘ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਚਮਤਕਾਰ’, ‘ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਚਮਤਕਾਰ’, ‘ਅਸ਼ਟ ਗੁਰੂ ਚਮਤਕਾਰ’।

ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲੋਂ ਆਪ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਪੁਸਤਕ ‘ਮੇਰੇ ਸਾਈਆਂ ਜੀਓ’ ਨੂੰ ਪੁਰਸਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ‘ਪਦਮ ਭੂਸ਼ਨ’ ਉਪਾਧੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਲਾਹੌਰ ਨੇ ਡੀ. ਲਿਟ. ਦੀ ਮਾਨਾਰਥ ਡਿਗਰੀ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਆ।

ਸਮਾਂ

ਰਹੀ ਵਾਸਤੇ ਘੱਤ
‘ਸਮੇਂ’ ਨੇ ਇੱਕ ਨਾ ਮੰਨੀ,
ਫੜ-ਫੜ ਰਹੀ ਧਰੀਕ
‘ਸਮੇਂ’ ਖਿਸਕਾਈ ਕੰਨੀ,
ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਸੱਕੀ ਰੋਕ
ਅਟਕ ਜੋ ਪਾਈ, ਭੰਨੀ,
ਤ੍ਰਿੱਖੇ ਆਪਣੇ ਵੇਗ
ਗਿਆ ਟੱਪ ਬੰਨੇ-ਬੰਨੀ,
ਹੋ! ਅਜੇ ਸੰਭਾਲ ਇਸ ‘ਸਮੇਂ’ ਨੂੰ,
ਕਰ ਸਫਲ, ਉਡੰਦਾ ਜਾਂਵਦਾ,
ਇਹ ਠਹਿਰਨ ਜਾਚ ਨਾ ਜਾਣਦਾ,
ਲੰਘ ਗਿਆ ਨਾ ਮੁੜ ਕੇ ਆਂਵਦਾ।

ਬਿਨ.ਫਸ਼ਾ ਦਾ ਫੁੱਲ

ਮੇਰੀ ਛਿਪੀ ਰਹੇ ਗੁਲਜ਼ਾਰ, ਮੈਂ ਨੀਵਾਂ ਉੱਗਿਆ,
ਕੋਈ ਲੱਗੇ ਨਾ ਨਜ਼ਰ ਟਪਾਰ, ਮੈਂ ਪਰਬਤ ਲੁੱਕਿਆ।
ਮੈਂ ਲਿਆ ਅਕਾਸ਼ੋਂ ਰੰਗ, ਜੁ ਸ਼ੋਖ ਨਾ ਵੰਨ ਦਾ,
ਹਾਂ ਪੂਰੇ ਗ਼ਰੀਬੀ ਮੰਗ, ਮੈਂ ਆਇਆ ਜਗਤ 'ਤੇ।
ਮੈਂ ਪੀਆਂ ਅਰਸ਼ ਦੀ ਤ੍ਰੇਲ, ਪਲਾਂ ਮੈਂ ਕਿਰਨ ਖਾ,
ਮੇਰੀ ਨਾਲ ਚਾਂਦਨੀ ਖੇਲ, ਰਾਤ ਰਲ ਖੇਲੀਏ।
ਮੈਂ ਮਸਤ ਆਪਣੇ ਹਾਲ, ਮਗਨ-ਗੰਧ ਆਪਣੀ
ਹਾਂ ਦਿਨ ਨੂੰ ਭੋਰੇ ਨਾਲ, ਭੀ ਮਿਲਣੋਂ ਸੰਗਦਾ।
ਆ ਸ਼ੋਖੀ ਕਰਕੇ ਪੌਣ, ਜਦੋਂ ਗਲ ਲੱਗਦੀ,
ਮੈਂ ਨਾਹਿ ਹਿਲਾਵਾਂ ਧੌਣ, ਵਾਜ਼ ਨਾ ਕੱਢਦਾ।
ਹੋ! ਫਿਰ ਵੀ ਟੁੱਟਾਂ ਹਾਏ ਵਿਛੋੜਨ ਵਾਲਿਓ,
ਮੇਰੀ ਭਿੰਨੀ ਇਹ ਖੁਸ਼ਬੋ, ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਛਿਪਦੀ।
ਮੇਰੀ ਛਿਪੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਚਾਹ ਤੇ ਛਿਪ ਟੁਰ ਜਾਣ ਦੀ,
ਹਾਂ, ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਨਾਂਹ, ਮੈਂ ਤਰਲੇ ਲੈ ਰਿਹਾ।

ਟੁਕੜੀ ਜੱਗ ਤੋਂ ਨਿਆਰੀ

ਅਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ 'ਕੁਦਰਤ ਦੇਵੀ'
ਸਾਨੂੰ ਨਜ਼ਰੀਂ ਆਈ।
'ਹੁਸਨ-ਮੰਡਲ' ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੀ ਖੇਲੁਦੀ,
ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਛਹਿਬਰ ਲਾਈ।
ਦੌੜੀ ਨੇ ਇੱਕ ਮੁੱਠ ਭਰ ਲੀਤੀ,
ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੀ-ਕੀ ਆਇਆ।
ਪਰਬਤ, ਟਿੱਬੇ ਅਤੇ ਕਰੇਵੇ,
ਵਿੱਚ ਮੈਦਾਨ ਸੁਹਾਇਆ।
ਚਸ਼ਮੇ, ਨਾਲੇ, ਨਦੀਆਂ, ਝੀਲਾਂ,
ਨਿੱਕੇ ਜਿਵੇਂ ਸਮੁੰਦਰ।
ਠੰਢੀਆਂ ਛਾਂਵਾਂ, ਮਿੱਠੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ,
ਬਨ ਬਾਗਾਂ ਜਿਹੇ ਸੁੰਦਰ।
ਬਰਫ਼ਾਂ, ਮੀਂਹ, ਧੁੱਪਾਂ ਤੇ ਬੱਦਲ,
ਰੁੱਤਾਂ, ਮੇਵੇ ਪਿਆਰੇ।
ਅਰਸ਼ੀ ਨਾਲ ਨਜ਼ਾਰੇ ਆਏ,

ਉਸ ਮੁੱਠੀ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ।
 ਸੋਹਣੀ ਨੇ ਅਸਮਾਨ ਖੜੋ ਕੇ,
 ਧਰਤੀ ਵੱਲ ਤਕਾ ਕੇ।
 ਇਹ ਮੁੱਠੀ ਖੁਹਲੀ ਤੇ ਸੱਟਿਆ,
 ਸਭ ਕੁਝ ਹੇਠ ਤਕਾ ਕੇ।
 ਜਿਸ ਥਾਂਵੇਂ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਆ ਕੇ।
 ਇਹ ਮੁੱਠੀ ਡਿੱਗੀ ਸਾਰੀ,
 ਉਸ ਥਾਂਓਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਬਣ ਗਿਆ,
 ਟੁਕੜੀ ਜੱਗ ਤੋਂ ਨਿਆਰੀ।
 ਹੈ ਧਰਤੀ ਪਰ 'ਛੁਹ ਅਸਮਾਨੀ'
 ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਿੱਚ ਲਿਸ਼ਕੇ।
 ਧਰਤੀ ਦੇ ਰਸ, ਸਵਾਦ, ਨਜ਼ਾਰੇ,
 ਰਮਜ਼ ਅਰਸ਼ ਦੀ ਚਸਕੇ।

ਬਿੰਛ

ਧਰਤੀ ਦੇ ਹੇ ਤੰਗ-ਦਿਲ ਲੋਕੋ!
 ਨਾਲ ਅਸਾਂ ਕਿਉਂ ਲੜਦੇ?
 ਚੌੜੇ ਦਾਉ ਅਸਾਂ ਨਹੀਂ ਵਧਣਾ,
 ਸਿੱਧੇ ਜਾਣਾ ਚੜ੍ਹਦੇ।

ਘੇਰੇ ਤੇ ਫੈਲਾਉ ਅਸਾਡੇ,
 ਵਿੱਚ ਅਸਮਾਨਾਂ ਹੋਸਣ।
 ਗਿੱਠ ਥਾਉਂ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਮੱਲੀ,
 ਅਜੇ ਤੁਸੀਂ ਹੋ ਲੜਦੇ!

ਅਰਥਾਵਲੀ :

ਵਾਸਤੇ ਘੱਤ- ਤਰਲੇ ਕਰਦੀ, ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰਦੀ। **ਧਰੀਕ** - ਖਿੱਚ। **ਵੇਗ** - ਪ੍ਰਵਾਹ, ਤੇਜ਼ ਚਾਲ, ਵਹਾਅ।
ਬਿਨਫਸ਼ਾ - ਇੱਕ ਬੂਟੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਫੁੱਲ, ਪੱਤੇ ਅਤੇ ਜੜ੍ਹਾਂ ਦਵਾਈਆਂ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਕੰਮ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।
ਗੁਲਜ਼ਾਰ - ਚਹਿਲ-ਪਹਿਲ, ਸੋਭਾ, ਫੁਲਵਾੜੀ। **ਨਜ਼ਰ-ਟਪਾਰ** - ਨਜ਼ਰ ਲੱਗਣ ਦਾ ਭਾਵ। **ਸ਼ੋਖ** - ਗੂੜ੍ਹਾ, ਭੜਕੀਲਾ। **ਵੰਨ ਦਾ** - ਰੰਗ ਦਾ, ਕਿਸਮ ਵਾਲਾ, ਰੰਗ-ਰੂਪ ਵਾਲਾ। **ਟੁਕੜੀ** - ਨਿੱਕਾ ਟੁਕੜਾ, ਟੋਟਾ।
ਹੁਸਨ-ਮੰਡਲ - ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ। **ਛਹਿਬਰ** - ਵਰਖਾ, ਝੜੀ, ਮੀਂਹ ਦੀ ਬੁਛਾੜ। **ਟਿੱਬੇ** - ਛੋਟੀ ਪਹਾੜੀ, ਟਿੱਲਾ। **ਕਰੇਵੇ** - ਕਰੜੇ ਪੱਥਰ। **ਚਸ਼ਮਾ** - ਪਾਣੀ ਦਾ ਸ੍ਰੋਤ। **ਬਨ** - ਬਣ, ਜੰਗਲ। **ਅਰਸ਼ੀ** - ਅਕਾਸ਼ੀ, ਅਸਮਾਨੀ। **ਰਮਜ਼** - ਭੇਤ, ਗੁੱਝੀ ਗੱਲ, ਰਾਜ਼। **ਚਸਕੇ** - ਚੋਭ ਵਾਲੀ ਪੀੜ, ਤ੍ਰਾਟ, ਚੀਸ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

1. 'ਸਮਾਂ' ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਸਿੱਖਿਆ ਮਿਲਦੀ ਹੈ?
2. 'ਸਮਾਂ' ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਸੰਬੰਧੀ ਕਵੀ ਕੀ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ?
3. 'ਬਿਨਫ਼ਸ਼ਾ ਦਾ ਫੁੱਲ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਲਿਖੋ।
4. 'ਬਿਨਫ਼ਸ਼ਾ ਦਾ ਫੁੱਲ' ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਆਪਣੀ ਕੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ?
5. 'ਟੁਕੜੀ ਜੱਗ ਤੋਂ ਨਿਆਰੀ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਜਾਂ ਸਾਰ ਲਿਖੋ।
6. 'ਟੁਕੜੀ ਜੱਗ ਤੋਂ ਨਿਆਰੀ' ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਕਿਵੇਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ?
7. 'ਬ੍ਰਿਛ' ਨਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੀ ਹੈ?
8. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :

(ੳ) ਹੋ! ਅਜੇ ਸੰਭਾਲ ਇਸ 'ਸਮੇਂ' ਨੂੰ,

ਕਰ ਸਫਲ, ਉਡੰਦਾ ਜਾਂਵਦਾ,

ਇਹ ਠਹਿਰਨ ਜਾਚ ਨਾ ਜਾਣਦਾ,

ਲੰਘ ਗਿਆ ਨਾ ਮੁੜ ਕੇ ਆਂਵਦਾ,

(ਅ) ਚਸ਼ਮੇ, ਨਾਲੇ, ਨਦੀਆਂ, ਝੀਲਾਂ,

ਨਿੱਕੇ ਜਿਵੇਂ ਸਮੁੰਦਰ।

ਠੰਢੀਆਂ ਛਾਂਵਾਂ, ਮਿੱਠੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ,

ਬਨ ਬਾਗ਼ਾਂ ਜਿਹੇ ਸੁੰਦਰ।

9. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :

(ੳ) ਗਿੱਠ ਥਾਉਂ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਮੱਲੀ,

ਅਜੇ ਤੁਸੀਂ ਹੋ ਲੜਦੇ।

(ਅ) ਇਹ ਠਹਿਰਨ ਜਾਚ ਨਾ ਜਾਣਦਾ,

ਲੰਘ ਗਿਆ ਨਾ ਮੁੜ ਕੇ ਆਂਵਦਾ।

*ਵਿਦਿਆਰਥੀਓ, ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਜੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ
ਬਿਨਫ਼ਸ਼ੇ ਦੇ ਫੁੱਲ ਬਾਰੇ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਤੋਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋ।*

ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਕ

(1876-1954 ਈ:)

ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਕ ਦਾ ਜਨਮ 4 ਅਕਤੂਬਰ, 1876 ਈ: ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਪੋਹੂ ਮੱਲ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਲੱਛਮੀ ਦੇਵੀ ਦੇ ਘਰ, ਪਿੰਡ ਪੱਸੀਆਂ ਵਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਿਆਲਕੋਟ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ।

ਲਾਲਾ ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਕ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਕਵੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ। ਜੀਵਨ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੀ ਬਿਤਾਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਹਿੰਦ ਪ੍ਰੈੱਸ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਵੀ ਕੀਤੀ।

ਆਪ ਦੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ, 'ਚੰਦਨਵਾੜੀ', 'ਕੇਸਰ ਕਿਆਰੀ', 'ਨਵਾਂ ਜਹਾਨ', 'ਸੂਫੀਖਾਨਾ', 'ਨੂਰਜਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬੇਗਮ', 'ਭਰਥਰੀ ਹਰੀ', 'ਨਲ ਦਮਯੰਤੀ' ਆਦਿ ਹਨ। ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਕ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਵੀ ਫੁੱਟ-ਫੁੱਟ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਹੁਤ ਸਰਲ ਤੇ ਠੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ।

ਵਹਿੰਦਾ ਜਾਏ

ਉੱਤਰ ਪਹਾੜੋਂ ਡਿੱਗਦਾ-ਢਹਿੰਦਾ,
ਚੱਕਰ ਖਾਂਦਾ ਧੱਪੇ ਸਹਿੰਦਾ,
ਨਾਲ ਚਟਾਨਾਂ ਖਹਿੰਦਾ-ਖਹਿੰਦਾ,
ਨੀਰ ਨਦੀ ਦਾ ਵਹਿੰਦਾ ਜਾਏ।

ਰਾਹ ਤੁਰਦਾ ਅਸਮਾਨੀ ਤਾਰਾ,
ਲਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾ-ਪਾ ਝਲਕਾਰਾ,
'ਪੰਧ ਤੇਰਾ ਹੈ ਲੰਮਾ ਸਾਰਾ'
ਚਲ-ਚਲ, ਚਲ-ਚਲ ਕਹਿੰਦਾ ਜਾਏ,
ਨੀਰ ਨਦੀ ਦਾ ਵਹਿੰਦਾ ਜਾਏ।

ਨਾਲ ਸਮੁੰਦਰ ਸਾਕਾਦਾਰੀ,
ਵਿੱਛੜੇ ਮਿਲੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਾਰੀ,
ਖਾ ਗਰਮੀ ਅਸਮਾਨੇ ਚੜ੍ਹਿਆ,
ਮੁੜ ਪਹਾੜ 'ਤੇ ਵਹਿੰਦਾ ਜਾਏ।
ਨੀਰ ਨਦੀ ਦਾ ਵਹਿੰਦਾ ਜਾਏ।

ਆਣਾ ਜਾਣਾ ਫੇਰੇ ਪਾਣਾ,
ਤੁਰਿਆਂ ਰਹਿਣਾ ਅੱਖ ਨਾ ਲਾਣਾ।
ਹੁਕਮਾਂ ਅੰਦਰ ਵਾਂਗ ਫੁਹਾਰੇ,
ਮੁੜ-ਮੁੜ ਚੜ੍ਹਦਾ, ਲਹਿੰਦਾ ਜਾਏ।
ਨੀਰ ਨਦੀ ਦਾ ਵਹਿੰਦਾ ਜਾਏ।

ਵਿਸਾਖੀ ਦਾ ਮੇਲਾ

ਪੱਕ ਪਈਆਂ ਕਣਕਾਂ, ਲੁਕਾਠ ਰਸਿਆ,
ਬੂਰ ਪਿਆ ਅੰਬਾਂ ਨੂੰ, ਗੁਲਾਬ ਹੱਸਿਆ।
ਬਾਗਾਂ ਉੱਤੇ ਰੰਗ ਫੇਰਿਆ ਬਹਾਰ ਨੇ,
ਬੇਰੀਆਂ ਲਿਫਾਈਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਦੇ ਭਾਰ ਨੇ।
ਪੁੰਗਰੀਆਂ ਵੱਲਾਂ, ਵੇਲਾਂ ਰੁੱਖੀਂ ਚੜ੍ਹੀਆਂ,
ਫੁੱਲਾਂ ਹੇਠੋਂ ਫਲਾਂ ਨੇ ਪਰੋਈਆਂ ਲੜੀਆਂ।
ਸਾਂਈਂ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਜੱਗ 'ਤੇ ਸਵੱਲੀ ਏ,
ਚੱਲ ਨੀ ਪਰੇਮੀਏ! ਵਿਸਾਖੀ ਚੱਲੀਏ।

ਦੂਰ-ਦੂਰ ਥਾਂਓਂ ਵਣਜਾਰੇ ਆਏ ਨੇ,
ਸੋਹਣੇ-ਸੋਹਣੇ ਕੁੰਜਾਂ ਤੇ ਫੀਤੇ ਲਿਆਏ ਨੇ।
ਗਜਰਿਆਂ ਤੇ ਵੰਗਾਂ ਦਾ ਨਾ ਅੰਤ ਕੋਈ ਏ,
ਮੰਡੀ ਝੂਠੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਏ।
ਹੱਟੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹਲਵਾਈਆਂ ਲਾਈਆਂ ਨੇ,
ਸੈਂਕੜੇ ਸੁਗਾਤਾਂ ਨਾਲੇ ਹੋਰ ਆਈਆਂ ਨੇ।
ਹੱਟੀ-ਹੱਟੀ ਸ਼ੌਂਕੀਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਖਲੀ ਏ,
ਚੱਲ ਨੀ ਪਰੇਮੀਏ! ਵਿਸਾਖੀ ਚੱਲੀਏ।

ਥਾਂਈਂ - ਥਾਂਈਂ ਖੇਡਾਂ ਤੇ ਪੰਘੂੜੇ ਆਏ ਨੇ,
ਜੋਗੀਆਂ ਮਦਾਰੀਆਂ ਤਮਾਸ਼ੇ ਲਾਏ ਨੇ।
ਵੰਝਲੀ, ਲੰਗੋਜਾ, ਕਾਟੇ, ਤੂੰਬਾ ਵੱਜਦੇ,
ਛਿੰਝ ਵਿੱਚ ਸੂਰੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਗੱਜਦੇ।
'ਕੱਠਾ ਹੋ ਕੇ ਆਇਆ ਰੌਲਾ ਸਾਰੇ ਜੱਗ ਦਾ,
ਭੀੜ ਵਿੱਚ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਵੱਜਦਾ।
ਕੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮੇਲੇ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨ ਮੱਲੀ ਏ,
ਚੱਲ ਨੀ ਪਰੇਮੀਏ! ਵਿਸਾਖੀ ਚੱਲੀਏ।

ਜੀਵਨ-ਜੋਤ

ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਜੀ ਕੇ
ਜਿਊਂਦਾ ਰਹਿਣ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰ,
ਜੋ ਮਰ ਕੇ ਭੀ ਅਮਰ ਹੋ ਜਾਏ,
ਐਸੀ ਜਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰ।
ਸਮੁੰਦਰ ਤੋਂ ਨਿੱਖੜ ਕੇ ਭੀ,
ਤੂੰ ਕਤਰਾ ਹੈਂ ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ,
ਉਛਾਲਾ ਮਾਰ ਕੇ ਇਸ ਵਿੱਚ
ਕੋਈ ਤੁਫਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰ।
ਤੂੰ ਜੀਵਨ ਹੈਂ ਜਹਾਨਾਂ ਦਾ,
ਨਾ ਬਹੁ ਬੇਜਾਨ ਬੁੱਤ ਬਣ ਕੇ,
ਜੋ ਨਕਸ਼ਾ ਪਲਟ ਦੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ,
ਉਹ ਘਮਸਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰ।
ਤੇਰਾ ਇਸ ਤੰਗ ਧਰਤੀ 'ਤੇ,
ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਹੈ ਬੜਾ ਮੁਸ਼ਕਲ,
ਸਿਤਾਰਾ ਬਣ ਕੇ ਚਮਕਣ ਵਾਸਤੇ,
ਅਸਮਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰ।
ਨਾ ਬਣਿਆ ਬੇਹਕੀਕਤ ਰਹੁ,
ਹਕੀਕਤ-ਆਸ਼ਨਾ ਹੋ ਜਾ,
ਓ ਸੂਖਮ! ਆਪਣੇ ਫੈਲਣ ਲਈ,
ਮੈਦਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰ।
ਸਮੁੰਦਰ ਬਣ ਕੇ ਭਖਾ ਮਹਿਫਲ
ਜਗਾ ਦੇ ਜੋਤ ਦੁਨੀਆ 'ਤੇ,
ਕਲੀ ਦੀ ਜੂਨ ਛੱਡ ਦੇ,
ਖਿੜ ਕੇ ਚਮਨਿਸਤਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰ।
ਤੜਪ ਹੈ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਉਹ,
ਮਚਾ ਦੇਵੇ ਕਿਆਮਤ ਜੋ,
ਕੋਈ ਕਰਤਬ ਵਿਖਾਲਣ ਨੂੰ,
ਨਵਾਂ ਚੌਗਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰ।
ਨਾ ਸਿੱਪੀ ਵਾਂਗ, ਇੱਕ-ਇੱਕ ਬੂੰਦ ਦੀ,
ਖ਼ਾਤਰ ਤੜਪਦਾ ਰਹੁ,
ਤੂੰ ਦਿਲ ਦਰਿਆ ਦੇ ਅੰਦਰ,
ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਖਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰ।
ਤੇਰੇ ਹੀ ਕਰਮ ਫਲ ਕੇ

ਕਿਸਮਤਾਂ ਦਾ ਬਾਗ਼ ਲਾਉਣਗੇ,
 ਤੂੰ ਜਿਗਰੇ ਨਾਲ਼ ਤਾਕਤ ਆਪਣੀ,
 ਦਾ ਗਿਆਨ ਪੈਦਾ ਕਰ।
 ਤੇਰੀ ਬੰਸੀ ਦੇ ਅੰਦਰ,
 ਆਪ ਮੋਹਨ ਫੂਕ ਭਰਦਾ ਹੈ,
 ਗੁੰਜਾ ਦੇ ਜ਼ਿਮੀ ਤੇ ਅਸਮਾਨ,
 ਐਸੀ ਤਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰ।
 ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੋੜ ਕੇ ਤਿਣਕੇ,
 ਜਹਾਨ ਅਬਾਦ ਕੀਤੇ ਸਨ,
 ਜੇ ਹਿੰਮਤ ਹੈ ਤਾਂ ਐਸੇ,
 ਸੂਰਮੇ ਬਲਵਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰ।

ਅਰਥਾਵਲੀ :

ਸਾਕਾਦਾਰੀ - ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ, ਸਕੀਰੀ। **ਲਿਫਾਈਆਂ** - ਝੁਕਾਈਆਂ, ਨੀਵੀਂਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। **ਸਵੱਲੀ** - ਚੰਗੀ, ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਵਾਲ਼ੀ। **ਵਣਜਾਰੇ** - ਸੁਦਾਗਰ, ਵਪਾਰੀ। **ਝੂਠੇ ਗਹਿਣੇ** - ਨਕਲੀ ਜਾਂ ਬਣਾਉਟੀ ਗਹਿਣੇ। **ਲੰਗੋਜ਼ਾ** - ਅਲਗੋਜ਼ਾ, ਬੰਸਰੀ ਵਰਗਾ ਇੱਕ ਲੋਕ-ਸਾਜ਼, **ਕੋਹ** - ਲਗ-ਪਗ ਦੋ ਕੁ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦਾ ਫ਼ਾਸਲਾ। **ਬਹੁ** - ਬੈਠ। **ਹਕੀਕਤ** - ਅਸਲੀਅਤ, ਸਚਾਈ। **ਹਕੀਕਤ-ਆਸ਼ਨਾ** - ਅਸਲੀਅਤ ਜਾਣਨ ਵਾਲ਼ਾ। **ਸੂਖਮ** - ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ, ਮਹੀਨ, ਬਰੀਕ। **ਸ਼ਮੂ** - ਦੀਵਾ, ਚਿਰਾਗ਼। **ਚਮਨਿਸਤਾਨ** - ਬਾਗ਼। **ਕਿਆਮਤ** - ਪਰਲੋ, ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਅੰਤ, ਬਿਪਤਾ। **ਚੌਗਾਨ** - ਪੋਲੋ (ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਖੇਡ) ਖੇਡਣ ਦਾ ਮੈਦਾਨ। **ਮੋਹਨ** - ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

1. 'ਵਹਿੰਦਾ ਜਾਏ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਲਿਖੋ।
2. 'ਵਹਿੰਦਾ ਜਾਏ' ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਨੇ ਨਦੀ ਦੇ ਪੰਧ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ?
3. 'ਵਿਸਾਖੀ ਦਾ ਮੇਲਾ' ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਨੇ ਮੇਲੇ ਦਾ ਜੋ ਚਿੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
4. 'ਵਿਸਾਖੀ ਦਾ ਮੇਲਾ' ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ?
5. 'ਜੀਵਨ-ਜੋਤ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਜਾਂ ਸਾਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
6. 'ਜੀਵਨ-ਜੋਤ' ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਬਣਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ?
7. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :
 (ੳ) ਹੱਟੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹਲਵਾਈਆਂ ਲਾਈਆਂ ਨੇ,
 ਸੈਂਕੜੇ ਸੁਗਾਤਾਂ ਨਾਲ਼ੇ ਹੋਰ ਆਈਆਂ ਨੇ।

ਹੱਟੀ-ਹੱਟੀ ਸ਼ੌਂਕੀਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਖਲੀ ਏ,
ਚੱਲ ਨੀ ਪਰੇਮੀਏ! ਵਿਸਾਖੀ ਚੱਲੀਏ।

(ਅ) ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਜੀ ਕੇ
ਜਿਊਂਦਾ ਰਹਿਣ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰ,
ਜੋ ਮਰ ਕੇ ਭੀ ਅਮਰ ਹੋ ਜਾਏ
ਐਸੀ ਜਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰ।

8. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :

(ੳ) ਸਾਂਈਂ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਜੱਗ 'ਤੇ ਸਵੱਲੀ ਏ,
ਚੱਲ ਨੀ ਪਰੇਮੀਏ! ਵਿਸਾਖੀ ਚੱਲੀਏ।

(ਅ) ਕਲੀ ਦੀ ਜੂਨ ਛੱਡ ਦੇ,
ਖਿੜ ਕੇ ਚਮਨਿਸਤਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰ।

*ਧਨੀ ਰਾਮ ਚਾਤ੍ਰਕ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸਾਹਿਤਿਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੋ।
ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਮੇਲੇ ਬਾਰੇ ਦਸ ਸਤਰਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਅਧਿਆਪਕ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਖਾਓ।*

ਪ੍ਰੋ: ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ

(1881-1931 ਈ:)

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਹ ਅਲਬੇਲਾ ਕਵੀ 17 ਦਸੰਬਰ, 1881 ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਪਰਮਾ ਦੇਵੀ ਦੇ ਘਰ ਐਬਟਾਬਾਦ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਦੇ ਨੇੜੇ, ਪਿੰਡ ਸਲਹਡ ਵਿੱਚ ਜਨਮਿਆ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਪਾਨ ਵਿੱਚ ਉੱਚ-ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਇੱਕ ਵਿਗਿਆਨੀ, ਫਿਲਾਸਫ਼ਰ ਤੇ ਮਹਾਨ ਕਵੀ ਸਨ। ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਪ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ, ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਉੱਚ-ਪੱਧਰ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਵੀ ਲਿਖੀ ਹੈ।

ਆਪ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਾਰਤਕਮਈ ਅਤੇ ਵਾਰਤਕ ਕਾਵਿਮਈ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਦਰਿਆ ਵਰਗਾ ਵਹਿਣਾ ਹੈ। ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਅੱਖਰ ਵਗਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ—ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਇਸ ਵਗਦੇ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਸੈਲਾਨੀ ਛੰਦ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ, ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਤੇ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਜਿਹੜਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਟਾਂਵੀਆਂ-ਟਾਂਵੀਆਂ ਹੀ ਹਨ।

ਆਪ ਦੇ ਤਿੰਨ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ : 'ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ', 'ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਘੁੰਡ', 'ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਅਸਮਾਨੀ ਰੰਗ' ਅਤੇ 'ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਲੇਖ' ਵਾਰਤਕ-ਰਚਨਾ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹਨ।

ਜਵਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ

ਇਹ ਬੇਪਰਵਾਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ,
ਮੌਤ ਨੂੰ ਮਖੌਲਾਂ ਕਰਨ,
ਮਰਨ ਥੀਂ ਨਹੀਂ ਡਰਦੇ।
ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਇਹ ਕਰਨ ਗੁਲਾਮੀ,
ਜਾਨ ਕੋਹ ਆਪਣੀ ਵਾਰ ਦਿੰਦੇ :
ਪਰ ਟੈਂ ਨਾ ਮੰਨਣ ਕਿਸੀ ਦੀ,
ਖਲੋ ਜਾਣ ਡਾਂਗਾਂ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਉਲਾਰਦੇ
ਮੰਨਣ ਬੱਸ ਇੱਕ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨੂੰ
ਅੱਖੜਖਾਂਦ, ਅਲਬੇਲੇ ਧੁਰ 'ਥੀਂ', ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ,
ਆਜ਼ਾਦ ਕੀਤੇ ਇਹ ਬੰਦੇ।
ਪੰਜਾਬ ਨਾ ਹਿੰਦੂ, ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ,
ਪੰਜਾਬ ਸਾਰਾ ਜੀਂਦਾ ਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ।
ਜਵਾਨ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਖੇਲੇ ਪਿਆਰਿਆਂ,
ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ,

ਦੁਨੀਆਂ ਥੀਂ ਵਿਹਲੇ,
 ਦੀਨ ਥੀਂ ਵੀ ਵਿਹਲੇ,
 ਰਲੇ ਨਾ ਰਲੀਂਦੇ ਕਦੀ ਹੁਣ ਇਹ ਜਵਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ।
 ਮੰਨੇ ਨਾ ਮਨੀਂਦੇ ਕਦੀ, ਕੁੱਦ-ਕੁੱਦ, ਉੱਛਲਦੇ, ਡੁੱਲ੍ਹਦੇ,
 ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਇਹ,
 ਦਿਲ ਦੇ ਚਾਅ ਉੱਤੇ ਉੱਲਰਦੇ।
 ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਕਿਣਕਿਆਂ 'ਤੇ ਰੀਝਣ, ਪਸੀਜਣ ਸਾਰੇ,
 ਤੇ ਵੱਡੀਆਂ-ਵੱਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਲੱਤ ਮਾਰ ਦੌੜ ਜਾਣ।
 ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਥੋਹ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ।
 ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਗੋਹਲੇ ਕੀਤੇ ਕਿਸੀ ਵੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ,
 ਆਜ਼ਾਦੀ ਪਈ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਦੀ ਮੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ।
 ਪਿਆਰ ਦਾ ਨਾਮ ਇਹਨਾਂ ਸਿੱਖਿਆ,
 ਦਿਲ, ਜਾਨ ਵਾਰਨ, ਇਹ ਪਿਆਰ 'ਤੇ,
 ਸੱਚੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵਾਸੀ ਦਾ ਇਹ ਈਮਾਨ ਹੈ,
 ਰਾਂਝੇਟੜੇ ਦੇ ਨਿੱਕੇ-ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਸਾਰੇ,
 ਬੇਲਿਆਂ ਤੇ ਰੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਕੂਕਾਂ ਮਾਰਦੇ।
 ਬਾਲ ਨਾਥ ਪਛਤਾਇਆ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਜੋਗ ਦੇ ਕੇ,
 ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਪਾ ਹੱਥ ਰੋਇਆ।
 ਇਸ ਜੱਟ-ਮੱਤ ਵਿੱਚ ਜੋਗਾਂ ਦਾ ਜੋਗ ਸੀ,
 ਦੇਖ ਹੈਰਾਨ, ਪਸ਼ੇਮਾਨ ਹੋਇਆ, ਬਖਸ਼ਿਆ,
 ਟੋਰਿਆ, ਟਿੱਲੇ ਥੀਂ ਅਸੀਸ ਦੇ, ਹਾਰਿਆ,
 ਤੇ ਮਚਲਾ ਜੱਟ ਆਖੇ-
 “ਮੁੰਦਰਾਂ ਲੈ ਆਪਣੀਆਂ ਮੋੜ, ਬਾਵਾ!
 ਤੇ ਕੰਨ ਮੇਰੇ ਮੁੜ ਸਬੂਤ ਕਰ ਤੂੰ ਭਲੇ ਮਾਣਸਾ!
 ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਕਾਹਨੂੰ ਚਾ ਪਾੜਿਆ?
 ਜੋਗ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ? ਨਾਥਾ! ਦੱਸ ਖਾਂ?
 ਮੈਂ ਸਿੱਖਿਆ ਸੀ ਨਾਮ ਪਿਆਰ ਦਾ
 ਤੇ ਹੱਡਾਂ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰ ਪਿਆ ਖੜਕਦਾ,
 ਨਾਮ ਪਿਆ ਵੱਜਦਾ,
 ਜੋਗ ਤੇਰਾ ਹੋੜਦਾ ਇਸ਼ਕ ਥੀਂ ਕਮਲਿਆ।
 ਮੋੜ ਮੇਰੇ ਕੰਨ, ਲੈ ਮੋੜ ਆਪਣੀਆਂ ਮੁੰਦਰਾਂ।”
 ਇਹੋ-ਜਿਹੀ ਜਿੰਦ ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦਾ ਸੁਭਾਅ,
 ਜਿਹੜਾ ਚਾਬਕ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰਦਾ,
 ਕੋਤਲ ਘੋੜੇ ਵਾਂਗ ਸੰਵਾਰੇ ਕੋਈ ਨਿੱਤ ਨਵਾਂ,
 ਤੇ ਵਹੇ ਇਹਨਾਂ ਜਵਾਨਾਂ ਦੀ ਮੌਜ ਨਾਲ,

ਤਦ ਤਾਂ ਪਲ-ਛਿਣ, ਰੁਮਕ-ਰੁਮਕ ਤੁਰਨ ਇਹ,
 ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਖ਼ਤਰਾ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅੱਥਰੇਪਣ ਦਾ ਹਰਦਮ ਰਹਿੰਦਾ।
 ਬਾਂਕੇ-ਛਬੀਲੇ, ਪੰਜਾਬ-ਪਿਆਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ,
 ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂਵਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ,
 ਰੱਖਣ ਨਾ ਜਾਨ ਸੰਭਾਲ ਇਹ,
 ਜਾਨ ਨੂੰ ਵਾਰਨ ਇਹ ਜਾਣਦੇ,
 ਲਹੂ ਵੀਟਣ ਥੀਂ ਨਾ ਡਰਨ ਇਹ,
 ਤੇ ਜੰਗ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਨੱਸਣਾ ਨਾ ਪਛਾਣਦੇ।
 ਕਰਨ ਕੀ ਇਹ?
 ਓੜਕ ਦਾ ਰੂਹ ਜ਼ੋਰ ਆਇਆ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ,
 ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਕਦਮਾਂ ਤੇ ਰਾਹਾਂ ਦੇ ਸਦਕੇ,
 ਹੜ੍ਹ ਆਏ ਰੱਬ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ,
 ਤੇ ਠਿੱਲ੍ਹਣ ਨਾ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ, ਇਹ ਵੱਸ ਕਿਸ ਦੇ?
 ਇਹ ਜੀਣ, ਥੀਣ ਜ਼ੋਰ ਲਾ-ਲਾ, ਕੁਝ ਵੱਸ ਨਾਂਹ ਕਿਸੀ ਦੇ,
 ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਵਿੱਚੁ,
 ਜੀਵਣ-ਬਿਜਲੀਆਂ ਦੇ ਅਸਗਾਹ ਦਰਿਆ ਵਗ ਉੱਠੇ,
 ਝਨਾਂ ਤੇ ਰਾਵੀ ਤੇ ਸਤਲੁਜ ਤੇ ਬਿਆਸ ਤੇ
 ਜੇਹਲਮ ਤੇ ਅਟਕ ਸਭ ਬਲ ਉੱਠੇ,
 ਗੁਰੂ ਦਾ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਗਾਉਂਦੇ।
 ਇਉਂ ਅਥਾਹ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੋਇਆ,
 ਸੁੱਕਾ ਨਾਂਹ ਰਿਹਾ ਕੋਈ ਥਾਂ।
 ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮਾਨ, ਪੰਛੀ, ਪਸ਼ੂ, ਆਦਮੀ ਸਭ ਭਿੱਜਿਆ,
 ਡੁੱਬਿਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਉਸ ਨਿਗਾਹ ਵਿੱਚ।
 ਇੱਥੇ ਜਾਨ ਆਈ, ਰੂਹ ਆਇਆ ਬਖਸ਼ ਦਾ,
 ਇੱਥੇ ਚਾਅ ਦੇ ਅਸਮਾਨ ਟੁੱਟੇ,
 ਇੱਥੇ ਹੁਸਨ ਖੁਦਾਈ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਆਇਆ,
 ਇੱਥੇ ਦਿਲ ਚੁਭਵੀਆਂ ਮੂਰਤਾਂ,
 ਨਿਗਾਹ ਦੇ ਤੀਰਾਂ ਦੇ ਮੀਂਹ।
 ਇੱਥੇ ਦਾਤੇ ਬਲਕਾਰ ਆਏ,
 ਇੱਥੇ ਸਾਂਈਂ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਆਏ,
 ਇਸ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ ਕਲਗੀ ਵਾਲੇ ਦੇ ਘੋੜੇ ਦੇ ਸੁੰਮਾਂ ਦੀ ਟਾਪ ਲੱਗੀ,
 ਇੱਥੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ, ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਹੈ।
 ਗਾਓ ਢੋਲੇ ਯਾਰੋ! ਖੁੱਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਬੇਸ਼ੱਕ ਹੁਣ,
 ਬਜਾਓ ਅਲਗੋਜ਼ੇ ਪੋਠੋਹਾਰ ਦੇ।
 ਬਣਨ ਬੈਂਤ, ਉੱਡਣ ਰੰਗ ਗੁਲਾਲ ਦੇ,

ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਮੌਜਾਂ, ਰੱਬੀ ਜਵਾਨੀਆਂ, ਪੀੜਾਂ ਮੁੱਢ ਕਦੀਮ ਦੀਆਂ।
 ਹਾਂ! ਐਵੇਂ ਜਦ ਦਿਲ ਅੱਕੇ,
 ਉੱਠ ਡਾਂਗਾਂ ਵਰਸਾਓ ਵਾਂਗ ਅਾਂਧੀਆਂ,
 ਇਹ ਤੁਸਾਂ ਦੇ ਡੌਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵਰਜਸ਼ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ !!
 ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਖੇਤ ਤੇ ਹਵਾਵਾਂ,
 ਵਾਟਾਂ ਲੰਮੀਆਂ ਦੇ ਸੈਰ,
 ਪੈਰ-ਵਾਹਣਿਆਂ ਟੁਰਨਾ,
 ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਘਰ ਆਵਣਾ, ਪੰਜਾਹ ਕੋਹ ਮਾਰ ਕੇ !
 ਵਾਹ ਸ਼ੇਰ ਜਵਾਨੀਏ! ਕੰਮ ਕੁਛ ਨਾਂਹ,
 ਪੈਂਡਾ ਮਾਰਨਾ, ਜ਼ਰਾ ਲੱਤਾਂ ਹਿਲਾਣ ਨੂੰ !!

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਜ਼ੂਰ

ਓਏ! ਮਜ਼ੂਰ ਚੰਗੇ ਲੱਗਦੇ ।
 ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਖਿਆਲ ਇਹਨਾਂ ਦੇ
 ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਢਲੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ,
 ਸਾਦੇ-ਸਾਦੇ ਚਿਹਰੇ, ਬੇਨਿਕਾਬ ਜਿਹੇ,
 ਨਾ ਛੁਪਦੇ, ਨਾ ਛੁਪਾਂਦੇ ਕੁਝ ਆਪਣਾ।
 ਨੰਗੇ-ਨੰਗੇ ਦਿਲ ਇਹਨਾਂ ਦੇ,
 ਭੋਲੇ-ਭਾਲੇ ਲੋਕ ਤੇ ਆਲੀਆਂ-ਭੋਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ।
 ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗ਼ਰੀਬੀ ਨਿੱਕੀ,
 ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸੰਤੋਖ ਵੱਡਾ,
 ਇਹ ਠੰਢੇ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ
 ਮੇਰੇ ਜੀਅ ਨੂੰ ਠਾਰਦੇ।

ਖੂਹ ਉੱਤੇ

ਕੋਲ਼ ਇਹ ਖੂਹ ਉੱਤੇ ਪਿੱਪਲ ਹੇਠ
 ਨਿੱਕੀ-ਵੱਡੀ ਘੱਗਰੀਆਂ,
 ਨਿੱਕੀਆਂ-ਨਿੱਕੀਆਂ ਬਾਂਹਾਂ,
 ਵੱਡੀਆਂ-ਵੱਡੀਆਂ ਲੱਜਾਂ,
 ਕੁੜੀਆਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ!
 ਪਾਣੀ ਪਈਆਂ ਭਰਦੀਆਂ।
 ਪਾਣੀ ਖੂਹ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਦੀਆਂ,
 ਕੁਝ ਡੋਲ੍ਹਦੀਆਂ, ਕੁਝ ਭਰਦੀਆਂ,
 ਕੁਝ ਛੱਟੇ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਵੰਞਾਂਦੀਆਂ।

ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਪਾਂਦੀਆਂ, ਡੋਲ੍ਹ-ਡੋਲ੍ਹ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ,
ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਨੁਹਾਲਦੀਆਂ।
ਆਏ-ਗਏ ਕਵੀ-ਕਵੀਸ਼ਰ ਨੂੰ।
ਪਾਣੀ ਬੁੱਕਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਲਦੀਆਂ,
ਖੂਹ 'ਤੇ ਵੀ ਇੱਕ ਜੀਵਨ ਰੰਗ-ਬਰੰਗੀ ਹੈ,
ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਕਰਾਣੀਆਂ,
ਦੋ ਸੁਣਨੀਆਂ-ਸੁਣਾਉਣੀਆਂ,
ਉਹ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਦਾ ਹੱਥ ਵਟਾਉਣਾ,
ਘੜੇ ਭਰੇ-ਭਰੇ ਚੁੱਕਣੇ, ਚੁਕਾਉਣੇ,
ਰਲ-ਮਿਲ ਗਾਉਣਾ, ਹੇਕਾਂ ਲਾਉਣੀਆਂ।

ਅਰਥਾਵਲੀ :

ਟੈਂ - ਰੋਹਬ, ਧੌਂਸ। **ਅੱਖੜਖਾਂਦ** - ਹਠ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ। **ਅਲਬੇਲੇ** - ਮਸਤ। **ਦੀਨ** - ਧਰਮ।
ਪਸੀਜਣ - ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ। **ਬੋਹ** - ਬਹੁ, ਪਤਾ। **ਚਾਬਕ** - ਕੋਰੜਾ। **ਕੋਤਲ ਘੋੜਾ** - ਚੰਗੀ ਨਸਲ ਦੀ ਸਵਾਰੀ
ਘੋੜਾ। **ਠੁਮਕ-ਠੁਮਕ** - ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਮਟਕ ਨਾਲ। **ਬਲਕਾਰ** - ਬਲਵਾਨ, ਯੋਧਾ। **ਪਸ਼ੇਮਾਨ** - ਪਛਤਾਉਣਾ।
ਅਥਰੇਪਣ - ਅਜ਼ਾਦ ਸੁਭਾਅ, ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸੁਭਾਅ। **ਵੀਟਣ** - ਡੋਲ੍ਹਣ। **ਅਸਗਾਹ** - ਅਥਾਹ, ਜਿਸ ਦਾ ਥਹੁ-ਪਤਾ
ਨਾ ਲੱਗੇ। **ਹੁਸਨ** - ਸੁਹੱਪਣ। **ਖੁਦਾਈ** - ਰੱਬੀ ਸ਼ਕਤੀ। **ਸੁੰਮਾਂ ਦੀ ਟਾਪ** - ਘੋੜੇ ਦੇ ਪੌੜਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼।
ਵਰਜਸ਼ - ਕਸਰਤ। **ਪੈਰ ਵਾਹਣੀਆਂ** - ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ। **ਮਜ਼ੂਰ** - ਮਜ਼ਦੂਰ। **ਬੇਨਿਕਾਬ** - ਬਿਨਾਂ ਪਰਦੇ ਤੋਂ।
ਘੱਗਰੀਆਂ - ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਲੱਕ ਦੁਆਲੇ ਪਹਿਨਣ ਵਾਲਾ ਘੇਰੇਦਾਰ ਬਸਤਰ। **ਵੰਵਾਂਦੀਆਂ** - ਗੁਆਉਂਦੀਆਂ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

1. 'ਜਵਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਲਿਖੋ।
2. 'ਜਵਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ' ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਇਆ ਹੈ?
3. ਬਾਲ ਨਾਥ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਜੋਗ ਦੇ ਕੇ ਕਿਉਂ ਪਛਤਾਇਆ?
4. 'ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਜ਼ੂਰ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਲਿਖੋ।
5. 'ਖੂਹ ਉੱਤੇ' ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਭਰਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼-ਵਰਨਣ ਕਰੋ।
6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :
(ੳ) ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਇਹ,
ਦਿਲ ਦੇ ਚਾਅ ਉੱਤੇ ਉੱਲਰਦੇ।
ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਕਿਣਕਿਆਂ 'ਤੇ ਰੀਝਣ, ਪਸੀਜਣ ਸਾਰੇ,
ਤੇ ਵੱਡੀਆਂ-ਵੱਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਲੱਤ ਮਾਰ ਦੌੜ ਜਾਣ।

(ਅ) ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗਰੀਬੀ ਨਿੱਕੀ,
ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸੰਤੋਖ ਵੱਡਾ,
ਇਹ ਠੰਢੇ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ
ਮੇਰੇ ਜੀਅ ਨੂੰ ਠਾਰਦੇ।

7. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :-
ਪਾਣੀ ਖੂਹ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਦੀਆਂ,
ਕੁਝ ਡੋਲ੍ਹਦੀਆਂ, ਕੁਝ ਭਰਦੀਆਂ।

‘ਜਵਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ’ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੌਜਵਾਨ ਦੀ ਅੱਜ ਦੇ
ਪੰਜਾਬੀ ਨੌਜਵਾਨ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਕਰੋ।

ਸ. ਸ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ 'ਸ਼ਹੀਦ'

(1891-1935 ਈ:)

ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਮਾਰਚ, 1891 ਈ: ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਸ. ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸਰਦਾਰਨੀ ਸ਼ਿਵ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪ ਨੇ ਸਾਹਿਤ-ਰਚਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਆਪ ਪਟਿਆਲਾ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਰਾਜ-ਕਵੀ ਵੀ ਰਹੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਆਪ ਨੇ 'ਸ਼ਹੀਦ' ਅਖ਼ਬਾਰ ਕੱਢਿਆ। ਪਿੱਛੋਂ ਆਪ ਨੇ 'ਮੌਜੀ' ਅਤੇ 'ਹੰਸ' ਸਪਤਾਹਿਕ ਪੱਤਰਾਂ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ।

ਆਪ ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਾਵਲ, ਕਹਾਣੀਆਂ, ਜੀਵਨੀਆਂ ਆਦਿ ਵੀ ਲਿਖੀਆਂ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਹਾਸ-ਰਸ ਭਰਪੂਰ ਪਰ ਸਿੱਖਿਆਦਾਇਕ ਹਨ। ਆਪ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ 'ਸੁਥਰਾ' ਉਪਨਾਮ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਾਵਿ-ਪੁਸਤਕਾਂ 'ਬਾਦਸ਼ਾਹੀਆਂ', 'ਅਰਸੀ ਕਿੰਗਰੇ', 'ਰਾਜਸੀ ਹੁਲਾਰੇ', 'ਬੇਪਰਵਾਹੀਆਂ' ਆਦਿ ਹਨ।

ਇੱਕ ਪਿਆਲਾ ਪਾਣੀ

ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਬੈਠਿਆਂ,
ਤੂੰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਤਾਇਆ।
ਸੈਨਤ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਨਫਰ ਪਿਆਲਾ,
ਜਲ ਠੰਢੇ ਦਾ ਲਿਆਇਆ।

ਪਕੜ ਪਿਆਲਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ,
ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਚਾਹਿਆ ਲਾਣਾ।
ਪਾਸੋਂ ਬੋਲ ਬੀਰਬਲ ਉੱਠਿਆ,
“ਜ਼ਰਾ ਹੱਥ ਅਟਕਾਣਾ।

ਪਹਿਲੋਂ ਦੱਸੋ ਆਪ ਇੱਕ ਗੱਲ,
ਜੇ ਪਾਣੀ ਮੁੱਕ ਜਾਵੇ।
ਸੈ ਕੋਹਾਂ ਤੱਕ ਜਤਨ ਕੀਤਿਆਂ,
ਇੱਕ ਬੂੰਦ ਨਾ ਥਿਆਵੇ।
ਅਤੀ ਪਿਆਸ ਲੱਗੀ ਹੋਏ ਤੁਹਾਨੂੰ,
ਜਲ ਬਿਨ ਮਰਦੇ ਜਾਵੇ,
ਮਾਹੀ ਵਾਂਗ ਆਬ ਬਿਨ ਤੜਫੇ,
ਉਲਟ-ਬਾਜ਼ੀਆਂ ਖਾਵੇ।
ਸੱਚ ਦੱਸੋ ਜੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ

ਇੱਕ ਜਲ ਪਿਆਲਾ ਲਿਆਵੇ,
ਕੀ ਕੁਝ ਦਿਓ ਹਜ਼ੂਰ ਓਸ ਨੂੰ?
ਕੀ ਕੀਮਤ ਉਹ ਪਾਵੇ? ”

ਹੱਸ ਕੇ ਅਕਬਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ,
“ਜੇ ਐਸੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਆਪੇ,
ਅੱਧਾ ਰਾਜ ਦਿਆਂ ਮੁੱਲ ਇਸ ਦਾ,
ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਮੈਂ ਆਪੇ।”

ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਜਲ ਦਾ ਪਿਆਲਾ,
ਗਟ-ਗਟ ਸ਼ਾਹ ਚੜ੍ਹਾਇਆ।
ਫੇਰ ਬੀਰਬਲ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਅੱਗੇ,
ਸੁਆਲ ਦੂਸਰਾ ਪਾਇਆ -

“ਦੱਸੋ ਭਲਾ, ਜੇ ਇਹ ਪਾਣੀ ਹੁਣ,
ਦੇਹ ਅੰਦਰ ਰੁਕ ਜਾਵੇ,
ਰੁਕ ਜਾਵੇ ਪੇਸ਼ਾਬ ਆਪ ਦਾ,
ਜਾਨ ਪਿਆ ਤੜਫਾਵੇ।

ਬਚਣ ਲਈ ਉਸ ਕਸ਼ਟੋਂ ਕਿੰਨੇ,
ਪੀਰ ਪੈਗੰਬਰ ਸੇਵੇ,
ਅੱਧਾ ਰਾਜ ਮੰਗੇ ਜੇ ਕੋਈ,
ਦੇਵੇ ਯਾ ਨਾ ਦੇਵੇ? ”
ਚਕ੍ਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਾਹ ਬੋਲਿਆ -
“ਜ਼ਰਾ ਢਿੱਲ ਨਾ ਲਾਵਾਂ,
ਬੇਸ਼ਕ ਅੱਧਾ ਰਾਜ-ਭਾਗ ਮੈਂ,
ਫ਼ੌਰਨ ਭੇਟ ਕਰਾਵਾਂ। ”

ਹੱਸ ਕੇ ਆਖੇ ਬੀਰਬਲ ਫਿਰ -
“ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ,
ਇੱਕ ਪਿਆਲੇ ਜਲ ਦਾ ਮੁੱਲ ਹੈ,
ਰਾਜ ਤੁਹਾਡਾ ਗੋਇਆ।
ਜੇ ਅਣਮਿਣਿਆ-ਤੁਲਿਆ ਇਹ ਜਲ,
ਸਭ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਪੁਚਾਵੇ,
ਉਸ ਰੱਬ ‘ਸੁਥਰੇ’ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ,
ਬੰਦਾ ਕੀ ਮੁੱਲ ਪਾਵੇ? ”

ਗਲਤ-ਫਹਿਮੀਆਂ

ਮੈਂ ਦੇਖ ਹਿਮਾਕਤ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਦੂਰਾ ਹੱਸ-ਹੱਸ ਕੇ,
ਪੈ ਲੋਕ ਮੁਸੀਬਤ ਝਲਦੇ ਨੇ ਵਿੱਚ ਗਲਤ-ਫਹਿਮੀਆਂ ਫਸ-ਫਸ ਕੇ।
'ਕੋਝੇ' ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਭੁਲੇਖਾ ਹੈ, ਬਣ-ਬਣ ਕੇ 'ਸੋਹਣਾ' ਫੁਲਦਾ ਹੈ,
ਜਦ ਲੋਕ ਟਿਚਕਰਾਂ ਕਰਦੇ ਨੇ ਤਾਂ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਘੁਲਦਾ ਹੈ।
ਮੂਰਖ ਖੁਦ ਤਾਈਂ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਅਕਲਦੀਆ ਵੱਧ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੋਂ,
ਫਿਰ ਰੋਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਜਗਤ ਕਰੇ, ਵਰਤਾਉ ਬੁਰਾ ਹੈਵਾਨਾਂ ਤੋਂ।
ਕੰਗਲਾ ਹੈ ਫਸਿਆ ਗਲਤੀ ਵਿੱਚ, ਧਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰੀਸਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ,
ਜਦ ਕਰਜ਼ੇ-ਸੂਦ ਕੁਚਲਦੇ ਨੇ ਤਾਂ ਰੋਂਦਾ ਹਉਕੇ ਭਰਦਾ ਹੈ।
ਕਮਜ਼ੋਰ 'ਬਲੀ' ਸਮ ਆਕੜ ਕੇ, ਜਾ ਨਾਲ ਤਕੜਿਆਂ ਖਹਿੰਦਾ ਹੈ,
ਤਦ ਹੋਸ਼ ਮਗਜ਼ ਵਿੱਚ ਔਂਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਹੱਡ ਤੁੜਾ ਕੇ ਬਹਿੰਦਾ ਹੈ।
ਕੋਈ ਸੋਨੇ ਸੂਲੀ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੈ, ਸੱਪ 'ਰੰਗ' ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਡੱਸਿਆ ਹੈ,
ਕੋਈ 'ਰਾਜ' ਭੁਲੇਖੇ ਭੁੱਲਿਆ ਹੈ, ਕੋਈ 'ਜਾਤ' ਭੁੱਲ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ ਹੈ।
'ਬੁੱਧ' ਦੇ ਭਾਣੇ ਹੱਥ-ਕੰਡੇ, ਸਭ ਜੱਗ ਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਂਦੇ ਨੇ,
ਪਛਤਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਚਤੁਰ ਲੋਕ, ਤਿਸ ਵੇਚ ਪਕੌੜੇ ਖਾਂਦੇ ਨੇ।
ਪਿਉ ਜਿਸ ਦਾ ਕਾਲੇ ਅੱਖਰ ਤੋਂ, ਮਹਿੰ ਕਾਲੀ ਵਾਂਗੂੰ ਡਰਦਾ ਹੈ,
ਉਹ 'ਡੰਗਰ' ਆਪਣੀ ਉਪਮਾ ਕਰ, 'ਕਵੀਆਂ' ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।
ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ 'ਬੰਦੇ' ਘੜਨ ਸਮੇਂ, ਰੱਬ ਸਭ ਦੇ ਕੰਨ 'ਚ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ,
'ਨਹੀਂ' ਘੜਿਆ ਤੇਰੇ ਜਿਹਾ ਹੋਰ, ਬਸ 'ਬੰਦਾ' ਆਕੜ ਬਹਿੰਦਾ ਹੈ।
ਭੁੱਲ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ੈਤਾਨ ਹੁਰਾਂ, ਨਾ ਅਦਬ 'ਆਦਮ' ਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ,
'ਏਹ ਖਾਕੀ ਹੈ ਮੈਂ ਨਾਰੀ ਹਾਂ' ਕਹਿ ਤੋਕ ਲਾਨੂਤੀ ਲੀਤਾ ਸੀ।
ਜਗ ਰੀਸ 'ਸ਼ੈਤਾਨੀ' ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਸਬਕ ਓਸ ਤੋਂ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ,
ਵੱਧ ਗਲਤ-ਫਹਿਮੀਆਂ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ, ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਵੱਧ ਪੜ੍ਹਦਾ-ਲਿਖਦਾ ਹੈ।
ਜੇ ਗਲਤ-ਫਹਿਮੀਆਂ ਤਜ ਬੰਦਾ, ਆਪਣੇ ਸਮ ਸਮਝੇ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ,
ਸੁੱਖ-ਮਾਨ ਦਵੇ, ਸੁੱਖ-ਮਾਣ ਲਵੇ, ਤਦ ਜ਼ੋਰਾਂ, ਸ਼ੋਰਾਂ, ਖੋਰਾਂ ਨੂੰ।
ਤਦ ਇਹੋ ਨਰਕ ਜੱਗ ਸੁਰਗ ਬਣੇ, ਲੁਤਫਾਂ ਦਾ ਤੰਬੂ ਬਣ ਜਾਵੇ,
ਦਿਲ ਗੰਦ-ਮੰਦ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਹੋਣ, ਹਰ ਬੰਦਾ 'ਸੁਥਰਾ' ਬਣ ਜਾਵੇ।

ਅਰਥਾਵਲੀ :

ਨਫਰ - ਸੇਵਕ। ਮਾਰੀ - ਮੱਛੀ। ਆਬ - ਪਾਣੀ। ਹਿਮਾਕਤ - ਮੂਰਖਤਾ। ਗਲਤ-ਫਹਿਮੀਆਂ - ਭਰਮ-ਭੁਲੇਖੇ।
ਅਦਬ - ਆਦਰ। ਤਜ - ਛੱਡਣਾ। ਲੁਤਫ - ਖੁਸ਼ੀ, ਅਨੰਦ। ਸੁਥਰਾ - ਸਾਫ਼ ਦਿਲ, ਕਵੀ ਦਾ ਉਪਨਾਮ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

1. 'ਇੱਕ ਪਿਆਲਾ ਪਾਣੀ' ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਬੀਰਬਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਪਾਸੋਂ ਇੱਕ ਪਿਆਲਾ ਪਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਲ ਕੀ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਪੁਆਉਂਦਾ ਹੈ?
2. ਸੁਥਰਾ ਜਾਂ ਸੁਥਰੇ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ?
3. 'ਇੱਕ ਪਿਆਲਾ ਪਾਣੀ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਲਿਖੋ।
4. 'ਗਲਤ-ਫ਼ਹਿਮੀਆਂ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
5. 'ਗਲਤ-ਫ਼ਹਿਮੀਆਂ' ਕਵਿਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਬੰਦਾ ਬਣਾਉਣ ਸਮੇਂ ਰੱਬ ਬੰਦੇ ਦੇ ਕੰਨ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ?
6. ਜੇਕਰ ਬੰਦਾ ਗਲਤ-ਫ਼ਹਿਮੀਆਂ ਛੱਡ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ?
7. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :-
(ੳ) ਹੱਸ ਕੇ ਆਖੇ ਬੀਰਬਲ ਫਿਰ
 'ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ,
 ਇੱਕ ਪਿਆਲੇ ਜਲ ਦਾ ਮੁੱਲ ਹੈ,
 ਰਾਜ ਤੁਹਾਡਾ ਗੋਇਆ।"
(ਅ) "ਜੇ ਅਣ-ਮਿਣਿਆ-ਤੁਲਿਆ ਇਹ ਜਲ
 ਸਭ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਪੁਚਾਵੇ,
 ਉਸ ਰੱਬ 'ਸੁਥਰੇ' ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ
 ਬੰਦਾ ਕੀ ਮੁੱਲ ਪਾਵੇ?"
8. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :
(ੳ) "ਕੋਈ ਸੋਨੇ ਸੂਲੀ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੈ, ਸੱਪ 'ਰੰਗ' ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਡੱਸਿਆ ਹੈ।"
(ਅ) "ਏਹ ਖਾਕੀ ਹੈ ਮੈਂ ਨਾਰੀ ਹਾਂ" ਕਹਿ ਤੌਕ ਲਾਨੂਤੀ ਲੀਤਾ ਸੀ।"

ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਲੇਖਕ ਸ. ਸ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਦੇ ਨਾਂ ਅੱਗੇ ਸ. ਸ. ਤੋਂ ਭਾਵ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਹੈ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਹੈ।

ਡਾ. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਕਾਲੇਪਾਣੀ

(1897-1944)

ਡਾ. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 22 ਮਈ, 1897 ਈ; ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਸ. ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸਰਦਾਰਨੀ ਇੰਦਰ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਗਲੋਟੀਆਂ ਖੁਰਦ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਿਆਲਕੋਟ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ।

ਡਾ. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਵਾਂਗ ਮਸਤ, ਅਲਬੇਲੀ ਤੇ ਵਿਦਰੋਹੀ ਤਬੀਅਤ ਵਾਲੇ ਕਵੀ ਸਨ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਮੁਕਤ-ਛੰਦ ਵਾਲੀ ਕਵਿਤਾ ਆਪ ਹੀ ਸਫਲਤਾ ਨਾਲ ਲਿਖ ਸਕੇ। ਵਿਅੰਗ, ਸੰਜਮ ਤੇ ਤਿੱਖਾ ਵਲਵਲਾ ਆਪ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਣ ਹਨ। ਆਪ ਸ਼੍ਰੋਮਣ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਸਨ। ਡਾਕਟਰੀ ਤੇ ਸਮਾਜ-ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਆਪ ਬੜੇ ਹਰਮਨ-ਪਿਆਰੇ ਸਨ।

ਆਪ ਦਾ ਅੰਤਲਾ ਜੀਵਨ ਅੰਡੇਮਾਨ ਦੇ ਟਾਪੂਆਂ ਵਿੱਚ ਗੁਜ਼ਰਿਆ। ਉੱਥੇ ਜਪਾਨੀ ਹਮਲੇ ਵੇਲੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ‘ਵਗਦੇ ਪਾਣੀ’, ‘ਅੰਤਿਮ ਲਹਿਰਾਂ’ ‘ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ ਮੇਰਾ ਗੀਤ’ ‘ਸਹਜ ਸੰਚਾਰ’ ਅਤੇ ‘ਮਲਿਆਂ ਦੇ ਬੇਰ’ ਆਪ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹਨ।

ਵਗਦੇ ਪਾਣੀ

ਪਾਣੀ ਵਗਦੇ ਹੀ ਰਹਿਣ,
ਕਿ ਵਗਦੇ ਸੁੰਹਦੇ ਨੇ,
ਖੜੋਂਦੇ ਬੁੱਝਦੇ ਨੇ,
ਕਿ ਪਾਣੀ ਵਗਦੇ ਹੀ ਰਹਿਣ।

ਜਿੰਦਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਹੀ ਰਹਿਣ,
ਕਿ ਮਿਲਿਆਂ ਜੀਂਦੀਆਂ ਨੇ,
ਵਿੱਛੜਿਆਂ ਮਰਦੀਆਂ ਨੇ,
ਕਿ ਜਿੰਦਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਹੀ ਰਹਿਣ।

ਰੂਹਾਂ ਉੱਡਦੀਆਂ ਹੀ ਰਹਿਣ,
ਕਿ ਉੱਡਿਆਂ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਨੇ,
ਅਟਕਿਆਂ ਡਿਗਦੀਆਂ ਨੇ,
ਕਿ ਰੂਹਾਂ ਉੱਡਦੀਆਂ ਹੀ ਰਹਿਣ।

ਤੇ ਮੈਂ ਟੁਰਦਾ ਹੀ ਰਹਾਂ,
ਕਿ ਟੁਰਿਆਂ ਵਧਦਾ ਹਾਂ,
ਖਲੋਇਆਂ ਘਟਦਾ ਹਾਂ,
ਕਿ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਟੁਰਦਾ ਹੀ ਰਹਾਂ।

ਫਕੀਰ ਦੀ ਸਦਾ

ਦਿਓ—ਕਿ ਵਧੇਗੇ,
ਵੰਡੋ—ਨਾ ਮੁੱਕੇਗੇ,
ਖੁਆਓ—ਕਿ ਖਾਓਗੇ,
ਜਿਊਂਣ ਦਿਓ—ਕਿ ਜੀਵੇਗੇ।

ਗੱਢੇ ਦਿਹ, ਭਰ-ਭਰ ਬਾਟੇ,
ਪਿਆਰ ਦੇ, ਉੱਦਮ ਦੇ, ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ, ਖੇੜੇ ਦੇ,
ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੂੰ, ਯਾਰਾਂ ਨੂੰ, ਗੈਰਾਂ ਨੂੰ, ਨਾ-ਮਹਿਰਮਾਂ ਨੂੰ।
ਤੇ ਸਭ ਦਾ ਰੱਬ,
ਭੰਡਾਰ ਖੋਲ੍ਹ ਦਏਗਾ, ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ,
ਰਹਿਮਤਾਂ ਦੇ, ਰਹਿਮਾਂ ਦੇ, ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ,
ਤੇ ਸਦਾ ਰੱਖੇਗਾ ਤੁਹਾਨੂੰ,
ਛਤਰ—ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਆਪਣੀ।

ਭਗਤ ਨੂੰ

ਭਗਤ !
ਓ ਭਗਤ !
ਕਿਹੜੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਪਿਆ ਢੂੰਡਨਾ ਏਂ?
ਮੈਨੂੰ ਢੂੰਡ।
ਰੱਬ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦੇ ਜਤਨ ਕਿਉਂ ਕਰਨਾ ਏਂ?
ਮੈਨੂੰ ਜਾਣ।
ਰੱਬ ਨੂੰ ਪੂਜਨਾ ਕਿਉਂ ਏਂ?
ਮੈਨੂੰ ਪੂਜ।
ਕਿ
ਮੈਨੂੰ ਜਾਣੇ ਬਿਨਾਂ, ਰੱਬ ਨੂੰ ਨਾ ਜਾਣੇਂਗਾ।
ਮੈਨੂੰ ਮਿਲੇ ਬਿਨਾਂ, ਰੱਬ ਨੂੰ ਨਾ ਮਿਲੇਂਗਾ।
ਮੈਨੂੰ ਪੂਜੇ ਬਿਨਾਂ, ਰੱਬ ਨੂੰ ਨਾ ਪੂਜੇਂਗਾ।
ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਵਡੇਰੀ, ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਅਸਚਰਜ ਸ਼ੈ, ਹੋਰ ਕਾਈ ਨਹੀਂ।

ਰੱਬ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਵੱਸਦਾ ਏ, ਰਹਿੰਦਾ ਏ।
 ਤੂੰ ਭੀ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਵੱਸ ਕਿ ਰੱਬ ਵਿੱਚ ਰਹੇਂ।
 ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਮੇਰੀ ਗਲਵੱਕੜੀ ਵਿੱਚ ਰੱਬ ਵੱਸਦਾ ਏ।
 ਤੂੰ ਵੀ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਆ, ਮੇਰੀ ਗਲਵੱਕੜੀ ਵਿੱਚ ਰਹੁ।
 ਕਿ ਰੱਬ ਵਿੱਚ ਵੱਸੇਂ।
 ਹਾਏ! ਤੈਨੂੰ ਰੱਬ ਨਹੀਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਦਿਸਿਆ?
 ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਤੇ ਵੇਖ,
 ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹੈ ਈ।

ਅਰਥਾਵਲੀ :

ਸੁੰਹਦੇ - ਸੋਹਣੇ ਲੱਗਦੇ। **ਬੁੱਸਦੇ** - ਬਦਬੋ ਮਾਰਦੇ। **ਖੇੜੇ** - ਖੁਸ਼ੀਆਂ। **ਗੱਛੇ** - ਬਹੁਤਾ ਕੁਝ, ਧਨ, ਲਾਭ, ਹਿੱਸੇ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਧਨ। **ਨਾ-ਮਹਿਰਮਾਂ** - ਜਿਹੜੇ ਯਾਰ, ਦੋਸਤ ਜਾਂ ਜਾਣਕਾਰ ਨਾ ਹੋਣ, ਗ਼ੈਰ, ਅਨਜਾਣ। **ਰਹਿਮਤਾਂ** - ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ, ਮਿਹਰਬਾਨੀਆਂ। **ਰਹਿਮ** - ਦਇਆ, ਤਰਸ, ਕਿਰਪਾ, ਮਿਹਰ। **ਛਤਰ-ਛਾਇਆ** - ਆਸਰਾ, ਸਹਾਰਾ। **ਅਸਚਰਜ** - ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

1. 'ਵਗਦੇ ਪਾਣੀ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਲਿਖੋ।
2. 'ਵਗਦੇ ਪਾਣੀ' ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ?
3. 'ਫ਼ਕੀਰ ਦੀ ਸਦਾ' ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਨੇ ਪਾਠਕ ਲਈ ਕੀ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ?
4. 'ਭਗਤ ਨੂੰ' ਕਵਿਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਰੱਬ ਕਿੱਥੇ ਵੱਸਦਾ ਹੈ?
5. 'ਭਗਤ ਨੂੰ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਲਿਖੋ।
6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ:-

(ੳ) ਪਾਣੀ ਵਗਦੇ ਹੀ ਰਹਿਣ,
 ਕਿ ਵਗਦੇ ਸੁੰਹਦੇ ਨੇ,
 ਖੇੜੇ ਦੇ ਬੁੱਸਦੇ ਨੇ,
 ਕਿ ਪਾਣੀ ਵਗਦੇ ਹੀ ਰਹਿਣ।

(ਅ) ਤੇ ਸਭ ਦਾ ਰੱਬ,
ਭੰਡਾਰ ਖੋਲ੍ਹ ਦਏਗਾ, ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ,
ਰਹਿਮਤਾਂ ਦੇ, ਰਹਿਮਾਂ ਦੇ, ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ,
ਤੇ ਸਦਾ ਰੱਖੇਗਾ ਤੁਹਾਨੂੰ,
ਛਤਰ-ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਆਪਣੀ।

7. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :-

(ੳ) ਗੱਢੇ ਦਿਹ, ਭਰ-ਭਰ ਬਾਟੇ,
ਪਿਆਰ ਦੇ, ਉੱਦਮ ਦੇ, ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ, ਖੇਡੇ ਦੇ।

(ਅ) ਮੈਨੂੰ ਜਾਣੇ ਬਿਨਾਂ ਰੱਬ ਨੂੰ ਨਾ ਜਾਣੇਂਗਾ।

‘ਕਾਲੇਪਾਣੀ’ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਪਿਛੋਕੜ ਬਾਰੇ ਅਧਿਆਪਕ ਜੀ ਤੋਂ
ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋ।

ਫੀਰੋਜ਼ਦੀਨ ਸ਼ਰਫ਼

(1898-1955 ਈ:)

ਫੀਰੋਜ਼ਦੀਨ ਸ਼ਰਫ਼ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਰਾਜਾ ਸਾਂਸੀ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਿੰਡ 'ਤੋਲਾ ਨੰਗਲ' ਵਿੱਚ ਖ਼ਾਨ ਵੀਰੂ ਖ਼ਾਨ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦਾ ਬਚਪਨ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਗੁਜ਼ਰਿਆ। ਪਿਤਾ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਹੋ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਛੱਡਣੀ ਪਈ ਪਰ ਆਪ ਦਾ ਕਵਿਤਾ ਸੁਣਨ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। 14-15 ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨਾਲ਼ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਸੀ ਜੋ ਆਪ ਦੀਆਂ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਲਿਖੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਲਗ-ਪਗ 31 ਪੁਸਤਕਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 'ਸ਼ਰਫ਼ ਸੁਨੇਹੇ', 'ਸ਼ਰਫ਼ ਦੇ ਗੀਤ', 'ਜੋਗਣ', 'ਹੀਰ ਸਿਆਲ (ਨਾਟਕ)' ਆਦਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹਨ।

ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ

ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲ਼ਾ,
ਹਾਂ ਮੈਂ ਪੇਂਡੂ ਪਰ ਸ਼ਹਿਰੀਏ ਢੰਗ ਦਾ ਹਾਂ।
ਸਮਝਾਂ ਫ਼ਾਰਸੀ, ਉਰਦੂ ਵੀ ਖ਼ੂਬ ਬੋਲਾਂ,
ਥੋੜ੍ਹੀ ਬਹੁਤੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵੀ ਅੰਗਦਾ ਹਾਂ।
ਬੋਲੀ ਆਪਣੀ ਨਾਲ਼ ਪਿਆਰ ਰੱਖਾਂ,
ਇਹ ਗੱਲ ਆਖਣੋਂ ਕਦੇ ਨਾ ਸੰਗਦਾ ਹਾਂ।
ਮੋਤੀ ਕਿਸੇ ਸੁਹਾਗਣ ਦੀ ਨੱਥ ਦਾ ਮੈਂ,
ਟੁਕੜਾ ਕਿਸੇ ਪੰਜਾਬਣ ਦੀ ਵੰਗ ਦਾ ਹਾਂ।
ਮਿਲੇ ਮਾਣ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਦੇਸ ਅੰਦਰ,
ਆਸ਼ਕ ਮੁੱਢੋਂ ਮੈਂ ਏਸ ਉਮੰਗ ਦਾ ਹਾਂ।
'ਵਾਰਿਸ਼ ਸ਼ਾਹ' ਤੇ 'ਬੁੱਲ੍ਹੇ' ਦੇ ਰੰਗ ਅੰਦਰ,
ਡੋਬ-ਡੋਬ ਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਰੰਗਦਾ ਹਾਂ।
ਰਵਾਂ ਏਥੇ ਤੇ ਯੂ. ਪੀ. ਵਿੱਚ ਕਰਾਂ ਗੱਲਾਂ,
ਐਸੀ ਅਕਲ ਨੂੰ ਛਿੱਕੇ 'ਤੇ ਟੰਗਦਾ ਹਾਂ।
ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ, ਪੰਜਾਬ ਦਾ 'ਸ਼ਰਫ਼' ਸੇਵਕ,
ਸਦਾ ਖ਼ੈਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ।

ਮਾਂ ਦਾ ਦਿਲ

ਮਾਂ ਛਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਨਿੱਕੜੇ ਜਿਹੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ,
ਸੋਮਾ ਉਹ ਮੁਹੱਬਤਾਂ ਦਾ ਰੱਬ ਨੇ ਪਸਾਰਿਆ।
ਅੱਜ ਤੀਕਣ ਜੀਹਦਾ ਕਿਸੇ ਥਾਹ-ਤਲਾ ਨਹੀਂ ਲੱਭਾ,
ਮਾਰ-ਮਾਰ ਟੁੱਭੀਆਂ ਹੈ ਸਾਰਾ ਜੱਗ ਹਾਰਿਆ।
ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਸ਼ਾਇਰਾਂ, ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਕੇ,
ਮਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਾਲਾ ਫੋਟੋ ਹੈ ਉਤਾਰਿਆ।
ਮੈਂ ਭੀ ਤਸਵੀਰ ਇੱਕ ਨਿੱਕੀ-ਜਿਹੀ ਵਿਖਾਲਨਾਂ ਹਾਂ,
ਸ਼ਾਇਰੀ ਦੇ ਰੰਗ ਨਾਲ ਜੀਹਨੂੰ ਮੈਂ ਸੁਆਰਿਆ।
ਸਹਿਕ-ਸਹਿਕ ਪੁੱਤ ਲੱਭਾ ਇੱਕ ਮਾਂ ਤੱਤੜੀ ਨੂੰ,
ਲੱਖ-ਲੱਖ ਸ਼ੁਕਰ ਉਹਨੇ ਰੱਬ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ।
ਹੁੰਦੇ ਤਾਣ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਨਾ ਵਾ ਤੱਤੀ ਪੋਹਣ ਦਿੱਤੀ,
ਦੁੱਖ ਵੇਲੇ ਉਹਨੇ ਹਿੱਕ ਆਪਣੀ ਨੂੰ ਠਾਰਿਆ।
ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਤੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਵਰ੍ਹੇ ਬੀਤੇ,
ਬੈਠਾ, ਫੇਰ ਰੇੜ੍ਹਿਆ, ਤੁਰਾਇਆ ਤੇ ਖਲ੍ਹਾਰਿਆ।
ਦੇ-ਦੇ ਵਾਰ ਲੋਰੀਆਂ, ਮੁਹੱਬਤਾਂ, ਅਸੀਸਾਂ ਵਾਲੇ,
ਮਾਂ ਨੇ ਮੁਨਾਰਾ ਖੁਸ਼ੀ ਆਸ ਦਾ ਉਸਾਰਿਆ।
ਫੁੱਟ ਪਈ ਅੰਗੂਰੀ ਕੱਕੀ ਗੋਰੇ-ਗੋਰੇ ਮੁੱਖੜੇ 'ਤੇ,
ਫੁੱਲ ਵਾਂਗੂੰ ਆਣ ਕੇ ਜਵਾਨੀ ਨੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰਿਆ।
ਸੱਧਰਾਂ, ਮੁਰਾਦਾਂ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਨੇੜੇ ਢੁੱਕੇ,
ਹੋਣੀ ਹੁਰਾਂ ਆਣ ਉਦੋਂ ਚੀਣਾ ਇਹ ਖਿਲਾਰਿਆ।
ਤੁਰੇ-ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਨੂੰ ਖਲੋਤੀ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ,
ਖਿੱਚ ਕੇ ਦੁਗਾੜਾ ਖੂਨੀ ਨੈਣਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਾਰਿਆ।
ਕਾਲੇ-ਕਾਲੇ ਵਾਲਾਂ ਦਿਆਂ ਕੁੰਡਲਾਂ ਤੇ ਵਲਾਂ ਵਿੱਚ,
ਚੰਦ-ਪੁੱਤ ਮਾਂ ਦਾ ਉਹ ਗਿਆ ਪਰਿਵਾਰਿਆ।
ਬਿੱਟ-ਬਿੱਟ ਵਿੰਹਦੇ ਉਹਨੂੰ, ਉਸ ਨਾਰੀ ਪੁੱਛਿਆ ਇਹ,
“ਏਥੇ ਕਿਉਂ ਖਲੋ ਰਿਹਾ ਏ, ਏਦਾਂ ਤੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ?”
ਅੱਖੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁੰਝਦੇ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਇਹ ਜਵਾਬ ਅੱਗੋਂ
ਤੇਰੀ ਮੋਹਣੀ ਮੂਰਤ ਉੱਤੇ ਮੈਂ ਹਾਂ ਗਿਆ ਵਾਰਿਆ।
ਅੱਖੀਓਂ ਪਰੋਖੇ ਹੋਣਾ ਮੁੱਖ ਤੇਰਾ ਮੌਤ ਮੇਰੀ,
ਸੋਮਾ ਹੈ ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਦਰਸ ਤੇਰਾ ਧਾਰਿਆ।”

ਬੋਲੀ ਮੁਟਿਆਰ ਅੱਗੋਂ, “ਪਿਆਰ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆ ਵੇ!
 ਮੈਂ ਵੀ ਤੈਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਚਾਹੁਨੀ ਆਂ ਵੰਗਾਰਿਆ।
 ਕੱਢ ਕੇ ਲਿਆਵੇਂ ਜੇ ਤੂੰ ਦਿਲ ਮਾਂ ਆਪਣੀ ਦਾ,
 ਲਾਂਵਾਂ ਈ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਲੈ ਲਾਂ ਗੀ ਕਵਾਰਿਆ।”
 ਏਨੀ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਤੇ ਉਹ ਨੱਸਾ-ਨੱਸਾ ਘਰ ਆਇਆ,
 ਆਣ ਸੁੱਤੀ ਮਾਂ ਦੇ ਕਲੇਜੇ ਛੁਰਾ ਮਾਰਿਆ।
 ਸਗਨਾਂ ਦੀ ਮਹਿੰਦੀ ਜੀਹਨੇ ਹੱਥਾਂ ਉੱਤੇ ਲਾਉਣੀ ਸੀ,
 ਘੋੜੀਆਂ, ਸੁਹਾਗ ਗੋਂ ਕੇ, ਚੰਨਾ, ਮਾਹੀਆ, ਤਾਰਿਆ।
 ਅੱਜ ਉਹਦੀ ਰੱਤ ਵਿੱਚ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਹੰਘਾਲ ਕੇ ਤੇ,
 ਵੇਖੋ ਖੂਨੀ ਪੁੱਤ ਨੇ ਪਿਆਰ ਕੀ ਨਿਤਾਰਿਆ।
 ਓੜਕ ਉੱਥੋਂ ਉੱਠ ਨੱਸਾ ਦਿਲ ਲੈ ਕੇ ਮਾਂ ਦਾ ਉਹ,
 ਉਹਦੇ ਲਈ, ਜੀਹਦੇ ਲਈ ਕਹਿਰ ਸੀ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ।
 ਉੱਚਾ, ਨੀਵਾਂ ਰਾਹ ਵੀ ਨਾ ਸੋਚਿਆ, ਵਿਚਾਰਿਆ।
 ਠੇਡਾ ਲੱਗਾ, ਡਿਗ ਪਿਆ ਮੂੰਧੜੇ ਮੂੰਹ ਜ਼ਿਮੀਂ ਉੱਤੇ,
 ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੁੱਠ ਵਿੱਚੋਂ ਦਿਲ ਇਹ ਪੁਕਾਰਿਆ।
 “ਲੱਖ-ਲੱਖ ਵਾਰੀ ਤੈਥੋਂ, ਵਾਰੀ ਜਾਵੇ ਅੰਬੜੀ ਇਹ,
 ਸੱਟ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ, ਮੇਰੇ ਬੱਚਿਆ ਪਿਆਰਿਆ?”
 ਸ਼ਰਫ ਜੀ! ਇਹ ਹੌਸਲਾ ਏ ਮਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਈ,
 ਪੁੱਤ ਹੱਥੋਂ ਮਰ ਕੇ ਵੀ ਮੋਹ ਨਹੀਂ ਵਿਸਾਰਿਆ।

ਅਰਥਾਵਲੀ :

ਅੰਗਦਾ - ਜਾਣਦਾ। **ਨੱਥ** - ਨੱਕ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਗਹਿਣਾ। **ਉਮੰਗ** - ਇੱਛਾ, ਚਾਅ। **ਖੈਰ** - ਦੁਆ। **ਬਾਹ-ਤਲਾ** - ਡੂੰਘਾਈ। **ਸ਼ਾਇਰੀ** - ਕਵਿਤਾ, ਕਵੀਸ਼ਰੀ। **ਤੱਤੜੀ** - ਬਦਕਿਸਮਤ ਔਰਤ। **ਪੋਹਣਾ** - ਲੱਗਣਾ, ਦੁੱਖ ਦੇਣਾ। **ਚੀਣਾ ਖਿਲਾਰਨਾ** - ਝਗੜੇ-ਫਸਾਦ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹਣਾ, ਲੜਾਈ ਕਰਵਾਉਣੀ। **ਦੁਗਾੜਾ** - ਬੰਦੂਕ ਵਿੱਚ ਪਾਈਆਂ ਦੋ ਇਕੱਠੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਮਾਰ। **ਪਰਿਵਾਰਿਆ** - ਘੇਰਿਆ ਗਿਆ। **ਪਰੇਖੇ** - ਅੱਖੋਂ ਪਰੇ, ਜੋ ਦਿਸੇ ਨਾ। **ਕਹਿਰ** - ਜੁਲਮ, ਬਿਪਤਾ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

1. 'ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ' ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ?
2. 'ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ' ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਮੁੱਢ-ਕਦੀਮ ਤੋਂ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦਾ ਆਸ਼ਕ ਹੈ?
3. 'ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਲਿਖੋ।
4. 'ਮਾਂ ਦਾ ਦਿਲ' ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁੰਦਰੀ, ਨੌਜਵਾਨ ਤੋਂ ਕੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ?
5. ਨੌਜਵਾਨ ਦੇ ਡਿਗਣ 'ਤੇ ਮਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਕੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ?
6. ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਨੇ ਕੀ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ?
7. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ:-

(ੳ) ਰਵਾਂ ਏਥੇ ਤੇ ਯੂ. ਪੀ. ਵਿੱਚ ਕਰਾਂ ਗੱਲਾਂ,
ਐਸੀ ਅਕਲ ਨੂੰ ਛਿੱਕੇ 'ਤੇ ਟੰਗਦਾ ਹਾਂ।
ਮੈਂ ਪੰਜਾਬੀ, ਪੰਜਾਬ ਦਾ 'ਸ਼ਰਫ਼' ਸੇਵਕ,
ਸਦਾ ਬੈਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ।

(ਅ) "ਲੱਖ-ਲੱਖ ਵਾਰੀ ਤੈਥੋਂ, ਵਾਰੀ ਜਾਵੇ ਅੰਬੜੀ ਇਹ,
ਸੱਟ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ ਮੇਰੇ ਬੱਚਿਆ ਪਿਆਰਿਆ?"
ਸ਼ਰਫ਼ ਜੀ! ਇਹ ਹੌਸਲਾ ਏ ਮਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਈ,
ਪੁੱਤ ਹੱਥੋਂ ਮਰ ਕੇ ਵੀ ਮੋਹ ਨਹੀਂ ਵਿਸਾਰਿਆ।

8. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :

(ੳ) ਬੋਲੀ ਆਪਣੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਰੱਖਾਂ,
ਇਹ ਗੱਲ ਆਖਣੋਂ ਕਦੇ ਨਾ ਸੰਗਦਾ ਹਾਂ।

(ਅ) ਅੱਜ ਉਹਦੀ ਰੱਤ ਵਿੱਚ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਹੰਘਾਲ ਕੇ ਤੇ,
ਵੇਖੋ ਖੂਨੀ ਪੁੱਤ ਨੇ ਪਿਆਰ ਕੀ ਨਿਤਾਰਿਆ।

ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਨੇ ਬੜੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਮਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ।
ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਸਾਡੀ ਅੱਜ ਦੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਸਬਕ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮਾਂ
ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਕੇ ਅਜਿਹਾ ਕਦਮ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਜਿਸ ਨਾਲ
ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਠੇਸ ਪਹੁੰਚੇ।

ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ

(1899-1976 ਈ:)

ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ ਦਾ ਜਨਮ 15 ਜਨਵਰੀ, 1899 ਈ: ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਅਧਵਾਲ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕੈਂਬਲਪੁਰ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਮਾਸਟਰੀ ਕੀਤੀ। 1922 ਈ: ਵਿੱਚ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਤੇ ਫਿਰ ਕਾਂਗਰਸ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਦੇਸ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਲੜਦਿਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਕੱਟੀਆਂ। ਅਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਉਹ ਲੋਕ-ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ, ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਕਾਂਗਰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਵੀ ਰਹੇ।

ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ ਹੁਰਾਂ ਦੀ ਅਰੰਭਿਕ ਕਵਿਤਾ ਧਾਰਮਿਕ ਹੈ ਤੇ ਦੇਸ-ਭਗਤੀ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਸਾਹਿਤਿਕ ਰਚਨਾ ਜੇਲ੍ਹ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਭਰਪੂਰ ਵਾਰਤਕ ਵੀ ਰਚੀ। ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਹ ਹਨ : ‘ਪ੍ਰੇਮ ਬਾਣ’, ‘ਜੀਵਨ ਪੰਥ’ ‘ਮੁਸਾਫ਼ਰੀਆਂ’, ‘ਸਸਤਾ ਤਮਾਸ਼ਾ’, ‘ਗੁਟਾਰ’, ‘ਗਾਂਧੀ ਗੀਤਾ’ ਆਦਿ।

ਕੀੜੀ

ਵਧਦੀ ਜਾਵੇ, ਵਧਦੀ ਜਾਵੇ,
ਤਾਂਘ ਕਿਸੇ ਵਿੱਚ ਵਧਦੀ ਜਾਵੇ।
ਕਿਧਰੋਂ ਭਿਣਕ ਪਈ ਭੋਰੇ ਦੀ,
ਇੱਕ-ਦੂਜੀ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਪੁਚਾਵੇ।
ਵਧਦੀ ਜਾਵੇ, ਵਧਦੀ ਜਾਵੇ।

ਆਪਣੀ ਧੁਨ ਵਿੱਚ ਮਸਤੀ ਅੰਦਰ,
ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੀ ਉੱਦਮ ਦੀ ਵਾਦੀ,
ਔਖੀ ਹੋ, ਸੌਖੀ ਹੋ ਜਾਵੇ।
ਵਧਦੀ ਜਾਵੇ, ਵਧਦੀ ਜਾਵੇ।

ਔੜ-ਸੌੜ ਲਈ ਕਰੇ ਤਿਆਰੀ,
ਕੀੜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਜਾਨ ਪਿਆਰੀ।
ਤੁਰਿਆ ਰਹਿਣਾ, ਤੁਰਿਆ ਰਹਿਣਾ,
ਹੌਲੀ ਪਰ ਹਫ਼ਣਾ ਨਹੀਂ ਬਹਿਣਾ।

ਬਹੁਤੀ ਤੇਜ਼ੀ, ਬਹੁਤ ਥਕਾਵੇ।
ਹੱਟਿਆਂ ਮੰਜ਼ਲ ਦੂਰ ਦਿਸਾਵੇ।
ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਤੁਰਦੀ ਜਾਂਦੀ,
ਤੁਰਦੀ ਜਾਂਦੀ, ਤੁਰਦੀ ਜਾਂਦੀ।

ਧੁਨ ਦੇ ਪੱਕੇ, ਧੀਰਜ ਵਾਲੇ,
ਤੋਰ ਨਾ ਛੱਡਣ, ਪੈਣ ਨਾ ਕਾਹਲੇ।
ਨਦੀਆਂ ਚਾਲ ਗੰਭੀਰ ਚੱਲਦੀਆਂ,
ਸ਼ਹੁ-ਸਾਗਰ ਵਿੱਚ ਜਾ ਰਲਦੀਆਂ।
ਥੰਮ੍ਹਣਾ, ਰੁਕਣਾ ਮੌਤ ਨਿਸ਼ਾਨੀ,
ਦਏ ਸੜ੍ਹਾਂਦ ਖੜੋਤਾ ਪਾਣੀ।

ਤੁਰਦੀ ਜਾਂਦੀ, ਤੁਰਦੀ ਜਾਂਦੀ।
ਇੱਕ-ਦੂਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਰਲਾਂਦੀ।
ਇੱਕ ਇੱਧਰੋਂ ਇੱਕ ਅੱਗੋਂ ਆਵੇ,
ਇੱਕ-ਦੂਜੀ ਨੂੰ ਨਾ ਟਕਰਾਵੇ,
ਵਧਦੀ ਜਾਵੇ, ਵਧਦੀ ਜਾਵੇ।

ਜੇ ਹੱਥ ਆਇਆ, ਭਾਰਾ ਦਾਣਾ,
ਚਵ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਲ-ਮਿਲ ਕੇ ਚਾਣਾ,
ਇੱਕ ਢੂੰਡੇ ਇੱਕ ਚੁੱਕ ਲਿਆਵੇ,
ਅਗਲੀ ਅਗਲੀ ਤੀਕ ਪੁਚਾਵੇ।
ਇੱਕ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਤੁਰੰਦੀ,
ਮਿਲਵਾਂ ਉੱਦਮ ਜਥੇਬੰਦੀ।

ਅਰਦਾਸ

ਖੱਸ ਲੈ! ਤੇਰਾ ਹੀ ਹੈ ਸਾਮਾਨ, ਬੇਸ਼ੱਕ ਖੱਸ ਲੈ।
ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ ਤੇਰਾ ਹੀ ਹੈ ਸਨਮਾਨ, ਬੇਸ਼ੱਕ ਖੱਸ ਲੈ।
ਸਿੰਚ ਕੇ ਲਹੂ ਜਿਗਰ ਦਾ, ਪਾਲਿਆ ਮੈਂ ਪੋਸਿਆ,
ਦਿਲ ਮਿਰੇ ਵਿੱਚ ਲੁਕਿਆ ਅਰਮਾਨ ਬੇਸ਼ੱਕ ਖੱਸ ਲੈ।

ਮਾਲਿਕਾ! ਸੰਸਾਰ ਤੇਰਾ ਸਵਰਗ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ,
ਮੌਜਾਂ, ਸੁਆਦਾਂ, ਐਸ਼ ਦੀ ਇਹ ਖਾਣ, ਬੇਸ਼ੱਕ ਖੱਸ ਲੈ।
ਜਾਣਨਾਂ ਮੈਂ ਜਨਮ ਇਹ ਉੱਤਮ ਚੁਰਾਸੀ ਲੱਖ ਤੋਂ,
ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ ਜਾਮਾ ਤਿਰਾ ਇਨਸਾਨ ਬੇਸ਼ੱਕ ਖੱਸ ਲੈ।

ਮਾਣ ਹੈ ਮੈਨੂੰ ਮਿਰੀ ਜਾਦੂ-ਬਿਆਨੀ 'ਤੇ ਬੜਾ,
ਬੇਅਸਰ ਕਰ ਦੇ ਬੇਸ਼ੱਕ ਇਹ ਮਾਣ, ਬੇਸ਼ੱਕ ਖੱਸ ਲੈ।
ਹੁੱਜਤਾਂ, ਦਲੀਲਾਂ, ਫਲਸਫ਼ੇ, ਮਰਜ਼ਾਂ ਦਿਮਾਗੀ ਲੱਗੀਆਂ,
ਉਲਟ ਛੱਡ ਇਹ ਖੋਪਰੀ, ਸਭ ਗਿਆਨ, ਬੇਸ਼ੱਕ ਖੱਸ ਲੈ।

ਮੋਹ ਦੀਆਂ ਕੜੀਆਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਇੱਕ ਕੈਦ ਹੈ,
ਖੱਸ ਲੈ ਮੇਰੀ ਜਵਾਨੀ, ਪ੍ਰਾਣ ਬੇਸ਼ੱਕ ਖੱਸ ਲੈ।
ਇੱਕ ਬਖ਼ਸ਼ ਦੇ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ, ਦੌਲਤ ਵਤਨ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀ,
ਫਿਰ ਬੇਸ਼ੱਕ ਮਰਜ਼ੀ ਤਿਰੀ, ਜਿੰਦ-ਜਾਨ, ਬੇਸ਼ੱਕ ਖੱਸ ਲੈ।

ਅਰਥਾਵਲੀ :

ਤਾਂਘ - ਇੱਛਾ, ਖਿੱਚ, ਚਾਹ। **ਭਿਣਕ** - ਖ਼ਬਰ, ਉੱਘ-ਸੁੱਘ, ਸੂਹ। **ਭੋਰਾ** - ਛੋਟਾ ਟੁਕੜਾ, ਕਿਣਕਾ। **ਔੜ-ਸੌੜ**-ਸੋਕਾ। **ਹਫ਼ਣਾ** - ਹੰਭਣਾ, ਥੱਕਣਾ। **ਹੁੱਟਿਆਂ** - ਥੱਕਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਨੂੰ। **ਗੰਭੀਰ** - ਧੀਰਜ ਵਾਲੀ, ਸੰਜੀਦਾ। **ਸ਼ਹੁ-ਸਾਗਰ** - ਮਹਾਂਸਾਗਰ। **ਖੱਸ ਲੈ** - ਖੋਹ ਲੈ। **ਜਾਦੂ - ਬਿਆਨੀ** - ਜਿਸ ਦੇ ਬਿਆਨ ਵਿੱਚ ਜਾਦੂ ਵਰਗਾ ਅਸਰ ਹੋਵੇ। **ਹੁੱਜਤਾਂ** - ਬਹਾਨਾ, ਬੇਮਤਲਬ ਦਲੀਲਬਾਜ਼ੀ। **ਫਲਸਫ਼ੇ** - ਦਰਸ਼ਨ-ਸ਼ਾਸਤਰ, ਮੰਤਕ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

1. 'ਕੀੜੀ' ਕਵਿਤਾ ਰਾਹੀਂ ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ? ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
2. 'ਅਰਦਾਸ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਲਿਖੋ।
3. 'ਅਰਦਾਸ' ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ?
4. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :

(ੳ) ਧੁਨ ਦੇ ਪੱਕੇ, ਧੀਰਜ ਵਾਲੇ,
ਤੋਰ ਨਾ ਛੱਡਣ, ਪੈਣ ਨਾ ਕਾਹਲੇ।
ਨਦੀਆਂ ਚਾਲ ਗੰਭੀਰ ਚੱਲਦੀਆਂ,
ਸ਼ਹੁ-ਸਾਗਰ ਵਿੱਚ ਜਾ ਰਲਦੀਆਂ।
ਥੰਮ੍ਹਣਾ, ਰੁਕਣਾ ਮੌਤ ਨਿਸ਼ਾਨੀ,
ਦਏ ਸੜ੍ਹਾਂਦ ਖੜੋਤਾ ਪਾਣੀ।

(ਅ) ਮਾਲਿਕਾ! ਸੰਸਾਰ ਤੇਰਾ ਸਵਰਗ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ,
ਮੌਜਾਂ, ਸੁਆਦਾਂ, ਐਸ਼ ਦੀ ਇਹ ਖਾਣ, ਬੇਸ਼ੱਕ ਖੱਸ ਲੈ।

5. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :

(ੳ) ਇੱਕ ਢੂੰਡੇ ਇੱਕ ਚੁੱਕ ਲਿਆਵੇ,
ਅਗਲੀ ਅਗਲੀ ਤੀਕ ਪਹੁੰਚਾਵੇ।
ਇੱਕ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਤੁਰੰਦੀ,
ਮਿਲਵਾਂ ਉੱਦਮ ਜਥੇਬੰਦੀ।

(ਅ) ਹੁੱਜਤਾਂ, ਦਲੀਲਾਂ, ਫਲਸਫੇ, ਮਰਜ਼ਾਂ ਦਿਮਾਗੀ ਲੱਗੀਆਂ,
ਉੱਲਟ ਛੱਡ ਇਹ ਖੋਪਰੀ, ਸਭ ਗਿਆਨ, ਬੇਸ਼ੱਕ ਖੱਸ ਲੈ।

ਗੁਰਮੁਖ ਸਿੰਘ ਮੁਸਾਫਿਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਵੀ ਰਹੇ। ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ
ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਜੀ ਤੋਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋ।

ਵਿਧਾਤਾ ਸਿੰਘ ਤੀਰ

(1901-1973)

ਵਿਧਾਤਾ ਸਿੰਘ ਤੀਰ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿਤਾ ਸ. ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਕਾਹਨੀ ਦੇਵੀ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਘਗਰੋਟ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿੱਚ 15 ਅਗਸਤ, 1901 ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਨੂੰ ਬਾਕਾਇਦਾ ਵਿੱਦਿਆ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਹੋਇਆ ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਆ ਕੇ ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਵਿਧਾਤਾ ਸਿੰਘ ਤੀਰ ਕਵੀ-ਦਰਬਾਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਬਹੁਤੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਟੇਜੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ। ਸਰਲਤਾ, ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਤੇ ਸਾਦਗੀ ਆਪ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਗੁਣ ਹਨ। ਤੀਰ ਜੀ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ 1973 ਈ: ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਹ ਹਨ:- ‘ਅਣਿਆਲੇ ਤੀਰ’, ‘ਨਵੇਂ ਨਿਸ਼ਾਨੇ’, ‘ਗੂੰਗੇ ਗੀਤ’, ‘ਕਾਲ ਕੂਕਾਂ’, ‘ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ’ ਅਤੇ ‘ਦਸਮੇਸ਼ ਦਰਸ਼ਨ’ ਆਦਿ।

ਨਵੀਂ- ਪੁਰਾਣੀ ਤਹਿਜੀਬ

ਹੱਥ ਵੇਲਾ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਹੱਥੋਂ ਜੋ ਗਵਾਚ ਗਿਆ,
ਉਹ ਜੋਬਨ ਨਹੀਂ ਮੁੜਦਾ, ਜੋ ਪੱਤਰਾ ਵਾਚ ਗਿਆ।
ਪਾਣੀ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ, ਇੱਕ ਵਾਰ ਜੋ ਵਹਿ ਗਏ ਹਨ,
‘ਪਰਤਣ ਨਾ ਪੱਤਣਾਂ’ ‘ਤੇ ਇਹ ਦਾਨੇ ਕਹਿ ਗਏ ਹਨ।
ਤਦਬੀਰ ਲਿਆਵੇ ਕਿਵੇਂ, ਤਕਦੀਰ ਜੋ ਲੈ ਗਈ ਹੈ,
ਗੱਲਾਂ ਹਨ ਚੱਲੀਆਂ ਤਾਂ, ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਪੈ ਗਈ ਹੈ।
ਤਹਿਜੀਬ ਗਵਾਈ ਨਹੀਂ, ਅਸਾਂ ਅਕਲ ਗਵਾ ਲਈ ਹੈ,
‘ਕਪਲਾ ਗਊ’ ਦੇ ਕੇ ਘਰੋਂ, ਇੱਕ ਖੋਤੀ ਵਟਾ ਲਈ ਹੈ।
ਦੁੱਧ ਪੀਣੋਂ ਰਹਿ ਗਏ ਹਾਂ, ਲਿੱਦ ਝੋਲੀ ਪਾ ਲਈ ਹੈ,
ਕੀ ਲਈ ਤਹਿਜੀਬ ਨਵੀਂ, ਗਲ਼ ਜ਼ਹਿਮਤ ਪਾ ਲਈ ਹੈ।
ਜੇ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿ ਦੇਈਏ, ਮਾਸਾ ਨਹੀਂ ਝੂਠ ਕੁਈ,
ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਚੌਂਕੇ ਵਿੱਚ, ਪੱਛਮ ਦੀ ‘ਜੂਠ’ ਕੁਈ।
ਆਈ ਅੱਗ ਲੈਣ ਲਈ, ਆ ਕੇ ਘਰ ਪਾ ਬੈਠੀ,
ਭਾਰਤ ਦਾ ਸਾਊਪੁਣਾ, ਸਭ ਰਿੰਨ੍ਹ ਕੇ ਖਾ ਬੈਠੀ।

ਜੋ ਅੱਜ ਤੀਕ ਨਹੀਂ ਆਖੀ, ਉਹ ਆਖੀ ਜਾਣੀ ਹੈ,
ਉਹ ਦੁੱਧ ਸੀ ਬਰਕਤ ਦਾ, ਇਹ ਫੁੱਟ ਦਾ ਪਾਣੀ ਹੈ।
ਉਹ ਜੀਵਨ ਦੇਂਦੀ ਸੀ, ਇਹ ਜੀਵਨ ਲੈਂਦੀ ਹੈ,
ਉਹ ਖਾਣ ਨੂੰ ਦੇਂਦੀ ਸੀ, ਇਹ ਖਾਣ ਨੂੰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।
ਉਹ ਬਾਂਹ ਬਣਾਂਦੀ ਸੀ, ਇਹ ਬਾਂਹਵਾਂ ਭੰਨਦੀ ਹੈ,
ਉਹ ਭੋਲੀ-ਭਾਲੀ ਸੀ, ਇਹ ਚੰਚਲ ਮਨ ਦੀ ਹੈ।
ਉਹ ਵੀਰ ਮਨਾਂਦੀ ਸੀ, ਇਹ ਵੀਰ ਲੜਾਂਦੀ ਹੈ,
ਉਹ ਛਾਂਵੇਂ ਸੁੱਟਦੀ ਸੀ, ਇਹ ਸੁੱਕਣੇ ਪਾਂਦੀ ਹੈ।
ਉਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਸਭ ਟੱਬਰ ਖਾਂਦਾ ਸੀ,
ਸੀ ਸਮੇਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ, ਹਿੰਦ 'ਢੋਲੇ ਗਾਂਦਾ ਸੀ'।
ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਰ-ਮਰ ਕੇ ਵੀ, ਸਭ ਭੁੱਖੇ ਮਰਦੇ ਹਨ,
ਹਉਕੇ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਭਰਨ, ਪਰ ਪੇਟ ਨਾ ਭਰਦੇ ਹਨ।
ਕਿਰਤੀ ਦੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਇਹ ਮੂੰਗ ਪਈ ਦਲਦੀ ਹੈ,
ਰੱਤ ਪੀ-ਪੀ ਲਿੱਸਿਆਂ ਦੀ, ਇਹਦੀ ਗੋਗੜ ਪਲਦੀ ਹੈ।
ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਲਾਟੂ ਜੋ, ਇਸ ਦੇ ਘਰ ਜਗਦੇ ਹਨ,
ਉਹ ਨੈਣ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦੇ ਕੱਢੇ ਹੋਏ ਲੱਗਦੇ ਹਨ।
ਖੱਲ ਲਾਹ-ਲਾਹ ਲੋਕਾਂ ਦੀ, ਇਹ ਸੂਟ ਸਿਵਾਉਂਦੀ ਹੈ,
ਪੀਹ-ਪੀਹ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪਾਊਡਰ ਲਾਉਂਦੀ ਹੈ।
ਆ ਕੇ ਇਸ ਚੰਦਰੀ ਨੇ, ਹੋਣੀ ਵਰਤਾ ਦਿੱਤੀ,
ਲਾਲੀ ਸਭ ਭਾਰਤ ਦੀ, ਢੰਗ ਨਾਲ ਉੱਡਾ ਦਿੱਤੀ।
ਪਿਛਲੇ ਵਰਿਆਮਾਂ ਦੇ, ਹੁਣ 'ਨਾਂਵੇਂ' ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ,
ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਦੇ ਗੱਭਰੂ ਤਾਂ, ਪਰਛਾਂਵੇਂ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ।
ਪੈਲੀ ਦੀ ਵਾਟ ਕਰਨ, ਤਾਂ ਕੋਠੀ ਹੱਲਦੀ ਹੈ,
ਮੂੰਗੀ ਦੀ ਦਾਲ ਪਈ, ਨਾ ਢਿੱਡ ਵਿੱਚ ਗਲਦੀ ਹੈ।
ਇਹ ਬਿਜਲੀ ਕੜਕ ਪਈ, ਭਾਰਤ ਦੇ ਵੇਸਾਂ 'ਤੇ,
ਇਸ ਕੈਂਚੀ ਧਰ ਦਿੱਤੀ, ਕੁੜੀਆਂ ਦਿਆਂ ਕੇਸਾਂ 'ਤੇ।
ਕੀ ਹੈ ਤਹਿਜ਼ੀਬ ਨਵੀਂ, ਟਿੱਕਾ ਬਦਨਾਮੀ ਦਾ,
ਹਿੰਦ ਦੇ ਗਲ ਲਟਕ ਰਿਹਾ, ਇੱਕ ਤੌਕ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਦਾ।

ਨੌਜਵਾਨ ਹਿੰਦੀ ਨੂੰ

ਪਰਵਾਨਾ ਬਣ ਕੇ ਦੱਸ ਤੂੰ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ।
ਡੰਕਾ ਵਜਾ ਦੇ ਸ਼ੇਰਾ ਤੂੰ, ਭਾਰਤ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦਾ।

ਭਾਰਤ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦ ਜੇ, ਲੜਦਾ ਵੀ ਹੋ ਗਿਓਂ,
ਤਾਰਾ ਬਣੇਂਗਾ ਜਗਤ 'ਤੇ, ਫਿਰ ਆਸਮਾਨ ਦਾ।

ਓ ਨੌਜਵਾਨਾ ! ਅੱਖ ਹੈ, ਤੇਰੇ 'ਤੇ ਦੇਸ ਦੀ,
ਰਾਖਾ ਹੈਂ ਦੇਸ ਦਾ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦਾ।

ਸੂਰਾ ਹੈਂ ਤੇਰੀ ਜੱਗ ਨੂੰ, ਪਤਾ ਬਹਾਦਰੀ,
ਪੂਰਾ ਹੈਂ ਤੂੰ ਜ਼ਬਾਨ ਦਾ ਤੇ ਅਣਖ, ਆਨ ਦਾ।

ਜੇ ਦੇਸ ਤੇਰੇ ਵੱਲ, ਲਾਲਚੀ ਹੋ ਮੂੰਹ ਕਰੇ।
ਮੂੰਹ ਫੇਰ ਦੇ ਤੂੰ ਅਣਖੀਆ, ਐਸੇ ਸ਼ੈਤਾਨ ਦਾ।

ਬਣਾ ਦੇ ਦੇਸ ਆਪਣਾ, ਸੁਰਗਾਪੁਰੀ ਜਿਹਾ।
ਭਾਰਤ ਸਦਾਵੇ ਜੱਗ 'ਤੇ, ਸੂਰਜ ਜਹਾਨ ਦਾ।

ਹੈ ਕੌਣ ਜੋ ਲੋਹਾ ਲਏ, ਤੇਰੇ ਆ ਸਾਮ੍ਹਣੇ?
ਦੁਨੀਆ ਹੈ ਲੋਹਾ ਮੰਨਦੀ, ਹਿੰਦੀ ਜਵਾਨ ਦਾ।

ਅਰਥਾਵਲੀ :

ਪੱਤਰਾ ਵਾਚ ਗਿਆ - ਬੀਤ ਗਿਆ। ਦਾਨੇ - ਸਿਆਣੇ। ਤਦਬੀਰ - ਤਰਕੀਬ, ਯਤਨ। ਤਕਦੀਰ - ਕਿਸਮਤ।
ਤਹਿਜ਼ੀਬ - ਸੱਭਿਅਤਾ। ਕਪਲਾ ਗਊ - ਇੱਕ ਗਊ ਜੋ ਮਨ-ਚਿਤਵੇ ਪਦਾਰਥ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਜ਼ਹਿਮਤ - ਰੋਗ,
ਬਿਮਾਰੀ, ਦੁੱਖ। ਬਰਕਤ - ਵਾਧਾ। ਵਰਿਆਮ - ਸੂਰਮਾ, ਬਹਾਦਰ। ਤੌਕ - ਗਲ਼-ਬੰਧਨ, ਪਟਾ।
ਪਰਵਾਨਾ - ਪਤੰਗਾ। ਡੰਕਾ ਵਜਾਉਣਾ - ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਰਨਾ, ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਕਰਨੀ। ਜ਼ਬਾਨ - ਵਚਨ, ਕਰਾਰ, ਬੋਲ।
ਸ਼ੈਤਾਨ - ਸ਼ਰਾਰਤੀ। ਸੁਰਗਾਪੁਰੀ - ਸੁਰਗਾਂ ਵਰਗੀ ਥਾਂ। ਲੋਹਾ ਲੈਣਾ - ਟੱਕਰ ਲੈਣੀ, ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ।
ਲੋਹਾ ਮੰਨਣਾ - ਈਨ ਮੰਨਣਾ, ਦਾਬਾ ਮੰਨਣਾ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

1. 'ਨਵੀਂ-ਪੁਰਾਣੀ ਤਹਿਜ਼ੀਬ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਲਿਖੋ।
2. ਕਵੀ ਨੇ ਨਵੀਂ ਤਹਿਜ਼ੀਬ ਨਾਲੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਤਹਿਜ਼ੀਬ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਸਮਝਦਿਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ-ਕਿਹੜੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ? ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
3. 'ਨੌਜਵਾਨ ਹਿੰਦੀ ਨੂੰ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਲਿਖੋ।
4. ਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਭਾਰਤ ਲਈ ਲੜਦਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਵੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਜਗਤ 'ਤੇ ਕੀ ਬਣਦਾ ਹੈ?
5. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :
 - (ੳ) ਪਿਛਲੇ ਵਰਿਆਮਾਂ ਦੇ ਹੁਣ 'ਨਾਂਵੇਂ' ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ,
ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਦੇ ਗੱਭਰੂ ਤਾਂ, ਪਰਛਾਂਵੇਂ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ।
 - (ਅ) 'ਕਿਰਤੀ ਦੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਇਹ ਮੂੰਗ ਪਈ ਦਲਦੀ ਹੈ,
ਰੱਤ ਪੀ-ਪੀ ਲਿੱਸਿਆਂ ਦੀ ਇਹਦੀ ਗੋਗੜ ਪਲਦੀ ਹੈ।'
6. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :
 - (ੳ) ਸੂਰਾ ਹੈਂ ਤੇਰੀ ਜੱਗ ਨੂੰ, ਪਤਾ ਬਹਾਦਰੀ,
ਪੂਰਾ ਹੈਂ ਤੂੰ ਜ਼ਬਾਨ ਦਾ ਤੇ ਅਣਖ, ਆਨ ਦਾ।
 - (ਅ) ਹੈ ਕੌਣ ਜੋ ਲੋਹਾ ਲਏ ਤੇਰੇ ਆ ਸਾਮ੍ਹਣੇ?
ਦੁਨੀਆ ਹੈ ਲੋਹਾ ਮੰਨਦੀ, ਹਿੰਦੀ ਜਵਾਨ ਦਾ।

ਅਜੋਕੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੇ ਗੁਣ-ਅੰਗੁਣ
ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਚਾਰਟ ਤਿਆਰ ਕਰੋ।

ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ

(1905-1978)

ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਹੇਤੀ ਮਰਦਾਨ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਖੇ ਪਿਤਾ ਡਾ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਭਾਗਵੰਤੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ 1905 ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦਾ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ ਧਮਿਆਲ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਸੀ। ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਵੀ ਰਹੇ। ਆਪ ਨੇ 'ਪੰਜ ਦਰਿਆ' ਨਾਂ ਦਾ ਮਾਸਿਕ ਪੱਤਰ ਵੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ।

ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕੇਵਲ ਰੁਮਾਂਟਿਕ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਤੇ ਫੇਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਸਾਵੇ ਪੱਤਰ' ਸੀ। ਫੇਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ 'ਕਸ਼ੁੰਭੜਾ', 'ਅਧਵਾਟੇ', 'ਕੱਚ ਸੱਚ', 'ਆਵਾਜ਼ਾਂ', 'ਵੱਡਾ ਵੇਲਾ', 'ਜੰਦਰੇ', 'ਜੈ ਮੀਰ' ਅਤੇ 'ਬੂਹੇ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ। 'ਏਸ਼ੀਆ ਦਾ ਚਾਨਣ' (ਅਨੁਵਾਦ) ਅਤੇ 'ਨਾਨਕਾਇਣ' ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਵੀ ਲਿਖੇ। 'ਵੱਡਾ ਵੇਲਾ' ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਦਿੱਲੀ ਪੁਰਸਕਾਰ ਅਤੇ 'ਜੈ ਮੀਰ' ਨੂੰ 'ਸੋਵੀਅਤ ਲੈਂਡ ਨਹਿਰੂ ਪੁਰਸਕਾਰ' ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ। ਪ੍ਰੋ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਦਾ ਯੁੱਗ-ਕਵੀ ਕਰ ਕੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅੱਗਿਉਂ ਅੱਗੇ ਚੱਲਣਾ

ਅਸਾਂ ਤੇ ਹੁਣ ਅੱਗਿਉਂ ਅੱਗੇ ਚੱਲਣਾ,
ਅਸਾਂ ਨਾ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਪੜਾਅ ਢਲਣਾ।

ਰਿਹਾ ਨਾ ਜਦ ਲਾਂਭ-ਚਾਂਭ ਤੱਕਣਾ,
ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਫਿਰ ਸੋਨ-ਮ੍ਰਿਗਾਂ ਛਲਣਾ।

ਅਸਾਂ ਤੇ ਸੱਤੇ ਸਾਗਰ ਟੱਪ ਜਾਣਾ,
ਅਸਾਂ ਤੇ ਪੈਰੀਂ ਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਲਣਾ।

ਅਸਾਂ ਤੇ ਅਜੇ ਹੋਰ ਉਤਾਂਹ ਚੜ੍ਹਨਾ।
ਅਸਾਂ ਤੇ ਸੀਨਾ ਗਗਨਾਂ ਦਾ ਸੱਲਣਾ।
ਅਸਾਂ ਤੇ ਲਾ ਪਿਆਰ-ਖੰਭ ਉੱਡਣਾ।
ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਇਸ ਧਰਤ-ਅੰਬਰ ਵਲਣਾ।

ਅਸਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁਣ ਹੋਣੀਆਂ ਤੋਂ ਰੁਕਣਾ,
ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਇਸ ਲੋਕ-ਲਾਜ ਠੱਲ੍ਹਣਾ।

ਅਜੇ ਤਾਂ ਇੱਕੋ ਚਿਣਗ ਲੱਗੀ ਸਾਨੂੰ,
ਅਜੇ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਭਾਂਬੜ ਬਣ ਬਲਣਾ।

ਅਜੇ ਤਾਂ ਇੱਕੋ ਬੂੰਦ ਮਿਲੀ ਸਾਨੂੰ,
ਅਜੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਪਿਆਲਿਆਂ 'ਤੇ ਪਲਣਾ।

ਅਸਾਂ ਤਾਂ ਹੁਣ ਅੱਗਿਉਂ ਅੱਗੇ ਚੱਲਣਾ,
ਅਸਾਂ ਨਾ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਪੜਾਅ ਢਲਣਾ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ

ਆ ਬਾਬਾ ਤੇਰਾ ਵਤਨ ਹੈ, ਵੀਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ,
ਰੱਬ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦਾ ਰਾਖਾ, ਮੁੜ ਸ਼ੈਤਾਨ ਹੋ ਗਿਆ।

‘ਕਲਯੁਗ’ ਹੈ ਰਬ ਅਗਨ ਦਾ, ਤੂੰ ਆਪ ਆਖਿਆ,
ਮੁੜ ਕੂੜ ਓਸ ਰਬ ਦਾ, ਰਬਵਾਨ ਹੋ ਗਿਆ।

ਜੋ ਖਾਬ ਸੀ ਤੂੰ ਦੇਖਿਆ, ਵਣ ਥੱਲੇ ਸੁੱਤਿਆਂ,
ਸੋਹਣਾ ਉਹ ਤੇਰਾ ਖਾਬ, ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਗਿਆ।

ਉਹ ਮੱਚੇ ਤੇਰੇ ਦੇਸ ਦੀ, ਹਿੱਕ 'ਤੇ ਅਲੰਬੜੇ,
ਪੰਜ-ਪਾਣੀਆਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਵੀ, ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ।

ਉਹ ਝੁੱਲੀਆਂ ਤੇਰੇ ਦੇਸ 'ਤੇ, ਮਾਰੂ ਹਨੇਰੀਆਂ,
ਉੱਡ ਕੇ ਅਸਾਡਾ ਆਹਲਣਾ, ਕੱਖ-ਕਾਨ ਹੋ ਗਿਆ।
ਜੁੱਗਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਸੱਭਿਤਾ ਪੈਰੀਂ ਲਿਤੜ ਗਈ,
ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਖੂਨ ਦਾ ਵੀ ਨੁਾਣ ਹੋ ਗਿਆ।

ਵੰਡ ਬੈਠੇ ਤੇਰੇ ਪੁੱਤ ਨੇ, ਸਾਂਝੇ ਸਵਰਗ ਨੂੰ,
ਵੰਡਿਆ ਸਵਰਗ, ਨਰਕ ਦਾ ਸਮਿਆਨ ਹੋ ਗਿਆ।

ਓਧਰ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਤੇ ਮੰਦਰਾਂ ਦਾ ਜਸ ਗਿਆ,
ਏਧਰ ਮਸੀਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ ਕੁਰਆਨ ਹੋ ਗਿਆ।

ਹਿੰਦਵਾਣੀਆਂ, ਤੁਰਕਾਣੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਪੱਤ ਗਈ,
ਬੁਰਕੇ, ਸੰਧੂਰ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਪਾਕ, ਪਾਕੀ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਹੋ ਗਿਆ,
ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਹਿੰਦੂ, ਹਿੰਦੀ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇੱਕ ਸੱਜੀ ਤੇਰੀ ਅੱਖ ਸੀ, ਇੱਕ ਖੱਬੀ ਤੇਰੀ ਅੱਖ,
ਦੋਹਾਂ ਅੱਖਾਂ ਦਾ, ਹਾਲ ਤੇ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਗਿਆ।

ਕੁਝ ਐਸਾ ਕੁਫਰ ਤੋਲਿਆ, ਈਮਾਨ ਵਾਲਿਆਂ,
ਕਿ ਕੁਫਰ ਤੋਂ ਵੀ ਹੌਲਾ, ਹੈ ਈਮਾਨ ਹੋ ਗਿਆ।

ਮੁੜ ਮੈਦੇ-ਬਾਸਮਤੀਆਂ ਦਾ, ਆਦਰ ਹੈ ਵਧਿਆ,
ਮੁੜ ਕੋਧਰੇ ਦੀ ਰੋਟੀ ਦਾ, ਅਪਮਾਨ ਹੋ ਗਿਆ।

ਮੁੜ ਭਾਗੋਆਂ ਦੇ ਚਾਦਰੀਂ, ਛਿੱਟੇ ਨੇ ਖੂਨ ਦੇ,
ਮੁੜ ਲਾਲੋਆਂ ਦੇ ਖੂਨ ਦਾ, ਨੁਚੜਾਨ ਹੋ ਗਿਆ।

ਫਿਰ ਉੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ 'ਤੇ ਸੋਨਾ ਮੜ੍ਹੀ ਰਿਹਾ,
ਫਿਰ ਨੀਵਿਆਂ ਦੀ ਕੁੱਲੀ ਦਾ ਵੀ, ਵਾਹਣ ਹੋ ਗਿਆ।

‘ਉਸ ਸੂਰ ਓਸ ਗਾਉ’ ਦਾ ਹੱਕ-ਨਾਹਰਾ ਲਾਇਆ ਤੂੰ,
ਇਹ ਹੱਕ ਪਰ ਨਿਹੱਕ ਤੋਂ, ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਗਿਆ।

ਮੁੜ ਗਾਉਣੇ ਪਏ ਨੇ ਮੈਨੂੰ, ਸੋਹਲੇ ਖੂਨ ਦੇ,
ਪਾ-ਪਾ ਕੇ ਕੰਗੂ ਰੱਤ ਦਾ, ਰਤਲਾਣ ਹੋ ਗਿਆ।

ਤੂੰ ਰੱਬ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ, ਤੈਨੂੰ ਵੰਗਾਰਾਂ ਮੈਂ,
‘ਆਇਆ ਨਾ ਤੈਂ ਕੀ ਦਰਦ, ਏਨਾ ਘਾਣ ਹੋ ਗਿਆ?’

ਜੱਟੀਆਂ ਦਾ ਗੀਤ

ਘੋੜੀ ਤੇਰੀ ਗਲ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਘੁੰਗਰੂ,
ਸਾਡੀਆਂ ਸੁੱਥਣਾਂ ਨੂੰ ਭੱਖੜਾ ਵੇ ਹੋ!
ਨਾ ਸਾਡੀ ਵਾੜੀ ਤੇ ਨਾ ਸਾਡੇ ਵਾੜੇ।
ਨਾ ਤਨ ਕੱਜਣੇ ਨੂੰ ਕੱਪੜਾ ਵੇ ਹੋ!

ਗੋਰੀ ਤੇਰੀ ਝੂਟੇ ਪੱਟ ਦੀਆਂ ਲਾਸਾਂ,
ਹੇਠ ਸੋਨੇ ਦਾ ਪੱਟੜਾ ਵੇ ਹੋ!
ਪੈਰ-ਨਹੁੰਆਂ ਉੱਤੇ ਚੰਨ ਮਹਿੰਦੀ ਦੇ
ਖੁੱਚੀਂ ਅਸਾਡੀਂ ਘੱਟੜਾ ਵੇ ਹੋ!

ਗੋਰੀ ਤੇਰੀ ਬੈਠੀ ਮਹਿਲ ਦੀ ਬਾਰੀ,
ਬਾਂਹੀਂ ਚੂੜਾ ਰੱਤੜਾ ਵੇ ਹੋ!
ਕੋਠਾ ਇੱਕ ਬਰਾਤ ਅਸਾਡੀ
ਉਹ ਵੀ ਕੱਚੜਾ ਤੇ ਢੱਠੜਾ ਵੇ ਹੋ!
ਰੋਹੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਨਿੰਮੀਏ, ਜੰਮੀਏ
ਦਾਸ ਤੇਰਾ ਸਾਡਾ ਨੱਢੜਾ ਵੇ ਹੋ!

ਮੈਦਾ ਖਾਵੇਂ, ਪੱਟ ਹੰਢਾਵੇਂ,
ਫਿਰ ਵੀ ਕਰੇਂ ਸੈ ਨਖਰਾ ਵੇ ਹੋ!
ਜੰਮਦਿਆਂ ਹੀ ਚਾਅ ਮਰਨ ਅਸਾਡੇ
ਇੱਕ ਵੀ ਹੋਏ ਨਾ ਵੱਡੜਾ ਵੇ ਹੋ!
ਵਾਹੀਏ, ਬੀਜੀਏ, ਸਿੰਜੀਏ, ਵੱਢੀਏ
ਗਾਹੀਏ ਤੇ ਕਰੀਏ 'ਕੱਠੜਾ ਵੇ ਹੋ!
ਆਵੇਂ ਤੇ ਸਭ ਹੂੰਝ ਲਿਜਾਵੇਂ
ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਏਹੋ ਝਗੜਾ ਵੇ ਹੋ!

ਦਿਲ ਸਾਡਾ ਹੁਣ ਭਰਦਾ ਸ਼ਾਹਦੀ,
ਮੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਇਹ ਝਗੜਾ ਵੇ ਹੋ!
ਤਗੜਿਆਂ ਹੋਣਾ ਖਵਾਰ ਤੇ ਖੱਜਲ
ਮਾੜਿਆਂ ਹੋਣਾ ਤਗੜਾ ਵੇ ਹੋ।

ਪਾਟੀ ਕਿਰਤ ਨੇ ਇੱਕ ਮੁੱਠ ਹੋਣਾ
ਬਣ ਜਾਣਾ ਇੱਕ ਝੱਖੜਾ ਵੇ ਹੋ!
ਘੋੜੀ ਤੇਰੀ ਦੇ ਉੱਡਣੇ ਘੁੰਗਰੂ,
ਗੋਰੀ ਦਾ ਚੂੜਾ ਰੱਤੜਾ ਵੇ ਹੋ!

ਤੀਲੀਆਂ ਰਲ ਕੇ ਬਹੁਕਰ ਬਣਨਾ,
ਹੂੰਝ ਦੇਣਾ ਕੱਖ ਕੰਡੜਾ ਵੇ ਹੋ!
ਖਵਾਰ ਹੋਏ ਸਭ ਮਿਲਣਗੇ ਆਖਰ
ਆਕੀਆਂ ਨੂੰ ਕਰ ਤਗੜਾ ਵੇ ਹੋ।

ਅਰਥਾਵਲੀ :

ਪੜਾਅ - ਠਹਿਰਨ ਦੀ ਥਾਂ, ਮੰਜ਼ਲ। **ਛਲਣਾ** - ਧੋਖਾ ਦੇਣਾ। **ਸੱਲਣਾ** - ਛੇਕ ਕਰਨਾ, ਮੋਰੀ ਕਰਨੀ।
ਵੀਰਾਨ - ਉਜਾੜ। **ਰਥਵਾਨ** - ਰੱਥ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲਾ। **ਖਾਬ** - ਸੁਪਨਾ। **ਉਲੰਬੜੇ** - ਅੱਗ ਦੇ ਭਾਂਬੜ।
ਸਮਿਆਨ - ਸਮਾਨ। **ਪੱਤ** - ਇੱਜ਼ਤ। **ਪਾਕ** - ਪਵਿੱਤਰ। **ਕੁਫਰ** - ਝੂਠ। **ਈਮਾਨ** - ਧਰਮ। **ਕੰਗੂ** - ਸੰਧੂਰ।
ਘਾਣ - ਕੱਟ-ਵੱਢ। **ਕੱਜਣੇ** - ਢਕਣੇ। **ਪੱਟ** - ਰੇਸ਼ਮ। **ਲਾਸਾਂ** - ਲੱਜਾਂ। **ਨੱਢੜਾ** - ਜੁਆਨ ਮੁੰਡਾ, ਗੱਭਰੂ।
ਸ਼ਾਹਦੀ - ਗੁਆਹੀ। **ਆਕੀ** - ਬਾਗੀ, ਰਾਜ-ਵਿਰੋਧੀ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

1. 'ਅੱਗਿਉਂ ਅੱਗੇ ਚੱਲਣਾ' ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਕੀ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ?
2. 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ' ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ 'ਕੋਧਰੇ ਦੀ ਰੋਟੀ' ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ?
3. 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ' ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਅਜੋਕੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਤਾ ਬਿਆਨ ਕਰੋ।
4. 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਲਿਖੋ।
5. 'ਜੱਟੀਆਂ ਦਾ ਗੀਤ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਲਿਖੋ।
6. 'ਜੱਟੀਆਂ ਦਾ ਗੀਤ' ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਜੱਟੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਗੱਲੋਂ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ?
7. 'ਜੱਟੀਆਂ ਦਾ ਗੀਤ' ਨਾਮੀ ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਦੋ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ? ਉਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਪਾੜੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
8. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :

(ੳ) ਵਾਹੀਏ, ਬੀਜੀਏ, ਸਿੰਜੀਏ, ਵੱਢੀਏ
ਗਾਹੀਏ ਤੇ ਕਰੀਏ 'ਕੱਠੜਾ ਵੇ ਹੋ!
ਆਵੇਂ ਤੇ ਸਭ ਹੂੰਝ ਲਿਜਾਵੇਂ,
ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਏਹੋ ਝਗੜਾ ਵੇ ਹੋ!

(ਅ) ਵੰਡ ਬੈਠੇ ਤੇਰੇ ਪੁੱਤ ਨੇ, ਸਾਂਝੇ ਸਵਰਗ ਨੂੰ,
ਵੰਡਿਆ ਸਵਰਗ, ਨਰਕ ਦਾ ਸਮਿਆਨ ਹੋ ਗਿਆ।

9. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :

(ੳ) ਅਜੇ ਤੇ ਇੱਕੋ ਚਿਣਗ ਲੱਗੀ ਸਾਨੂੰ,
ਅਜੇ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਭਾਂਬੜ ਬਣ ਬਲਣਾ।

(ਅ) 'ਕਲਯੁਗ ਹੈ ਰੱਬ ਅਗਨ ਦਾ', ਤੂੰ ਆਪ ਆਖਿਆ,
ਮੁੜ ਕੂੜ ਓਸ ਰੱਬ ਦਾ, ਰਥਵਾਨ ਹੋ ਗਿਆ।

‘ਜੱਟੀਆਂ ਦਾ ਗੀਤ’ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਜਾਂ
ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ।
ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਬਣਾਓ।

ਨੰਦ ਲਾਲ ਨੂਰਪੁਰੀ

(1906-1966)

ਨੰਦ ਲਾਲ ਨੂਰਪੁਰੀ ਦਾ ਜਨਮ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲਾਇਲਪੁਰ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਜਲੰਧਰ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਇਆ। ਉਹ ਇੱਕ ਫ਼ੌਕਰ ਕਵੀ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਲੋਕ-ਕਾਵਿ ਰਚਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਗੀਤ ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ : ‘ਏਥੋਂ ਉੱਡ ਜਾ ਭੋਲਿਆ ਪੰਛੀਆਂ, ‘ਚੁੰਮ ਚੁੰਮ ਰੱਖੋ ਨੀ ਇਹ ਕਲਗੀ ਜੁਝਾਰ ਦੀ’, ‘ਕਾਹਨੂੰ ਵੇ ਪਿੱਪਲਾ ਖੜ-ਖੜ ਲਾਈ ਆ’ ਆਦਿ।

ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ‘ਪੰਜਾਬ ਬੋਲਿਆ’ ਨਾਂ ਹੇਠ ਛਪੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹਨ।

ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ

ਅੱਧੀ ਰਾਤੀਂ ਮਾਂ ਗੁਜਰੀ, ਬੈਠੀ ਘੋੜੀਆਂ ਚੰਦਾਂ ਦੀਆਂ ਗਾਵੇ।
ਅੱਖੀਆਂ ਦੇ ਤਾਰਿਆਂ ਦਾ, ਮੈਨੂੰ ਚਾਨਣਾ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਵੇ।
ਨੀ ਕੱਲ੍ਹ ਜਦੋਂ ਸੌਣ ਲੱਗੀ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੀਰਿਆਂ ਦੀ ਜੋੜੀ,
ਪਿੰਡਿਆਂ ‘ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰ ਕੇ, ਮੈਂ ਆਖਿਆ ਵੰਡੁੰਗੀ ਲੋਹੜੀ।
ਢਿੱਡ ਦਾ ਸੇਕ ਬੁਰਾ, ਨੀ ਮੈਥੋਂ ਝੱਲਿਆ ਨਾ ਜਾਵੇ,
ਅੱਧੀ ਰਾਤੀਂ ਮਾਂ ਗੁਜਰੀ.....।

ਸੁਫਨਾ ਸੱਚ ਹੋ ਗਇਆ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ਼ ਝਗੜ ਪਈ ਹੋਣੀ।
ਇੱਟ ਉੱਤੇ ਇੱਟ ਰੱਖ ਕੇ, ਤੇਰੇ ਹੀਰਿਆਂ ਦੀ ਚਮਕ ਲੁਕੋਣੀ।
ਨੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ਼ ਮੈਂ ਲਾ ਲਏ ਜਾਂ ਉਹ ਉੱਛਲੀ ਭਰਨ ਕਲਾਵੇ
ਅੱਧੀ ਰਾਤੀਂ ਮਾਂ ਗੁਜਰੀ.....।

ਇੱਕ ਦਿਨ ਪੁੱਛਦੇ ਸੀ, ਦਾਦੀ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕੋਲ਼ ਕਦ ਜਾਣਾ।
ਐਤਕੀਂ ਤਾਂ ਰੱਜ-ਰੱਜ ਕੇ, ਅਸੀਂ ਹੱਸ-ਹੱਸ ਗਲ਼ ਲੱਗ ਜਾਣਾ।
ਇੱਕ-ਇੱਕ ਬੋਲ ਚੰਦਰਾ, ਨੀ ਮੇਰੇ ਧੂਹ ਕਾਲਜੇ ਨੂੰ ਪਾਵੇ,
ਅੱਧੀ ਰਾਤੀਂ ਮਾਂ ਗੁਜਰੀ.....।
ਕੱਲ੍ਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲ਼ ਵੱਸਦੇ, ਅੱਜ ਨਜ਼ਰ ਕਿਤੇ ਨਾ ਆਂਦੇ।
ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਓਦਰੇ ਹੋਏ, ਕੀਹਨੂੰ ਹੋਣਗੇ ਦਰਦ ਸੁਣਾਂਦੇ।
ਵੇ ਲੱਭ ਤੇ ਸਹੀ ‘ਨੂਰਪੁਰੀ’, ਮੇਰੇ ਨੈਣਾਂ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਾ ਆਵੇ,
ਅੱਧੀ ਰਾਤੀਂ ਮਾਂ ਗੁਜਰੀ.....।

ਜਿਉਂਦੇ ਭਗਵਾਨ

ਓ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਬੰਦਿਓ ਪੂਜੋ, ਉਹਨਾਂ ਨੇਕ ਇਨਸਾਨਾਂ ਨੂੰ,
ਦੇਸ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਵਾਰ ਗਏ ਜੋ ਪਿਆਰੀਆਂ-ਪਿਆਰੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਨੂੰ।

ਸਰੂਆਂ ਵਰਗੇ, ਸੋਨੇ ਵਰਗੇ, ਹੀਰੇ ਪੁੱਤਰ ਮਾਂਵਾਂ ਦੇ,
ਚਾਅ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ, ਰੋਂਦੇ ਭੈਣ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ।
ਬੁੱਢੇ ਬਾਪੂ ਖੜ੍ਹੇ ਉਡੀਕਣ, ਗੱਭਰੂ ਪੁੱਤ ਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ
ਓ ਦੁਨੀਆ ਦੇ.....।

ਕਈ ਨਾਰਾਂ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਵਰਗੇ, ਹਾਲੇ ਰੂਪ ਨਿਰੋਏ ਨੇ,
ਸਗਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਗਾਨੇ, ਚਾਅ ਨਾ ਪੂਰੇ ਹੋਏ ਨੇ।
ਦਿਲ ਦੇ ਵਿੱਚ ਲੁਕੋਈ ਬੈਠੀਆਂ ਲੱਖਾਂ ਹੀ ਅਰਮਾਨਾਂ ਨੂੰ,
ਓ ਦੁਨੀਆ ਦੇ.....।

ਕਿਹਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ, ਹਰ ਕੋਈ ਜਿਉਂਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਏ,
ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਜੀਵਨ ਲਈ, ਬੰਦਾ ਜਾਲ ਵਿਛੋਂਦਾ ਏ,
ਜਿਉਂਣਾ ਉਸ ਬੰਦੇ ਦਾ ਜਿਉਂਣਾ, ਰੋਕੇ ਜੋ ਤੂਫ਼ਾਨਾਂ ਨੂੰ,
ਓ ਦੁਨੀਆ ਦੇ.....।

ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਬਹਿ ਕੇ, ਮੌਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੰਗੀ ਏ,
ਖ਼ੂਨ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਕੇ, ਗੋਰੀ ਚਮੜੀ ਰੰਗੀ ਏ।
ਨਵੀਂ ਦੇਸ 'ਤੇ ਰੰਗਣ ਚਾੜ੍ਹੀ, ਪੂਜੋ ਉਹਨਾਂ ਭਗਵਾਨਾਂ ਨੂੰ,
ਓ ਦੁਨੀਆ ਦੇ.....।

ਜੀਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਓਸ ਮਰਦ ਦਾ, ਕਿਸੇ ਲਈ ਜੋ ਮਰਦਾ ਏ,
ਆਪਣੇ ਦੇਸ ਕੌਮ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ, ਜੀਵਨ ਅਰਪਣ ਕਰਦਾ ਏ।
'ਨੂਰਪੁਰੀ' ਬੰਦ ਕਰਦੇ ਬੀਬਾ, ਝੂਠੀਆਂ ਹੋਰ ਦੁਕਾਨਾਂ ਨੂੰ,
ਓ ਦੁਨੀਆ ਦੇ.....।

ਰਾਵੀ ਤੇ ਝਨਾਂ

ਮੇਰੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਨੇ ਜ਼ਿਦ-ਜ਼ਿਦ ਨਾਂ ਰੱਖਿਆ,
ਕਿਨੇ ਰਾਵੀ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਝਨਾਂ ਰੱਖਿਆ।

ਜਾਂ ਮੈਂ ਫੁੱਲਾਂ ਭਰੇ ਘੁੰਡ ਸਰਕਾਏ ਹੱਸ ਕੇ,
ਝੱਟ ਵੇਲਾਂ ਨਾਲ਼ ਭਰ ਗਏ ਨਸੀਬ ਸੱਸ ਦੇ।
ਸਾਡੀ ਧੁੱਪ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਲੋਕਾਂ ਛਾਂ ਰੱਖਿਆ,
ਮੇਰੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਨੇ.....।

ਉੱਥੇ ਸਾਉਣ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਤੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ,
ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਾ ਠੱਗ ਫੇਰ ਹੋਈਆਂ ਠੱਗੀਆਂ।
ਫੇਰ ਠੱਗੀਆਂ ਦਾ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਨਿਆਂ ਰੱਖਿਆ,
ਮੇਰੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਨੇ.....।

ਮੈਨੂੰ ਮੱਲੋ-ਮੱਲੀ ਗਿੱਧੇ 'ਚ ਨਚਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ,
ਸੱਭੇ ਹੋ ਗਈਆਂ ਬੇਹੋਸ਼ ਗਿੱਧਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ।
ਸਾਰਾ ਹੱਥਾਂ 'ਤੇ ਨਚਾਈ ਮੈਂ ਗਿਰਾਂ ਰੱਖਿਆ,
ਮੇਰੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਨੇ.....।

ਮੈਨੂੰ ਝਾਂਜਰਾਂ ਘੜਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਹੋਰ ਦਿੱਤੀਆਂ,
ਨੀ ਉਹ ਮਿੱਥ-ਮਿੱਥ ਗਿੱਧਿਆਂ ਦੇ ਪਿੜ ਜਿੱਤੀਆਂ।
ਮੇਰਾ ਰੂਪ ਵਡਿਆਈ ਹਰ ਥਾਂ ਰੱਖਿਆ,
ਮੇਰੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਨੇ.....।
ਮੇਰੇ 'ਨੂਰਪੁਰੀ' ਭਾਗਾਂ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਦੱਸਦਾ,
ਮੇਰੀ ਆਰਸੀ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ 'ਚ ਪੰਜਾਬ ਵੱਸਦਾ।
ਉਹਨੇ ਨਵੇਂ ਗੀਤ ਦੇਣ ਦਾ ਹਿਆਂ ਰੱਖਿਆ,
ਮੇਰੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਨੇ.....।

ਅਰਥਾਵਲੀ :

ਹੋਣੀ - ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ। ਕਲਾਵੇ - ਜੱਫੀ ਵਿੱਚ ਲੈਣਾ। ਓਦਰੇ - ਉਦਾਸ ਹੋਏ। ਨਿਰੋਏ - ਸਿਹਤਮੰਦ।
ਅਰਮਾਨ - ਸੱਧਰ, ਰੀਝ। ਅਰਪਣ - ਭੇਟਾ। ਨਸੀਬ - ਕਿਸਮਤ, ਲੇਖ। ਗਿਰਾਂ - ਪਿੰਡ। ਪਿੜ - ਅਖਾੜਾ।
ਆਰਸੀ - ਹੱਥ ਦੇ ਅੰਗੂਠੇ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਗਹਿਣਾ। ਹਿਆਂ - ਹੌਸਲਾ, ਸਾਹਸ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

1. 'ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਲਿਖੋ।
2. 'ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ' ਕਵਿਤਾ ਕਿਹੜੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ?
3. 'ਜਿਊਂਦੇ ਭਗਵਾਨ' ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪੂਜਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ?
4. 'ਜਿਊਂਦੇ ਭਗਵਾਨ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਲਿਖੋ।
5. 'ਰਾਵੀ ਤੇ ਝਨਾਂ' ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਰਾਵੀ ਤੇ ਝਨਾਂ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ?
6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :
 - (ੳ) ਇੱਕ ਦਿਨ ਪੁੱਛਦੇ ਸੀ, ਦਾਦੀ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕੋਲ਼ ਕਦ ਜਾਣਾ।
ਐਤਕੀਂ ਤਾਂ ਰੱਜ-ਰੱਜ ਕੇ, ਅਸੀਂ ਹੱਸ-ਹੱਸ ਗਲ਼ ਲੱਗ ਜਾਣਾ।
 - (ਅ) ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਬਹਿ ਕੇ, ਮੌਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੰਗੀ ਏ,
ਖ਼ੂਨ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਕੇ, ਗੋਰੀ ਚਮੜੀ ਰੰਗੀ ਏ।
7. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :
 - (ੳ) ਕਈ ਨਾਰਾਂ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਵਰਗੇ, ਹਾਲੇ ਰੂਪ ਨਿਰੋਏ ਨੇ,
ਸਗਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਗਾਨੇ, ਚਾਅ ਨਾ ਪੂਰੇ ਹੋਏ ਨੇ।
 - (ਅ) ਮੇਰੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਨੇ ਜ਼ਿਦ-ਜ਼ਿਦ ਨਾਂ ਰੱਖਿਆ
ਕਿਨੇ ਰਾਵੀ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਝਨਾਂ ਰੱਖਿਆ।

ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਾਕੇ ਬਾਰੇ ਵਿਸਤਾਰ ਵਿੱਚ ਜਾਣਕਾਰੀ
ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋ ।

ਬਾਵਾ ਬਲਵੰਤ

(1915-1972)

ਬਾਵਾ ਬਲਵੰਤ ਦਾ ਜਨਮ ਅਗਸਤ, 1915 ਈ: ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਠਾਕੁਰ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਤੇ ਮਾਤਾ ਗਿਆਨ ਦੇਵੀ ਦੇ ਘਰ, ਪਿੰਡ ਨੇਸ਼ਟਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਨਿੱਜੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਥਾਂ ਲੋਕ-ਪੀੜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ। ਆਪ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਸਮਾਜਵਾਦ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਉਰਦੂ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ 'ਮਹਾਂਨਾਚ', 'ਜਵਾਲਾਮੁਖੀ', 'ਅਮਰਗੀਤ', 'ਬੰਦਰਗਾਹ' ਤੇ 'ਸੁਰੰਧ ਸਮੀਰ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਿੱਤੇ। 'ਕਿਸ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਚ' ਲਿਖ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿੱਚ ਵੀ ਚੰਗਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਆਪ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ 24 ਜੂਨ, 1972 ਨੂੰ ਹੋਇਆ।

ਕੋਸ਼ਿਸ਼ 'ਚ ਹਾਂ

ਲਕਸ਼ ਦੇ ਵੱਲ ਜਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ 'ਚ ਹਾਂ,
ਅਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ 'ਚ ਹਾਂ।

ਹਰ ਪੁਰਾਣੇ ਵਹਿਮ ਤੋਂ ਹੋਵੇਗਾ ਸਾਫ਼,
ਮੈਂ ਨਵੇਂ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ 'ਚ ਹਾਂ।

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ,
ਰੁਖ਼ ਨਵੇਂ ਤੋਂ ਪਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ 'ਚ ਹਾਂ।

ਜਿਸ 'ਚ ਆ ਜਾਏ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਅਸਰ,
ਐਸੇ ਇੱਕ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ 'ਚ ਹਾਂ।

ਇਸ ਲਈ ਖਾਂਦਾ ਹਾਂ ਦਰ-ਦਰ ਠੋਕਰਾਂ,
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਪਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ 'ਚ ਹਾਂ।

ਜਾਣੇ ਕੀ ਨਫ਼ਰਤ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸ ਦੇ ਲਈ,
ਹੋਰ ਵੀ ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ 'ਚ ਹਾਂ।

ਜਿਸ ਤੋਂ ਰਹੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕੁਟੀਆ ਅਬਾਦ,
ਐਸੇ ਇੱਕ ਮਹਿਮਾਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ 'ਚ ਹਾਂ।

ਹਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਧਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ,
ਆਖੇ '‘ਨਵ-ਸਾਮਾਨ’' ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ 'ਚ ਹਾਂ।

ਹੁਨਰ ਤੇ ਸਿਹਤ ਦੇ ਪੁਤਲੇ ਆਦਮੀ,
ਤੇਰੇ ਸੋਹਲੇ ਗਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ 'ਚ ਹਾਂ।

ਦੇਸ

ਉਹ ਹੈ ਦੇਸ ਮਹਾਨ
ਜੋ ਆਪਣੇ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਬੀਜੇ, ਵਾਹੇ ਖੇਤ,
ਸੁੰਨ-ਮਸਾਨ ਉਜਾੜਾਂ ਫੇਰ ਬਣਾਏ ਖੇਤ।
ਮਿੱਠੇ, ਅੱਤ ਮਿੱਠੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠਾਂ,
ਹਲ ਦੀ ਨੋਕ ਤੋਂ ਬਦਲੇ ਕੱਲਰਾਂ ਦੀ ਤਸਵੀਰ।
ਮਿਹਨਤ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਬਦਲੇ ਆਪਣੀ ਤਕਦੀਰ,
ਹੋਵੇ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਪੁਤਲਾ ਹਰ ਜੀਵ ਕਿਸਾਨ।
ਉਹ ਹੈ ਦੇਸ ਮਹਾਨ।

ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਹਰ ਦਾਣੇ ਦਾ ਹੋਵੇ ਪਿਆਰ ਅਪਾਰ,
ਤਾਰੇ ਡੁੱਬਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲਾਂ ਜਲ-ਧਾਰ।
ਹਰਿਆਂ ਖੇਤਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਦਰਪਨ ਰੂਪ ਫਿਰੇ,
ਖੁਸ਼ ਹੋਵਣ ਫਸਲਾਂ ਆਪਣੀ ਹੀ ਸੂਰਤ 'ਤੇ,
ਹੀਰੇ ਰੰਗ ਹੋਵਣ ਘਰ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਸਾਫ਼,
ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਗਲਤੀ ਨੂੰ ਕਰ ਦੇਵਣ ਮਾਫ਼।
ਜੇ ਖੇਤ ਦੇ ਰਾਖੇ ਐਸੇ ਹੋਣ ਜਵਾਨ,
ਤਾਂ ਹੈ ਦੇਸ ਮਹਾਨ।

ਕੱਚੇ ਖੇਤ ਨਾ ਹੋਵਣ ਜਿਸ ਦੇ ਰੋਜ਼ ਨਿਲਾਮ,
ਸੂਦ ਦੀਆਂ ਲੀਕਾਂ ਦੇ ਜੋ ਨਾ ਹੋਣ ਗੁਲਾਮ,
ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਰਹੇ ਕੱਲ੍ਹ ਪੈ ਸਕਦਾ ਏ ਕਾਲ਼,
ਜਿਸ ਦੀ ਅਣਖ ਤੁਰੇਗੀ ਆਪਣਾ-ਆਪ ਸੰਭਾਲ਼,
ਉਹ ਹੈ ਦੇਸ ਮਹਾਨ,
ਉਹ ਹੈ ਸਵਰਗ ਸਮਾਨ।

ਹਮਸਾਏ ਦੇਸਾਂ ਤੇ ਜਿਸ ਥਾਂ ਦੇ ਬਲਵਾਨ,
 ਨਸਲ ਦੀਆਂ ਗਾਰਾਂ 'ਚ ਛਿਣਕਣ ਨਾ ਅਪਮਾਨ,
 ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਨੂੰ ਜੋ ਖੋਹਣ ਨਾ ਦੇਵਣ ਵੀਰ,
 ਹਮਸਾਇਆਂ ਨੂੰ ਉੱਡਦੇ ਦੇਖ ਨਾ ਮਾਰਨ ਤੀਰ,
 ਸਹਿਣਾ ਜੁਲਮ ਵੀ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਦੀ ਸਮਝ 'ਚ ਪਾਪ,
 ਕੋਈ ਦੂਸਰਿਆਂ 'ਤੇ ਜੁਲਮ ਕਰੇ ਤਾਂ ਆਪ
 ਹਰ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ ਮਾਨਵ-ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਰੂਪ,
 ਇੱਕ ਬੱਚੇ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਏ ਕੋਹਜ ਕਰੂਪ,
 ਹਰ ਇੱਕ ਵਾਸੀ ਆਏ ਹੱਸਦਾ ਨਜ਼ਰ ਅਰੋਗ,
 ਉਸ ਧਰਤੀ ਦਾ ਏ ਹਰ ਜ਼ਰਾ ਪੂਜਣਯੋਗ।
 ਜਿਸ ਥਾਂ ਦੇਸ-ਵਿਰੋਧੀ ਇੱਕ ਨਹੀਂ ਇਨਸਾਨ,
 ਧਰਤੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਜੋ ਪੂਜਣ ਰੱਬ ਸਮਾਨ,
 ਉਹ ਹੈ ਦੇਸ ਮਹਾਨ।

ਅਰਥਾਵਲੀ :

ਲਕਸ਼ - ਉਦੇਸ਼। **ਮਨੁੱਖਤਾ** - ਇਨਸਾਨੀਅਤ। **ਦੀਵਾਨ** - ਦਰਬਾਰ, ਨਿਆਇਸ਼ਾਲਾ, ਕਚਹਿਰੀ ਦਾ ਸਥਾਨ।
ਠੋਹਕਰਾਂ - ਠੇਡੇ। **ਹੁਨਰ** - ਕਲਾ। **ਸੋਹਲੇ** - ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਦੇ ਗੀਤ। **ਕੱਲਰ** - ਬੰਜਰ ਜ਼ਮੀਨ। **ਅਪਾਰ** - ਬੇਅੰਤ,
 ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ। **ਦਰਪਨ** - ਸ਼ੀਸ਼ਾ। **ਨਿਲਾਮ** - ਵੇਚਣਾ। **ਸੂਦ** - ਵਿਆਜ। **ਹਮਸਾਏ** - ਗੁਆਂਢੀ। **ਜ਼ਰਾ** - ਕਣ।
ਅਸਲਿਆਂ - ਸਚਾਈਆਂ, ਹਕੀਕਤਾਂ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

1. 'ਕੋਸ਼ਿਸ਼' 'ਚ ਹਾਂ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਲਿਖੋ।
2. ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਰ ਪੱਖ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਵੀ ਕੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ?
3. 'ਦੇਸ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਲਿਖੋ।
4. 'ਦੇਸ' ਨਾਮੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਨੇ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਦੇਸ ਦੇ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਗੁਣ ਦੱਸੇ ਹਨ? ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।

5. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਪਹਿਲੂਆਂ 'ਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ,
 ਰੁਖ਼ ਨਵੇਂ ਤੋਂ ਪਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ 'ਚ ਹਾਂ।
 ਜਿਸ 'ਚ ਆ ਜਾਏ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਅਸਰ,
 ਐਸੇ ਇੱਕ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ 'ਚ ਹਾਂ।

6. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :

ਕੱਚੇ ਖੇਤ ਨਾ ਹੋਵਣ ਜਿਸ ਦੇ ਰੋਜ਼ ਨਿਲਾਮ,
ਸੂਦ ਦੀਆਂ ਲੀਕਾਂ ਦੇ ਜੋ ਨਾ ਹੋਣ ਗੁਲਾਮ,
ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਰਹੇ ਕੱਲ੍ਹ ਪੈ ਸਕਦਾ ਏ ਕਾਲ਼,
ਜਿਸ ਦੀ ਅਣਖ ਤੁਰੇਗੀ ਆਪਣਾ-ਆਪ ਸੰਭਾਲ਼,
ਉਹ ਹੈ ਦੇਸ ਮਹਾਨ,
ਉਹ ਹੈ ਸਵਰਗ ਸਮਾਨ।

ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਸਫੀਰ

(1916-1999)

ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਸਫੀਰ ਦਾ ਜਨਮ 10 ਅਪਰੈਲ, 1916 ਈ: ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਸ. ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਤੇਜਵੰਤ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ, ਪਿੰਡ ਮੱਲਪੁਰ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ) ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਆਪ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਰੰਗ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਤਮਿਕ, ਵਿਅਕਤੀਵਾਦੀ ਤੇ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਝੁਕਾਅ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਰੂਪ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਆਪ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਾਂਗ ਛੰਦਾ-ਬੰਦੀ ਤੋਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਲੈਂਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

‘ਕੱਤਕ ਕੁੰਜਾਂ’, ‘ਪਾਪ ਦੇ ਸੋਹਿਲੇ’, ‘ਰਕਤ ਬੂੰਦਾਂ’, ‘ਰਾਗ ਰਿਸ਼ਮਾਂ’, ‘ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ’, ‘ਅਨਿਕ ਬਿਸਥਾਰ’, ‘ਆਪੇ ਬਹੁਰੰਗੀ’, ‘ਆਦਿ ਜੁਗਾਦਿ’, ‘ਸਰਬਕਲਾ’ ਆਦਿ ਆਪ ਦੇ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹਨ। ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵਾਰਤਕ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ‘ਮੇਰੀ ਸਾਹਿਤਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀਵਨੀ’, ‘ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ’, ‘ਅਗਨੀ ਅਗੋਚਰ’, ‘ਸੰਯੋਗ ਵਿਯੋਗ’, ‘ਸਰਬ ਨਿਰੰਤਰ’, ‘ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ’ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾਈਆਂ।

ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਦਿੱਲੀ ਵੱਲੋਂ ਆਪ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਪੁਸਤਕ ‘ਅਨਿਕ ਬਿਸਥਾਰ’ ਨੂੰ ਪੁਰਸਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ 31 ਮਾਰਚ, 1999 ਨੂੰ ਹੋਇਆ।

ਦੋ ਪਿੱਪਲ ਦੇ ਪੱਤੇ

ਦੋ ਪਿੱਪਲ ਦੇ ਪੱਤੇ
ਤੋੜੇ, ਹੋਰ ਤੋੜ ਕੇ ਪੁੱਤੇ
ਸਿਰ 'ਤੇ ਬੱਧੇ ਰਿਸ਼ੀ ਵਿਆਸ,
ਸੁਰਤੀ ਖਾਏ ਸਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਗੋਤੇ,
ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਪੀਆ ਮਿਲਣ ਦੀ ਆਸ,
ਤੁਰ ਪਏ ਨਾਲ ਉਹ ਵੀ.....
ਤੁਰ ਗਏ ਗਿਆਨ ਸਮੁੰਦਰ ਸੱਤੇ,
ਜੁਗ-ਜੁਗ ਜਿਊਂਣ ਪਿੱਪਲ ਦੇ ਪੱਤੇ।
ਦੋ ਪਿੱਪਲ ਦੇ ਪੱਤੇ
ਪੁੰਗਰੇ ਹੋਏ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ,
ਤੋੜੇ ਆਣ ਕਿਸੇ ਅਣਭੋਲ,
ਉਂਵ ਤਾਂ ਇੱਕੋ-ਜਿਹੇ ਇਨਸਾਨ,

ਹੋ ਪਿਆ ਦੋ ਮਜ਼ਬੂਬਾਂ ਦਾ ਘੋਲ,
ਡੁੱਲ੍ਹਾ ਖੂਨ ਇੱਕ ਥਾਂ.....।
ਲੂੰ-ਲੂੰ ਹੋ ਗਏ ਜ਼ਿਮੀ ਦੇ ਰੱਤੇ,
ਕੀ ਟੁੱਟੇ ਦੇ ਆਫ਼ਤ ਦੇ ਪੱਤੇ?

ਦੋ ਪਿੱਪਲ ਦੇ ਪੱਤੇ
ਜੁੜਦੇ ਕੰਵਲਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਨਾਲ,
ਰਲ-ਮਿਲ ਝੂਮ-ਝੂਮ ਹੋ ਝੱਲੇ,
ਦੋ ਦਿਲ ਚੱਲਦੇ ਇੱਕੋ ਚਾਲ
ਡਿੱਗ ਪਏ ਸਾਂ ਟਾਹਣੀ ਤੋਂ ਥੱਲੇ
ਨਾ ਕੋਈ ਹੂਰ ਚੁਗੇ,
ਨਾ ਕੋਈ ਤੁੰਬੇ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਕੱਤੇ,
ਰੁਲਦੇ ਦੋ ਪਿੱਪਲ ਦੇ ਪੱਤੇ।

ਇੱਕ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਮੁੱਠੀ

ਇੱਕ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਮੁੱਠੀ,
ਭਰ ਕੇ,
ਨੈਣਾਂ ਨਾਲ ਨੀਝ ਲਾ ਤੱਕੀ,
ਨਕਸ਼ ਗਵਾਚੇ ਹੋਏ ਨਾ ਦਿੱਸੇ
ਹੋਠ ਹਸਾ ਨਾ ਸੱਕੀ,
ਲੱਭ-ਲੱਭ ਚਮਕੀਲੀਆਂ ਘੁੰਗਰਾਲੀਆਂ
ਨਜ਼ਰ ਸਹਿਕ ਕੇ ਥੱਕੀ।
ਕੇਰ-ਕੇਰ ਉਂਗਲਾਂ 'ਚੋਂ ਭੋਂ 'ਤੇ
ਕੂਕ ਅੰਤ ਮੈਂ ਉੱਠੀ
ਹਾਇ! ਨੀ
ਇੱਕ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਮੁੱਠੀ!

ਇੱਕ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਮੁੱਠੀ,
ਸੁਫਨੇ,
ਸੈ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਾਂ, ਕੁੱਲ ਹੁਸਨਾਂ ਦੇ,
ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਿਣਕੇ ਵਿੱਚ ਸਾਂਭੇ ਹੋਏ,
ਵੱਲਾਂ, ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ, ਦਰਿਯਾ ਦੇ,
ਹੁਸਨਾਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਪਰੋਏ।

ਝੁੱਲ ਪੈਂਦੇ ਵਿੱਚ ਸਖ਼ਤ ਹਵਾ ਦੇ,
 ਕਦੇ ਜ਼ਿਮੀ ਤੇ ਫੇਰ ਸਿਸਕਦੀ,
 ਆ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਪੁੱਠੀ।
 ਕੀ ਬੋਲੇ?
 ਇੱਕ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਮੁੱਠੀ।

ਇੱਕ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਮੁੱਠੀ,
 ਆਵੇ ਨੀ,
 ਕੋਈ ਜਿੰਦ ਤੈਨੂੰ ਜੋੜੇ।
 ਵੱਸੇ ਕਿਸੇ ਸਿਤਾਰੇ ਅੰਦਰ,
 ਉੱਡ - ਉੱਡ ਕੇ ਰੂਹ ਮੇਰੀ ਲੋੜੇ।
 ਹੋਵੇ ਜੇ ਸੋਹਜਾਂ ਦਾ ਮੰਦਰ,
 ਫਿਰ ਨਾ ਉਪਾਸ਼ਕ ਥੋੜੇ।
 ਨਾ ਪਰ ਹੁਸਨ, ਨਾ ਇਸ਼ਕ ਨਿਆਜ਼ਾਂ,
 ਜਦ ਤੀਕਰ ਜਿੰਦ ਰੁੱਠੀ,
 ਰੁਲੇ ਪਈ,
 ਇੱਕ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਮੁੱਠੀ।

ਅਰਥਾਵਲੀ :

ਦੋ ਪਿੱਪਲ ਦੇ ਪੱਤੇ - ਭਾਰਤ ਪਿੱਪਲ ਹੈ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਪੱਤੇ ਹਨ। **ਹੂਰ** - ਸੁੰਦਰ ਇਸਤਰੀ। **ਨਕਸ਼** - ਸੂਰਤ, ਸ਼ਕਲ। **ਘੁੰਗਰਾਲੀਆਂ** - ਵਲਦਾਰ, ਪੇਚਦਾਰ। **ਸਹਿਕ** - ਖਾਹਸ਼, ਲਾਲਸਾ, ਸੱਧਰ। **ਹੁਸਨਾਕ** - ਸੁੰਦਰ, ਖੂਬਸੂਰਤ, ਸੋਹਣਾ। **ਉਪਾਸ਼ਕ** - ਭਗਤ, ਸ਼ਰਧਾਲੂ। **ਨਿਆਜ਼ਾਂ** - ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ, ਮਿੰਨਤਾਂ, ਅਰਜ਼ੋਈਆਂ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

1. 'ਦੋ ਪਿੱਪਲ ਦੇ ਪੱਤੇ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਲਿਖੋ।
2. 'ਦੋ ਪਿੱਪਲ ਦੇ ਪੱਤੇ' ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ?
3. 'ਇੱਕ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਮੁੱਠੀ' ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ?
4. 'ਇੱਕ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਮੁੱਠੀ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਲਿਖੋ।
5. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :

ਹੋਵੇ ਜੇ ਸੋਹਜਾਂ ਦਾ ਮੰਦਰ,
ਫਿਰ ਨਾ ਉਪਾਸ਼ਕ ਥੋੜ੍ਹੇ, ।
ਨਾ ਪਰ ਹੁਸਨ, ਨਾ ਇਸ਼ਕ ਨਿਆਜ਼ਾਂ,
ਜਦ ਤੀਕਰ ਜਿੰਦ ਰੁੱਠੀ,
ਰੁਲੇ ਪਈ,
ਇੱਕ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਮੁੱਠੀ।

6. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :

ਦੋ ਪਿੱਪਲ ਦੇ ਪੱਤੇ
ਪੁੰਗਰੇ ਹੋਏ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ,
ਤੋੜੇ ਆਣ ਕਿਸੇ ਅਣਭੋਲ,
ਉਂਵ ਤਾਂ ਇੱਕੋ-ਜਿਹੇ ਇਨਸਾਨ,
ਹੋ ਪਿਆ ਮਜ਼ਬੂਬਾਂ ਦਾ ਘੋਲ,
ਭੁੱਲਾ ਖੂਨ ਇੱਕ ਥਾਂ.....
ਲੂੰ -ਲੂੰ ਹੋ ਗਏ ਜ਼ਿੰਮੀ ਦੇ ਰੱਤੇ
ਕੀ ਟੁੱਟੇ ਦੇ ਆਫ਼ਤ ਦੇ ਪੱਤੇ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ

(1919-2005)

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦਾ ਜਨਮ 31 ਅਗਸਤ, 1919 ਈ. ਨੂੰ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ), ਪਿਤਾ ਸ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਹਿਤਕਾਰੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਦੀ ਚੇਟਕ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਤੋਂ ਲੱਗੀ ਜੋ ਆਪ ਵੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਸਨ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਲਹਿਰਾਂ' ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 'ਜੀਉਂਦਾ ਜੀਵਨ', 'ਤ੍ਰੇਲ ਧੋਤੇ ਫੁੱਲ', 'ਓ ਗੀਤਾਂ ਵਾਲਿਆ', 'ਬੱਦਲਾਂ ਦੇ ਪੱਲੇ ਵਿੱਚ', 'ਸੰਝ ਦੀ ਲਾਲੀ', 'ਨਿੱਕੀ-ਜਿਹੀ ਸੁਗਾਤ', 'ਲੋਕ ਪੀੜ', 'ਪੱਥਰ ਗੀਟੇ' 'ਲੰਮੀਆਂ ਵਾਟਾਂ', 'ਮੈਂ ਤਵਾਰੀਖ ਹਾਂ ਹਿੰਦ ਦੀ', 'ਸਰਘੀ ਵੇਲਾ', 'ਸੁਨੇਹੜੇ', 'ਅਸ਼ੋਕਾ ਚੇਤੀ', 'ਕਸਤੂਰੀ' 'ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਕੈਨਵਸ' ਆਦਿ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਛਪੇ। ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਸਮੇਂ 'ਅੱਜ ਆਖਾਂ ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ' ਨਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੇਹੱਦ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਦਿਵਾਈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕਵਿਤਰੀ ਸੀ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਕਈ ਦੇਸੀ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨੁਵਾਦ ਹੋਈਆਂ। ਆਪ ਨੇ 'ਨਾਗਮਣੀ' ਨਾਂ ਦਾ ਰਿਸਾਲਾ ਵੀ ਕੱਢਿਆ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੇ ਨਾਵਲ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਭਰਪੂਰ ਨਾਮਣਾ ਖੱਟਿਆ। ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਤੇ ਵਾਰਤਕ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵੀ ਲਿਖੀਆਂ। 'ਸੁਨੇਹੜੇ' ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ-ਅਕਾਦਮੀ ਪੁਰਸਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। 'ਕਾਗਜ਼ ਤੇ ਕੈਨਵਸ' ਨੂੰ ਗਿਆਨਪੀਠ ਪੁਰਸਕਾਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ, ਦਿੱਲੀ ਵੱਲੋਂ 'ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ ਪੁਰਸਕਾਰ' ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। 2004 ਈ: ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਰਬੋਤਮ ਸਨਮਾਨ 'ਪਦਮ ਵਿਭੂਸ਼ਨ' ਨਾਲ ਆਪ ਨੂੰ ਅਲੰਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਤ੍ਰਿਵਣ

ਸੱਭੇ ਸਹੇਲੀਆਂ ਬਣ-ਬਣ ਆਈਆਂ
ਸੱਜਰੇ ਸਿਰ ਗੁੰਦਾ
ਇੱਕ ਹੱਥ ਚਰਖਾ ਇੱਕ ਹੱਥ ਪੱਛੀ
ਏਸ ਤ੍ਰਿਵਣ ਦੇ ਚਾਅ
ਕਿਸੇ ਨੇ ਪਾਇਆ ਕੋਰਾ ਝੱਗਾ
ਨਿੱਕੀ-ਨਿੱਕੀ ਬੂਟੀ ਦਾ।
ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਲੀੜਾ ਲੀਤਾ
ਮਹੀਨ ਡੋਰੀਏ ਦਾ
ਅੱਖੀਂ ਕੱਜਲਾ ਬੁੱਲ੍ਹ ਦੰਦਾਸਾ

ਹੱਥੀਂ ਮਹਿੰਦੀ ਲਾ
 ਬਣ-ਬਣ ਪਈਆਂ ਪੈਣ
 ਬਲੌਰੀ ਗਜਰੇ ਹੱਥ ਚੜ੍ਹਾ
 ਚਿੱਟੇ ਪੱਟ ਦਾ ਮੋਤੀਆ
 ਤੇ ਸਾਵੀਆਂ ਡੰਡੀਆਂ ਪਾ
 ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਪੱਲਾ ਕੀਤਾ
 ਸੂਹੀ ਫੁਲਕਾਰੀ ਦਾ
 ਸਹੇਲੀਆਂ ਦੀ ਸਰਦਾਰ ਹੀਰ ਕੋਈ
 ਡੰਡੀ ਝੁਮਕੀ ਪਾ
 ਐਧਰ ਸਖੀਆਂ ਔਧਰ ਸਖੀਆਂ
 ਬੈਠੀ ਪੀੜ੍ਹਾ ਡਾਹ
 ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਂਦੀ ਪੱਛੀ ਭਰ ਕੇ
 ਚੌਲ੍ਹੇ ਤੇ ਕਣਕ ਭੁਨਾ
 ਖੱਖੜੀਆਂ ਦੇ ਬੀ ਭੁਨਾਏ
 ਕਿਸੇ ਭੱਠੀ 'ਤੇ ਜਾ
 ਕੋਈ ਲਿਆਈ ਘੁੰਗਣੀਆਂ
 ਕੋਈ ਖਿੱਲਾਂ ਝੋਲੀ ਪਾ
 ਕੋਈ ਲਿਆਈ ਖੀਲਾਂ ਛੋਲੇ
 ਸੱਤ੍ਰੂ ਕੋਈ ਬਣਵਾ
 ਨਿੱਤ-ਨਿੱਤ ਵਗਦੇ ਰਹਿਣਗੇ ਪਾਣੀ
 ਨਿੱਤ ਪੱਤਣ 'ਤੇ ਮੇਲਾ
 ਬਚਪਨ ਨਿੱਤ ਜਵਾਨੀ ਬਣਦਾ
 ਨਿੱਤ ਕੱਤਣ ਦਾ ਵੇਲਾ
 ਜੋ ਪਾਣੀ ਅੱਜ ਪੱਤਣੋਂ ਲੰਘੇ
 ਫੇਰ ਨਾ ਆਵੇ ਭਲਕੇ
 ਬੇੜੀ ਦਾ ਪੂਰ, ਤਿੰਨਵਣ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ
 ਫੇਰ ਨਾ ਬੈਠਣ ਰਲ ਕੇ।

ਅਹਿਦਨਾਮਾ

ਅਮਨ ਦਾ ਇਹ ਅਹਿਦਨਾਮਾ, ਆਓ ਦੁਨੀਆ ਵਾਲਿਓ ਦਸਖਤ ਕਰੋ
 ਕਾਗਜ਼ ਹੈ ਇਹ ਤਕਦੀਰ ਦਾ ਤੇ ਕਲਮ ਹੈ ਤਦਬੀਰ ਦੀ
 ਅੱਜ ਕਲਮ ਦੇ ਵਿੱਚ ਅਮਨ ਦੀ ਸਿਆਹੀ ਭਰੋ, ਦਸਖਤ ਕਰੋ।

ਨਫਰਤ ਦੀ ਕਾਲੀ ਰਾਤ ਹੈ, ਨਫਰਤ ਦੀ ਕਾਲੀ ਬਾਤ ਹੈ
ਠੋਹਕਰ ਨਾ ਲੱਗੇ ਇਲਮ ਨੂੰ, ਠੋਹਕਰ ਨਾ ਲੱਗੇ ਕਲਮ ਨੂੰ
ਦਿਲ ਦਾ ਚਿਰਾਗ਼ ਬਾਲ ਕੇ ਸਾਂਹਵੇਂ ਧਰੋ, ਦਸਖਤ ਕਰੋ।

ਆਵੇ ਕਿ ਜਿੰਦਾਂ ਮਹਿੰਗੀਆਂ, ਆਵੇ ਕਿ ਮੌਤਾਂ ਸਸਤੀਆਂ
ਓਏ ਹੁਸਨ ਦੇ ਵਣਜਾਰਿਓ, ਓਏ ਹੁਨਰ ਦੇ ਵਣਜਾਰਿਓ
ਅੱਜ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਕ ਨੂੰ ਜ਼ਾਮਨ ਧਰੋ, ਦਸਖਤ ਕਰੋ।

ਬਰਕਤ ਤੇਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੀ, ਬਰਕਤ ਮੇਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੀ
ਤੇ ਬੂੰਦ-ਬੂੰਦ ਜੋੜ ਕੇ ਸਾਗਰ ਭਰੋ, ਦਸਖਤ ਕਰੋ।

ਦੀਨਾਂ-ਈਮਾਨਾਂ ਵਾਲਿਓ, ਦਸਖਤ ਕਰੋ।
ਦੋਹਾਂ ਜਹਾਨਾਂ ਵਾਲਿਓ, ਦਸਖਤ ਕਰੋ।
ਨੇਮਾਂ ਤੇ ਧਰਮਾਂ ਵਾਲਿਓ, ਦਸਖਤ ਕਰੋ।
ਵੇ ਆਓ ਕਰਮਾਂ ਵਾਲਿਓ, ਦਸਖਤ ਕਰੋ।

ਅਰਥਾਵਲੀ :

ਪੱਛੀ - ਟੋਕਰੀ। **ਤੂੰਝਣ** - ਜਿਥੇ ਕੁੜੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਬੈਠ ਕੇ ਕੱਤਦੀਆਂ ਹਨ। **ਕੋਰਾ** - ਨਵਾਂ। **ਮਹੀਨ** - ਪਤਲਾ।
ਬਲੌਰੀ - ਕੱਚ ਦੇ। **ਸੂਹੀ** - ਲਾਲ। **ਆਭਾ** - ਚਮਕ-ਦਮਕ। **ਖੱਖੜੀਆਂ** - ਕੱਕੜੀਆਂ, ਤਰਾਂ, ਖਰਬੂਜ਼ੇ, ਫੁੱਟਾਂ।
ਘੁੰਗਣੀਆਂ - ਉੱਬਲੇ ਹੋਏ ਅਨਾਜ ਦੇ ਦਾਣੇ, ਬੱਕਲੀਆਂ। **ਸੱਤੂ** - ਭੁਨਾ ਕੇ ਪੀਸੇ ਹੋਏ ਜੌਂਆਂ ਤੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ
ਸ਼ਰਬਤ। **ਪੱਤਣ** - ਨਦੀ ਜਾਂ ਦਰਿਆ ਆਦਿ ਦਾ ਕੰਢਾ, ਉਹ ਥਾਂ ਜਿਥੋਂ ਦਰਿਆ ਵਿੱਚ ਦੀ ਲੰਘਦੇ ਹਨ।
ਅਹਿਦਮਨਾਮਾ - ਇਕਰਾਰਨਾਮਾ, ਸੰਧੀ-ਪੱਤਰ, ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ ਪੱਤਰ। **ਅਮਲ** - ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨੀ।
ਇਲਮ - ਵਿਦਿਆ, ਗਿਆਨ। **ਸਾਂਹਵੇਂ** - ਸਾਮ੍ਹਣੇ, ਮੁਹਰਲੇ ਪਾਸੇ। **ਹੁਨਰ** - ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ,
ਕਾਰੀਗਰੀ। **ਜ਼ਾਮਨ** - ਜ਼ਮਾਨਤ ਦੇਣ ਵਾਲਾ, ਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

1. ਕਵਿਤਰੀ ਨੇ ਤ੍ਰਿੰਵਣ ਦਾ ਜੋ ਚਿੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਬਿਆਨ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰੋ।
2. 'ਤ੍ਰਿੰਵਣ' ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ-ਕਿਹੜੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਇਆ ਹੈ?
3. 'ਤ੍ਰਿੰਵਣ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਲਿਖੋ।
4. 'ਅਹਿਦਨਾਮਾ' ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਦੁਨੀਆ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਅਹਿਦਨਾਮੇ ਉੱਤੇ ਦਸਖ਼ਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ?
5. ਦਸਖ਼ਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸ-ਕਿਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ?
6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :
ਨਫ਼ਰਤ ਦੀ ਕਾਲੀ ਰਾਤ ਹੈ, ਨਫ਼ਰਤ ਦੀ ਕਾਲੀ ਬਾਤ ਹੈ
ਠੋਹਕਰ ਨਾ ਲੱਗੇ ਇਲਮ ਨੂੰ, ਠੋਹਕਰ ਨਾ ਲੱਗੇ ਕਲਮ ਨੂੰ
ਦਿਲ ਦਾ ਚਿਰਾਗ਼ ਬਾਲ ਕੇ ਸਾਂਹਵੇਂ ਧਰੋ, ਦਸਖ਼ਤ ਕਰੋ।
7. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :
ਜੋ ਪਾਣੀ ਅੱਜ ਪੱਤਣੇਂ ਲੰਘੇ,
ਫੇਰ ਨਾ ਆਵੇ ਭਲਕੇ।
ਬੇੜੀ ਦਾ ਪੂਰ ਤ੍ਰਿੰਵਣ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ,
ਫੇਰ ਨਾ ਬੈਠਣ ਰਲ ਕੇ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵਿਤਾ 'ਅੱਜ ਆਖਾਂ ਵਾਰਿਸਸ਼ਾਹ ਨੂੰ' ਸਕੂਲ ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਪੜ੍ਹੋ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ 'ਤੇ ਲਿਖੋ।

ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ

(1937-1973)

ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਦਾ ਜਨਮ ਬੜਾ ਪਿੰਡ ਲੋਹਟੀਆਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਗੋਪਾਲ ਦੇ ਘਰ 8 ਅਕਤੂਬਰ, 1937 ਈ: ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇਵੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਹੋਇਆ। ਸ਼ਿਵ ਨੇ 1953 ਈ: ਵਿੱਚ ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਕੀਤੀ ਤੇ ਫਿਰ ਐੱਫ. ਐੱਸ-ਸੀ. ਕਰਕੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵੱਲੋਂ ਦਿਲ ਉਚਾਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਟਵਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਪਰ ਨੌਜਵਾਨ ਸ਼ਾਇਰ ਲਈ ਇਹ ਕਿੱਤਾ ਰਾਸ ਨਾ ਆਇਆ। ਸ਼ਿਵ ਦੇ ਕੋਲ ਬਿਰਹਾ ਭਰੇ ਗੀਤ ਸਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗਾਉਣ ਲਈ ਸੋਜ਼ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਵੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਦਰਦ ਭਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਸਟੇਜਾਂ 'ਤੇ ਗੂੰਜਣ ਲੱਗੀ ਤੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਵੀ ਹੋ ਨਿੱਬੜਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਾਵਿ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਹਨ : ਪੀੜਾਂ ਦਾ ਪਰਾਗਾ, ਲਾਜਵੰਤੀ, ਆਟੇ ਦੀਆਂ ਚਿੜੀਆਂ, ਮੈਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕਰੋ, ਲੂਣਾ, ਆਰਤੀ, ਮੈਂ ਤੇ ਮੈਂ ਆਦਿ। 'ਬਿਰਹਾ ਤੂੰ ਸੁਲਤਾਨ', ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਚੋਣਵਾਂ ਕਾਵਿ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਰਚਨਾ 'ਲੂਣਾ' ਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਵੱਲੋਂ ਪੁਰਸਕ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਭਰ-ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ 7 ਮਈ, 1973 ਈ: ਨੂੰ ਹੋ ਗਿਆ।

ਧਰਮੀ ਬਾਬਲਾ

ਜਦ ਪੈਣ ਕਪਾਹੀਂ ਫੁੱਲ
ਵੇ ਧਰਮੀ ਬਾਬਲਾ।
ਸਾਨੂੰ ਉਹ ਰੁੱਤ ਲੈ ਦਈਂ ਮੁੱਲ
ਵੇ ਧਰਮੀ ਬਾਬਲਾ।
ਇਸ ਰੁੱਤੇ ਮੇਰਾ ਗੀਤ ਗਵਾਚਾ
ਜਿਥੇ ਗਲ ਬਿਰਹੋਂ ਦੀ ਗਾਨੀ
ਮੁੱਖ 'ਤੇ ਕਿੱਲ ਗਮਾਂ ਦੇ-
ਨੈਣੀਂ ਉੱਜੜੇ ਖੂਹ ਦਾ ਪਾਣੀ
ਗੀਤ ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੋਂਠ ਛੁਹਾਇਆਂ
ਜਾਏ ਕਬੂਰੀ ਹੁੱਲ,
ਵੇ ਧਰਮੀ ਬਾਬਲਾ।
ਸਾਨੂੰ ਗੀਤ ਉਹ ਲੈ ਦਈਂ ਮੁੱਲ
ਵੇ ਧਰਮੀ ਬਾਬਲਾ।
ਇੱਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਤੇ ਗੀਤ ਮੇਰੇ

ਇਸ ਟੁਣੇਹਾਰੀ ਰੁੱਤੇ
ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵਾਹੀ ਗੋਡੀ
ਬੀਜੇ ਸੁਪਨੇ ਸੁੱਚੇ,
ਲੱਖ ਨੈਣਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਸਿੰਜੇ
ਪਰ ਨਾ ਲੱਗੇ ਫੁੱਲ
ਵੇ ਧਰਮੀ ਬਾਬਲਾ
ਸਾਨੂੰ ਇੱਕ ਫੁੱਲ ਲੈ ਦਈਂ ਮੁੱਲ
ਵੇ ਧਰਮੀ ਬਾਬਲਾ।

ਕਿਹੜੇ ਕੰਮ ਇਹ ਮਿਲਖ ਜਗੀਰਾਂ
ਜੇ ਧੀਆਂ ਕੁਮਲਾਈਆਂ
ਕਿਹੜੇ ਕੰਮ ਤੇਰੇ ਮਾਨਸਰੋਵਰ
ਹੰਸਨੀਆਂ ਤਿਰਹਾਈਆਂ
ਕਿਹੜੇ ਕੰਮ ਖਿਲਾਰੀ ਤੇਰੀ
ਚੋਗ ਮੋਤੀਆਂ ਤੁੱਲ
ਵੇ ਧਰਮੀ ਬਾਬਲਾ
ਜੇ ਰੁੱਤ ਨਾ ਲੈ ਦਈਂ ਮੁੱਲ
ਵੇ ਧਰਮੀ ਬਾਬਲਾ।
ਜਦ ਪੈਣ ਕਪਾਹੀਂ ਫੁੱਲ
ਵੇ ਧਰਮੀ ਬਾਬਲਾ।

ਆਰਤੀ

ਮੈਂ ਕਿਸ ਹੰਝੂ ਦਾ ਦੀਵਾ ਬਾਲ ਕੇ
ਤੇਰੀ ਆਰਤੀ ਗਾਵਾਂ
ਮੈਂ ਕਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਬੂਹੇ 'ਤੇ
ਮੰਗਣ ਗੀਤ ਅੱਜ ਜਾਵਾਂ
ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਟਾ
ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਦੁਆਰ 'ਤੇ ਆਵਾਂ
ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਗੀਤ ਨਹੀਂ ਐਸਾ
ਜੇ ਤੇਰੇ ਮੇਚ ਆ ਜਾਵੇ
ਭਰੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ
ਜੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਕਟਾ ਆਵੇ
ਜੇ ਆਪਣੇ ਸੋਹਲ ਛਿੰਦੇ ਬੋਲ

ਨੀਂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਚਿਣਾ ਆਵੇ
ਤਿਹਾਏ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਦਾ
ਪਾਣੀ ਪਿਆ ਆਵੇ
ਜੋ ਲੁੱਟ ਜਾਵੇ ਤੇ ਮੁੜ ਵੀ
ਯਾਰੜੇ ਦੇ ਸੱਥਰੀਂ ਗਾਵੇ।

ਚਿੜੀ ਦੇ ਖੰਭ ਦੀ ਲਲਕਾਰ
ਸੌ ਬਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਖਾ ਜਾਵੇ
ਮੈਂ ਕਿੰਜ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਗਾਨੀ
ਅੱਜ ਆਪਣੇ ਗੀਤ ਗਲ ਪਾਵਾਂ
ਮੇਰਾ ਹਰ ਗੀਤ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਹੈ
ਮੈਂ ਕਿਹੜਾ ਗੀਤ ਅੱਜ ਗਾਵਾਂ
ਮੈਂ ਕਿਹੜੇ ਬੋਲ ਦੀ ਭੇਟਾ
ਲੈ ਤੇਰੇ ਦੁਆਰ 'ਤੇ ਆਵਾਂ

ਮੇਰੇ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਮਹਿਫਲ 'ਚੋਂ
ਕੋਈ ਉਹ ਗੀਤ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ
ਜੋ ਤੇਰੇ ਸੀਸ ਮੰਗਣ 'ਤੇ
ਤੇਰੇ ਸਾਹਵੇਂ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਵੇ
ਜੋ ਮੈਲੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਲੋਹੇ ਨੂੰ
ਆਪਣੇ ਖੂਨ ਵਿੱਚ ਧੋਵੇ
ਕਿ ਜਿਸ ਦੀ ਮੌਤ ਪਿੱਛੋਂ
ਓਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਰੋਵੇ
ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੀੜ ਤਾਂ ਕੀਹ
ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਨਾ ਛੋਹਵੇ
ਜੋ ਲੋਹਾ ਪੀ ਸਕੇ ਉਹ ਗੀਤ
ਕਿੱਥੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮੈਂ ਆਵਾਂ
ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪੀੜ ਦੇ ਅਹਿਸਾਨ ਕੋਲੋਂ
ਦੂਰ ਕਿੰਜ ਜਾਵਾਂ।

ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਉਸਤਤੀ ਦਾ ਗੀਤ
ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਹੋਵੇ
ਜਿਥੇ ਹੱਥ ਸੱਚ ਦੀ ਤਲਵਾਰ
ਤੇ ਨੈਣਾਂ 'ਚ ਰੋਹ ਹੋਵੇ
ਜਿਥੇ ਵਿੱਚ ਵਤਨ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਲਈ

ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਮੋਹ ਹੋਵੇ
ਜਿਥੇ ਵਿੱਚ ਲਹੂ ਤੇਰੇ ਦੀ
ਰਲੀ ਲਾਲੀ ਤੇ ਲੋਅ ਹੋਵੇ
ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਲਹੂ ਦਾ
ਕਿਸੇ ਗੀਤ ਨੂੰ ਟਿੱਕਾ ਕਿਵੇਂ ਲਾਵਾਂ
ਮੈਂ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਗੀਤ ਲੈ ਕੇ
ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇਰੇ ਦੁਆਰ 'ਤੇ ਆਵਾਂ

ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਏਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ
ਕਿ ਤੇਰੀ ਆਰਤੀ ਗਾਵਾਂ
ਮੈਂ ਮੈਲੇ ਸ਼ਬਦ ਧੋ ਕੇ
ਜੀਭ ਦੀ ਕਿੱਲੀ 'ਤੇ ਪਾ ਆਵਾਂ
ਤੇ ਮੈਲੇ ਸ਼ਬਦ ਸੁੱਕਣ ਤੀਕ
ਤੇਰੀ ਹਰ ਪੀੜ ਚੁੰਮ ਆਵਾਂ
ਤੇਰੀ ਹਰ ਪੈੜ 'ਤੇ-
ਹੰਝੂ ਦਾ ਇੱਕ ਸੂਰਜ ਜਗਾ ਆਵਾਂ
ਮੈਂ ਲੋਹਾ ਪੀਣ ਦੀ ਆਦਤ
ਜ਼ਰਾ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਪਾ ਆਵਾਂ
ਮੈਂ ਸ਼ਾਇਦ ਫੇਰ ਕੁਝ
ਭੇਟਾ ਕਰਨਯੋਗ ਹੋ ਜਾਵਾਂ
ਮੈਂ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਗੀਤ ਲੈ ਕੇ
ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇਰੇ ਦੁਆਰ ਆਵਾਂ
ਮੈਂ ਕਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਬੂਹੇ 'ਤੇ
ਮੰਗਣ ਗੀਤ ਅੱਜ ਜਾਵਾਂ
ਮੇਰਾ ਹਰ ਗੀਤ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਹੈ
ਮੈਂ ਕਿਹੜਾ ਗੀਤ ਅੱਜ ਗਾਵਾਂ।

ਢੋਲ ਵਜਾਓ

ਢੋਲ ਵਜਾਓ ਕਰੋ ਮੁਨਾਦੀ
ਬਰਬਾਦੀ ਪਈ ਕਰੇ ਅਬਾਦੀ।

ਰੱਕੜ ਬੀਜੇ ਬੰਜਰ ਵਾਹਿਆ
ਮੋੜ-ਮੋੜ ਕੇ ਡੈਮ ਬਣਾਇਆ
ਦੂਣਾ-ਚੌਣਾ ਅੰਨ ਉਗਾਇਆ

ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਪੂਰਾ ਨਾ ਆਇਆ
ਢੋਲ ਵਜਾਓ, ਕਰੋ ਮੁਨਾਦੀ
ਬਰਬਾਦੀ ਪਈ ਕਰੇ ਅਬਾਦੀ।

ਪਰਬਤ ਚੀਰ ਬਣਾਈਆਂ ਨਹਿਰਾਂ
ਬਿਜਲੀ ਕੱਢੀ ਰਿੜਕੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ
ਫਰਕ ਮਿਟਾਇਆ ਪਿੰਡਾਂ-ਸ਼ਹਿਰਾਂ
ਪਰ ਨਾ ਹੋਈਆਂ ਲਹਿਰਾਂ-ਬਹਿਰਾਂ
ਢੋਲ ਵਜਾਓ ਕਰੋ ਮੁਨਾਦੀ
ਬਰਬਾਦੀ ਪਈ ਕਰੇ ਅਬਾਦੀ।

ਸੁਣਿਉਂ-ਸੁਣਿਉਂ ਲੋਕੋ-ਲੋਕੋ
ਕੁਝ ਤਾਂ ਸਮਝੋ ਕੁਝ ਤਾਂ ਸੋਚੋ
ਮੱਥਿਆਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਕਿੱਲ ਨਾ ਠੋਕੋ
ਵਧਦੀ ਅਬਾਦੀ ਨੂੰ ਰੋਕੋ
ਢੋਲ ਵਜਾਓ, ਕਰੋ ਮੁਨਾਦੀ
ਬਰਬਾਦੀ ਪਈ ਕਰੇ ਅਬਾਦੀ।

ਅਰਥਾਵਲੀ :

ਬਿਰਹੋਂ - ਵਿਛੋੜਾ, ਜੁਦਾਈ। **ਕਥੂਰੀ** - ਕਸਤੂਰੀ। **ਹੁੱਲ** - ਖੁਸ਼ਬੋ ਭਰੀ ਹਵਾ, ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਸੁਗੰਧੀ ਦਾ ਘੁਲਨਾ।
ਟੁਣੇਹਾਰੀ ਰੁੱਤ - ਜਾਦੂ-ਅਸਰ ਵਾਲੀ ਰੁੱਤ। **ਮਿਲਖ**- ਜਗੀਰਾਂ- ਜਾਇਦਾਦ, ਧਨ-ਦੌਲਤ। **ਮਾਨਸਰੋਵਰ** -
ਹਿਮਾਲੀਆ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਪਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਝੀਲ। **ਤੁੱਲ** - ਵਰਗੀ, ਸਮਾਨ। **ਆਰਤੀ** - ਆਰਤੀ
ਦੀ ਰੀਤੀ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਜਾਂ ਜਸ ਕਰਨਾ। **ਸੱਥਰੀਂ** - ਕੱਖ-ਪਰਾਲ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਉੱਤੇ। **ਅਹਿਸਾਨ** -
ਕਿਰਪਾ, ਭਲਾਈ, ਉਪਕਾਰ। **ਮੁਨਾਦੀ** - ਡੋਂਡੀ, ਢੰਡੋਰਾ, ਹੋਕਾ। **ਰੱਕੜ** - ਅਣਵਾਹੀ ਧਰਤੀ, ਬੰਜਰ ਜ਼ਮੀਨ।
ਲਹਿਰਾਂ - **ਬਹਿਰਾਂ**- ਮੌਜ, ਅਨੰਦ, ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ, ਵਾਧਾ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

1. 'ਧਰਮੀ ਬਾਬਲਾ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਲਿਖੋ।
2. 'ਆਰਤੀ' ਕਵਿਤਾ ਕਿਹੜੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ?
3. 'ਆਰਤੀ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਲਿਖੋ।
4. 'ਆਰਤੀ' ਕਵਿਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕਵੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਵੀ ਗੀਤ 'ਆਰਤੀ' ਲਈ ਢੁਕਵਾਂ ਕਿਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ?
5. 'ਢੋਲ ਵਜਾਓ' ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਲਿਖੋ।

6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :

- (ੳ) ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਉਸਤਤੀ ਦਾ ਗੀਤ
ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਹੋਵੇ
ਜਿਥੇ ਹੱਥ ਸੱਚ ਦੀ ਤਲਵਾਰ
ਤੇ ਨੈਣਾਂ 'ਚ ਰੋਹ ਹੋਵੇ।
- (ਅ) ਮੈਂ ਕਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਬੂਹੇ 'ਤੇ,
ਮੰਗਣ ਗੀਤ ਅੱਜ ਜਾਵਾਂ।
ਮੇਰਾ ਹਰ ਗੀਤ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਹੈ,
ਮੈਂ ਕਿਹੜਾ ਗੀਤ ਅੱਜ ਗਾਵਾਂ।

7. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :

- (ੳ) ਕਿਹੜੇ ਕੰਮ ਇਹ ਮਿਲਖ-ਜਰੀਰਾਂ
ਜੇ ਧੀਆਂ ਕੁਮਲਾਈਆਂ।
- (ਅ) ਢੋਲ ਵਜਾਓ, ਕਰੋ ਮੁਨਾਦੀ,
ਬਰਬਾਦੀ ਪਈ, ਕਰੋ ਅਬਾਦੀ।

ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ ਬਟਾਲਵੀ ਦੀਆਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵਿਤਾਵਾਂ
ਲਿਖੋ ਤੇ ਯਾਦ ਕਰੋ ।

ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ

(1945)

ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਪੱਤੜ ਕਲਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿਖੇ 13 ਜਨਵਰੀ, 1945 ਈ: ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਸ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸਰਦਾਰਨੀ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਮੁਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਐੱਮ. ਏ. (ਪੰਜਾਬੀ) ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਤੋਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਖੇਤੀ-ਬਾੜੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ-ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਬਤੌਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਹੇ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ-ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਆਪ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਇੱਕ ਸਫਲ ਗ਼ਜ਼ਲਕਾਰ, ਗੀਤਕਾਰ ਅਤੇ ਕਵੀ ਵਜੋਂ ਹੋਈ। ਆਪ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਗ਼ਜ਼ਲ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ‘ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਲਿਖੇ ਹਰਫ਼’ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ‘ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਹਨੇਰਾ ਜਰੇਗਾ ਕਿਵੇਂ’ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ‘ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸੁਲਘਦੀ ਵਰਣਮਾਲਾ’ ‘ਬਿਰਖ ਅਰਜ਼ ਕਰੇ’, ‘ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਦੀ ਦਰਗਾਹ’, ‘ਸਦੀ ਦੀਆਂ ਤ੍ਰਿਕਾਲਾਂ’, ‘ਸੁਰਜਮੀਨ’ ਆਪ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਾਵਿ-ਪੁਸਤਕਾਂ ਹਨ। ‘ਸੂਰਜ-ਮੰਦਰ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ’ ਆਪ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਪੁਸਤਕ ਹੈ।

ਆਪ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਵੱਲੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਵੀ, ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲੋਂ ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਬਿਰਲਾ ਫ਼ਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਸਰਸਵਤੀ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ਼ ਅਤੇ 2012 ਵਿੱਚ ‘ਪਦਮ ਸ਼੍ਰੀ’ ਅਵਾਰਡ ਨਾਲ਼ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਆਇਆ ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ

ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਰਿਜ਼ਕ ਦੇ,
ਆਇਆ ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ।
ਚੱਲ ਕੇ ਦੂਰ ਬਿਹਾਰ ਤੋਂ,
ਗੱਡੀ ਬੈਠ ਸਿਆਲਦਾ,
ਨਾਲ਼ ਬਥੇਰੇ ਹੋਰ।

ਰਾਮਕਲੀ ਵੀ ਨਾਲ਼ ਸੀ,
ਸੁਘੜ ਲੁਗਾਈ ਓਸ ਦੀ।
ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਕੋਲ਼ ਹੀ,
ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਬਾੜੇਵਾਲ਼ ਵਿੱਚ,
ਜੜ੍ਹ ਲੱਗੀ ਤੇ ਪੁੰਗਰੀ,

ਰਾਮਕਲੀ ਦੀ ਕੁੱਖ 'ਚੋਂ,
ਜਨਮੀ ਬੇਟੀ ਓਸ ਦੀ,
ਨਾਂ ਧਰਿਆ ਸੀ ਮਾਧੁਰੀ।

ਕੱਲ੍ਹ ਮੈਂ ਦੇਖੀ ਮਾਧੁਰੀ,
ਓਸੇ ਪਿੰਡ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ,
ਗੁੱਤਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਰਿਬਨ ਵਿੱਚ,
ਸੋਹਣੀ ਪੱਟੀ ਪੋਚ ਕੇ,
ਊੜਾ-ਐੜਾ ਲਿਖ ਰਹੀ।
ਊੜਾ-ਐੜਾ ਲਿਖ ਰਹੀ,
ਬੇਟੀ ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਦੀ।

ਕਿੰਨਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸਾਕ ਹੈ,
ਅੱਖਰਾਂ ਤੇ ਰਿਜ਼ਕ ਦਾ।

ਏਸੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲਾਡਲੇ,
ਪੋਤੇ ਅੱਛਰ ਸਿੰਘ ਦੇ,
ਆਪਣੇ ਪਿਓ ਦੀ ਕਾਰ ਵਿੱਚ,
ਬਹਿ ਲੁਧਿਆਣੇ ਆਂਵਦੇ।
ਕੌਨਵੈਂਟ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ,
ਏ ਬੀ ਸੀ ਡੀ ਸਿੱਖਦੇ।

ਏ ਬੀ ਸੀ ਡੀ ਸਿੱਖਦੇ,
ਪੋਤੇ ਅੱਛਰ ਸਿੰਘ ਦੇ।

ਕਿੰਨਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸਾਕ ਹੈ,
ਅੱਖਰ ਅਤੇ ਅਕਾਂਖਿਆ।

ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਰਿਜ਼ਕ ਦੇ,
ਆਇਆ ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ।

ਕੱਚ ਦਾ ਗਲਾਸ

ਅੱਜ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਕੱਚ ਦਾ ਗਲਾਸ ਟੁੱਟਿਆ,
ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਅੰਮੜੀ ਨੇ,
ਮੈਨੂੰ ਅੰਮੜੀ ਨੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਲੱਖ ਝਿੜਕਾਂ।
ਤੇ ਮੇਰੇ ਨੈਣਾਂ ਵਿੱਚੋਂ,

ਮੇਰੇ ਨੈਣਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਛਮ-ਛਮ ਨੀਰ ਫੁੱਟਿਆ,
ਮੇਰੇ ਨੈਣਾਂ ਵਿੱਚੋਂ..... ।

ਮੇਰੀ ਅੰਮੀਏ ਨੀ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਗੱਲ ਦੱਸ ਦੇ,
ਲੋਕੀਂ ਦਿਲ ਤੋੜ ਦਿੰਦੇ ਨੇ ਤੇ ਕਿੱਦਾਂ ਹੱਸਦੇ।

ਏਹੋ-ਜਿਹੇ ਗਲਾਸ ਨੀ ਮਾਂਏਂ, ਵਿਕਦੇ ਲੱਖ ਬਜ਼ਾਰੀਂ,
ਦਿਲ ਨਾ ਮਿਲਦੇ ਬਲਖ-ਬੁਖਾਰੇ ਲੱਖੀਂ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰੀਂ।
ਕਿਰ ਜਾਂਦੇ ਨੈਣਾਂ ਦੇ ਮੋਤੀ ਮਾਂਏਂ ਝਿੜਕ ਨਾ ਮਾਰੀਂ,
ਮੇਰੇ ਨੈਣਾਂ ਵਿੱਚੋਂ..... ।

ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਟੁੱਟੇ ਤਾਂ ਰਾਹਾਂ ਵਿੱਚ, ਕੱਚ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਚਮਕਣ,
ਦਿਲ ਟੁੱਟੇ ਤਾਂ ਚੋਰੀ-ਚੋਰੀ, ਅੱਖੀਓਂ ਅੱਥਰੂ ਬਰਸਣ।
ਰੜਕਣ ਨਾ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਆਪਣੇ ਹੀ ਸੀਨੇ ਕਸਕਣ,
ਅੱਜ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ..... ।

ਸਸਤੀਆਂ ਏਥੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਮੀਰਾਂ ਮਹਿੰਗੀਆਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਮੀਨਾਂ,
ਮਹਿੰਗਾ ਰਾਣੀਹਾਰ ਤੇ ਸਸਤਾ ਸੱਧਰਾਂ ਭਰਿਆ ਸੀਨਾ।
ਦਿਲ ਦਾ ਨਿੱਘ ਨਾ ਮੰਗੇ ਕੋਈ ਸਭ ਮੰਗਦੇ ਪਸ਼ਮੀਨਾ,
ਅੱਜ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ..... ।

ਮਾਏ ਨੀ ਸੁਣ ਮੇਰੀਏ ਮਾਂਏਂ ਕਰਮ ਏਨਾ ਹੀ ਕਰ ਦੇ,
ਨਾ ਦੇ ਨੀ ਸੋਨੇ ਦਾ ਟਿੱਕਾ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਧਰ ਦੇ।
ਮਾਂਏਂ ਨੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨਾ ਮੰਗਾਂ ਰਾਂਝਾ ਮੈਨੂੰ ਵਰ ਦੇ,
ਅੱਜ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ..... ।

ਅਰਥਾਵਲੀ :

ਰਿਜ਼ਕ - ਰੋਜ਼ੀ - ਰੋਟੀ, ਜੀਵਕਾ। **ਸੁਘੜ** - ਸਿਆਣੀ, ਹੁਸ਼ਿਆਰ, ਸੁਚੱਜੀ। **ਲੁਗਾਈ** - ਨਾਰੀ, ਔਰਤ, ਇਸਤਰੀ। **ਸਾਕ** - ਸੰਬੰਧ, ਰਿਸ਼ਤਾ, ਨਾਤਾ। **ਅਕਾਂਖਿਆ** - ਇੱਛਾ, ਅਭਿਲਾਸ਼ਾ। **ਕਸਕਣਾ** - ਟੀਸ ਪੈਣੀ, ਚੀਸ ਪੈਣੀ, ਰੜਕ ਪੈਣੀ। **ਪਸ਼ਮੀਨਾ** - ਵਧੀਆ ਉੱਨ ਦਾ ਕੱਪੜਾ, ਪਸ਼ਮ ਦਾ ਕੱਪੜਾ। **ਕਰਮ** - ਕਿਰਪਾ, ਮਿਹਰਬਾਨੀ, ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

1. ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਭਾਵ ਲਿਖੋ।
2. ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਕਿੱਥੋਂ ਅਤੇ ਕਿਉਂ ਆਇਆ?
3. ਮਾਧੁਰੀ ਕਿਹੜੀ ਲਿਪੀ ਸਿੱਖ ਰਹੀ ਸੀ?
4. ਅੱਛਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੋਤੇ ਕਿੱਥੇ ਪੜ੍ਹਨ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੀ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ?
5. ਕੱਚ ਦਾ ਗਲਾਸ ਟੁੱਟਣ 'ਤੇ ਅੰਮੀ ਨੇ ਕੀ ਕੀਤਾ?
6. 'ਕੱਚ ਦਾ ਗਲਾਸ' ਕਵਿਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਕੀ ਸਸਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੀ ਮਹਿੰਗਾ ਹੈ?
7. 'ਕੱਚ ਦਾ ਗਲਾਸ' ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਮਾਂ ਤੋਂ ਕੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ?
8. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿ-ਟੋਟਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਸਹਿਤ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :
 ਏ ਬੀ ਸੀ ਡੀ ਸਿੱਖਦੇ,
 ਪੋਤੇ ਅੱਛਰ ਸਿੰਘ ਦੇ।
 ਕਿੰਨਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸਾਕ ਹੈ,
 ਅੱਖਰ ਅਤੇ ਅਕਾਂਖਿਆ।
9. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ :
 ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਟੁੱਟੇ ਤਾਂ ਰਾਹਾਂ ਵਿੱਚ, ਕੱਚ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਚਮਕਣ,
 ਦਿਲ ਟੁੱਟੇ ਤਾਂ ਚੋਰੀ-ਚੋਰੀ, ਅੱਖੀਓਂ ਅੱਥਰੂ ਬਰਸਣ।

ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਕਵੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਪੁਰਸਕਾਰ ਮਿਲੇ
ਹਨ।

ਭੂਮਿਕਾ

ਵਾਰਤਕ - ਭਾਗ

ਵਾਰਤਕ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਉਹ ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਸਤੂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਤਰਕ ਜਾਂ ਦਲੀਲ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ-ਮਜ਼ਦੂਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ। ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਕਵਿਤਾ, ਕਹਾਣੀ, ਨਾਵਲ, ਨਾਟਕ, ਵਾਰਤਕ ਆਦਿ ਸਭ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਵੇਲੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਕੋਈ ਇੱਕ ਤੀਬਰ ਪਲ, ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ, ਉਦਾਸੀ, ਗੁੱਸਾ, ਉਪਰਾਮਤਾ, ਪਿਆਰ, ਨਫ਼ਰਤ-ਕੋਈ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ-ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਸਤੂ ਬਣੇਗਾ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਲੇਖਕ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ। ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਕੋਈ ਇੱਕ ਪਹਿਲੂ ਜਾਂ ਘਟਨਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਉਹਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿ ਉਹ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇੰਝ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਨਾਟਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਕੇਵਲ ਉਹੋ ਪੱਖ ਹੀ ਨਾਟਕਕਾਰ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿੱਚ ਆਉਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਟਕੀਅਤਾ ਹੋਵੇਗੀ ਅਰਥਾਤ ਕੁਝ ਚੋਣਵੇਂ ਪਹਿਲੂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੰਚ ਉੱਤੇ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾ ਸਕਣਾ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਵੰਨਗੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਸੀਮਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਵੰਨਗੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਜ਼ਦੂਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਜੋ ਚਿੱਤਰ ਉੱਭਰ ਕੇ ਆਵੇਗਾ, ਉਹ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਵੰਨਗੀਆਂ ਵਿੱਚ 'ਅਧੂਰਾ' ਹੋਵੇਗਾ। ਅਧੂਰਾ ਇਸ ਕਾਰਨ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਦੂਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇੱਕ ਪਲ, ਪਹਿਲੂ, ਘਟਨਾ ਜਾਂ ਕੁਝ ਚੋਣਵੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹੀ ਸਮੋਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਚਿੱਤਰ ਉੱਘੜ ਕੇ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਾਂਗ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਚਿੱਤਰ ਉਘਾੜਨ ਲਈ ਦੂਜਾ ਸਫਲ ਮਾਧਿਅਮ ਵਾਰਤਕ ਹੈ। ਜੋ ਕੁਝ ਨਾਵਲਕਾਰ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਸੌ ਸਫ਼ਿਆਂ ਦੇ ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਉਭਾਰੇਗਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਰਤਕ-ਲੇਖਕ ਦਸਾਂ-ਪੰਦਰ੍ਹਾਂ ਸਫ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਉੱਕਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਨਾਵਲਕਾਰ ਦੇ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਸੌ ਸਫ਼ੇ ਫ਼ਜ਼ੂਲ ਹਨ ਸਗੋਂ ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਾਵਲ ਮਾਧਿਅਮ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ 'ਵਾਪਰਦੇ', 'ਵਾਪਰ ਗਏ', 'ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੇ', ਨੂੰ 'ਹੁੰਦਾ', 'ਹੋਇਆ', ਜਾਂ 'ਹੋਣ ਵਾਲਾ' ਕਰਕੇ ਦਿਖਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵਾਰਤਕਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ 'ਦੱਸਣਾ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਦੱਸਣ' 'ਤੇ 'ਵਾਪਰਦਾ ਦਰਸਾਉਣ' ਵਿੱਚ ਹੀ ਇਹ ਭੇਦ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕੋ ਗੱਲ ਜਿਹੜੀ ਇੱਕ ਮਾਧਿਅਮ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਸੌ ਸਫ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਮੋਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹੋ ਗੱਲ ਦੂਜੇ ਮਾਧਿਅਮ ਵਿੱਚ ਪੰਦਰ੍ਹਾਂ ਸਫ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ। ਏਥੇ ਇੱਕ ਦਿਲਚਸਪ ਤੇ ਠੋਸ ਉਦਾਹਰਨ ਦੇਣੀ ਯੋਗ ਹੋਵੇਗੀ। ਦੋ ਵਾਕ ਹਨ - 'ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਸਵੇਰੇ ਘਰੋਂ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਨੌਂ ਵਜੇ ਦਫ਼ਤਰ ਗਿਆ। ਦਿਨ-ਭਰ ਦਫ਼ਤਰੀ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਉਹ ਪੰਜ ਵਜੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਰਤ ਆਇਆ।' ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਤੋਂ ਉਸ ਆਦਮੀ ਦੇ ਤਿਆਰ ਹੋਣ, ਦਫ਼ਤਰ ਜਾ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੇ ਘਰ ਪਰਤ ਆਉਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸੋਚੋ ਕਿ ਸਵੇਰੇ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ

9-10 ਘੰਟੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜੋ ਕੁਝ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ, ਕਰਦਿਆਂ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿੰਨੇ ਸਫੇ ਲਿਖਣੇ ਪੈਣਗੇ? ਬੱਸ, 'ਵਾਪਰਦਾ ਦਰਸਾਉਣ' ਤੇ 'ਦੱਸਣ' ਵਿੱਚ ਇਹੋ ਫ਼ਰਕ ਹੈ। ਇੰਝ ਵਾਪਰਦਾ ਦਰਸਾਉਣ ਤੇ ਦੱਸਣ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਫ਼ਰਕ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ, ਨਾਵਲ, ਨਾਟਕ ਬਹੁਤਾ ਕਰਕੇ ਵਾਪਰਦਾ ਦਰਸਾਉਣ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਹਨ ਤੇ ਵਾਰਤਕ ਵਾਪਰੇ ਹੋਏ ਜਾਂ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦੱਸਣ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ। 'ਦਰਸਾਉਣ' ਵਿੱਚ ਦਲੀਲ ਨੂੰ ਥਾਂ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ 'ਦੱਸਣ' ਵਿੱਚ ਦਲੀਲ ਹੀ ਮੁੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਧੁਰਾ 'ਦਲੀਲ' ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

'ਦਲੀਲ ਤੋਂ' ਭਾਵ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੈ ਲਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਵਾਰਤਕ ਵਿੱਚ ਨਿਰੋਲ ਦਲੀਲ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਿਕ ਵਾਰਤਕ ਵਿੱਚ ਦਲੀਲ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ 'ਦਰਸਾਉਣ' ਦੇ ਮਾਧਿਅਮਾਂ ਦੇ ਅੰਸ਼ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਵਾਰਤਕ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀ, ਨਾਟਕੀਅਤਾ ਆਦਿ ਦੇ ਗੁਣ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਹੁਣ ਤੱਕ ਵਧੇਰੇ ਆਲੋਚਕਾਂ ਨੇ ਨਿਬੰਧ ਨੂੰ ਹੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਰਨਣਾਤਮਿਕ, ਕਥਾਤਮਿਕ, ਭਾਵਾਤਮਿਕ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਤਮਿਕ ਜਾਂ ਆਲੋਚਨਾਤਮਿਕ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜੀਵਨੀ, ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ, ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ, ਡਾਇਰੀ, ਰਿਪੋਰਟਾਜ ਆਦਿ ਨੂੰ ਵੀ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾਵਾਂ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਥਲੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਵਾਰਤਕ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਵੰਨਗੀਆਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਨਿਬੰਧ ਸੰਕਲਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਵਾਰਤਕ

ਪੰਜਾਬੀ ਕਵਿਤਾ ਵਾਂਗ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵੀ ਬੜਾ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ। ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਾਰਤਕ ਗੁਰੂ-ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲਿਖੀ ਜਾਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੱਧ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਉੱਨ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੱਧ ਤੱਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੀ ਵਾਰਤਕ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਖੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰਤਕ-ਰਚਨਾ 'ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ' ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨ ਵਾਰਤਕ ਵਾਂਗ ਕਹਾਣੀਆਂ, ਗੋਸ਼ਟਾਂ, ਵਿਆਖਿਆਵਾਂ ਤੇ ਕਲਪਿਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਰਨਣ ਦੇ ਸਭ ਰੰਗ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਮੋਟੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਕਾਲ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿੱਚ ਜਨਮ-ਸਾਖੀਆਂ, ਬਚਨ, ਪਰਚੀਆਂ ਆਦਿ ਵਾਰਤਕ-ਰੂਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਉੱਨ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਕੁਝ ਭਾਗਾਂ ਦੇ ਟੀਕੇ ਵੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਅੰਜੀਲ ਦੇ ਇੱਕ ਭਾਗ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ 1815 ਵਿੱਚ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਅਦਲੇ ਅਕਬਰੀ' ਤੇ 'ਅਕਬਰਨਾਮਾ' ਆਦਿ ਫ਼ਾਰਸੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਭਾਗਾਂ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਵੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਉੱਨ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅੱਧ ਤੋਂ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਢੇਰ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਕ-ਰਚਨਾ ਹੋਈ। ਇਸ ਕਾਲ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿੱਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਟੀਕਿਆਂ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ ਤੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਿੱਖ-ਧਰਮ ਤੇ ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਖ਼ਾਲਸਾ-ਪੰਥ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਉੱਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਬ੍ਰਜ-ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਖ਼ਾਸ ਅਸਰ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ (ਭਾਵ 1849 ਈਸਵੀ ਤੱਕ) ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਪੱਕੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿੱਚ ਘੁਸ-ਪੈਠ ਕਰਨੀ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਜ਼੍ਹਬ ਤੇ ਤਾਲੀਮ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਕਈ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹੇ ਤੇ ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਬਾਈਬਲ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਕਰਵਾਇਆ। ਈਸਾਈ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ

ਜਿਥੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਮਾੜੇ-ਮੋਟੇ ਉੱਦਮ ਕਰਨ ਦੇ ਜਤਨ ਅਰੰਭੇ, ਉੱਥੇ ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਫਰੋਲਿਆ ਤੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਸਿੱਖੀ ਅਸੂਲਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸਾਹਿਤ ਰਚਿਆ। ਇਹ ਜਤਨ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਸੁਤੰਤਰ ਅਨੁਵਾਦ ਵੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਈ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੈਦ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ 'ਬੇਕਨ' ਦੇ ਨਿਬੰਧਾਂ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ 'ਐਮਰਸਨ' ਦੇ ਨਿਬੰਧਾਂ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਵੀ ਹੋਇਆ ਤੇ ਕੁਝ ਅਨੁਵਾਦ ਉਰਦੂ ਨਿਬੰਧਾਂ ਦੇ ਵੀ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਇਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਵੈਦ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜੋਗੀ ਸ਼ਿਵ ਨਾਥ, ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਦਾਸ ਪੁਰੀ ਤੇ ਜੀ. ਬੀ. ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਇੰਞ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਨਿਬੰਧ-ਰੂਪ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਮੁੱਢ ਵਿੱਚ ਪੰਡਤ ਸ਼ਰਧਾ ਰਾਮ ਫਿਲੌਰੀ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਕਵੀਸ਼ਰ ਆਦਿ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਨੂੰ ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਲੀਹਾਂ ਉੱਤੇ ਪਾਇਆ।

ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਉਹ ਲੇਖਕ ਆਏ ਜੋ ਕਾਫ਼ੀ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਸਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰਨਾਂ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ), ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਕਮਲਾ ਅਕਾਲੀ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਸ. ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ, ਸ. ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੇਖਕ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਹੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਸਗੋਂ ਇਹ ਖੁਦ ਵੀ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮੇ-ਫਿਰੇ ਸਨ। ਇਹੋ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਅਨੁਭਵ ਤੇ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਬਹੁਤ ਅਮੀਰ ਹੈ।

ਜਿਸ ਵਾਰਤਕ-ਰੂਪ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਸਾਹਿਤਿਕ ਹੋਂਦ ਵਜੋਂ ਸ਼੍ਰੀਕਾਰਦੇ ਹਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਹਸਤੀ ਦਿਵਾਉਣ ਵਿੱਚ ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦਾ ਹੀ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਸੁਤੰਤਰ ਮੂੰਹ-ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਣਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਰੂਪ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਨਾਵਲ, ਨਾਟਕ, ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨਿਰੋਲ ਵਾਰਤਕ ਦੀਆਂ ਹੀ ਵਿਭਿੰਨ ਵੰਨਗੀਆਂ ਆਪਣੀ ਨਵੇਕਲੀ ਹਸਤੀ ਬਣਾ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਵਿਚਾਰਾਤਮਿਕ, ਆਲੋਚਨਾਤਮਿਕ ਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਨਿਬੰਧ, ਪ੍ਰਬੰਧ, ਗੰਭੀਰ ਤੇ ਹਲਕੇ-ਫੁਲਕੇ ਲੇਖ, ਜੀਵਨੀਆਂ, ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ, ਯਾਦਾਂ, ਰਿਪੋਰਤਾਂ, ਡਾਇਰੀਆਂ, ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ ਤੇ ਹੋਰ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਵਾਰਤਕ-ਰੂਪ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਪਰੰਪਰਾ ਕਾਇਮ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਹਥਲੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਚੋਣਵੀਂ ਵਾਰਤਕ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਨਮੂਨਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਕਲਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਖ਼ਿਆਲ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਕ-ਵੰਨਗੀਆਂ, ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਆਦਿ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਉਸਾਰੂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਬੀਜ ਬੀਜਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਾਰਤਕਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ' 'ਚੋਂ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂਜੋ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਿਰਾਸਤੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੋ ਸਕੇ। ਪੰਡਤ ਸ਼ਰਧਾ ਰਾਮ ਫਿਲੌਰੀ, ਬਿਹਾਰੀ ਲਾਲ ਪੁਰੀ, ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਕਮਲਾ ਅਕਾਲੀ, ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ, ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ, ਡਾ. ਟੀ. ਆਰ. ਸ਼ਰਮਾ ਤੇ ਡਾ. ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਂ ਪੁਰਾਤਨ ਤੋਂ ਅਜੋਕੀ ਵਾਰਤਕ ਤੱਕ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਵਾਰਤਕ ਦੀਆਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਮਿਲੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ‘ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ’ ਹੈ। ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ‘ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਵਾਲੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ’ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਪੋਥੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਪਰ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ‘ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ’ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਜਨਮ-ਸਾਖੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

‘ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ’ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਿੱਥੇ-ਕਿੱਥੇ ਗਏ ਤੇ ਕਿਸ-ਕਿਸ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਇਆ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ ਸਾਧੂ-ਸੰਤ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰ, ਦਰਵੇਸ਼ ਵੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹਰ ਥਾਂ ਰੱਬੀ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਪਿਆਰ-ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਸਬਕ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ‘ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ’ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਨੂੰ ਤਿਆਰੀ

ਤਬ ਆਗਿਆ ਪਰਮੇਸਰ ਕੀ ਹੋਈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਹਰਿ ਆਇਆ ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦਾ ਬਹੁਣੇਯਾ ਜੈਰਾਮੁ ਥਾ, ਸੋ ਨਵਾਬ ਦਉਲਤ ਖਾਨ ਦਾ ਮੋਦੀ ਸਾ, ਜੈਰਾਮੁ ਸੁਣਿਆਂ, ਜੋ ਨਾਨਕੁ ਹੈਰਾਨ ਰਹਦਾ ਹੈ, ਕੰਮੁ ਕਾਜ ਕਿਛੁ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਤਬਿ ਓਨਿ ਕਿਤਾਬਤ ਲਿਖੀ, ਜੋ ਨਾਨਕ ਤੂੰ ਅਸਾਂ ਜੋਗੁ ਮਿਲੁ। ਤਬਿ ਇਹ ਕਿਤਾਬਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪੜੀ ਤਾਂ ਆਖਿਓਸੁ, ‘ਹੋਵੈ ਤਾਂ ਜੈਰਾਮ ਜੋਗ ਮਿਲਹਾਂ’। ਤਬਿ ਘਰਿ ਦਿਆਂ ਆਦਮੀਆਂ ਆਖਿਆ, ‘ਜੋ ਇਹੁ ਜਾਵੈ ਤਾਂ ਭਲਾ ਹੋਵੈ, ਮਤੁ ਇਸਦਾ ਮਨੁ ਊਹਾ ਟਿਕੈ’ ਤਬਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਕਉ ਲਗਾ ਪਹੁੰਚਣ। ਤਬਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਉਠਿ ਚਲਿਆ, ਤਬਿ ਬਾਬੇ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਲਗੀ ਬੈਰਾਗੁ ਕਰਣੈ। ਆਖਿਓਸੁ: ਜੀ ਤੂੰ ਅਸਾਂ ਜੋਗੁ ਅਗੈ ਨਾਹਿ ਸੀ ਮੁਹਿ ਲਾਇਦਾ, ਪਰਦੇਸਿ ਗਇਆ ਕਿਉਂ ਕਰਿ ਆਵਹਿਗਾ’।, ਤਬ ਬਾਬੇ ਆਖਿਆ, ‘ਭੋਲੀਏ ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਕਿਆ ਕਰਦੇ ਆਹੇ? ਅਰੁ ਓਥੇ ਕਿਆ ਕਰਹਗੇ? ਅਸੀਂ ਤੁਸਾਡੇ ਕਿਤੇ ਕੰਮਿ ਨਾਹੀ। ਤਬਿ ਓਨਿ ਫਿਰਿ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀਆਸੁ, ‘ਜੋ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਘਰਿ ਬੈਠੇ ਹੋਂਦੇ ਆਹੇ, ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਭਾਣੇ ਸਾਰੇ ਜਹਾਨ ਦੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਹੋਂਦੀ ਆਹੀ, ਜੀ ਏਹੁ ਸੰਸਾਰ ਮੇਰੇ ਕਿਤੇ ਕਾਮਿ ਨਾਹੀ। ਤਬਿ ਗੁਰੂ ਮਿਹਰਵਾਨੁ ਹੋਆ। ਆਖਿਓਸੁ: ‘ਤੂੰ ਚਿੰਤਾ ਕਿਛੁ ਨਾ ਕਰ; ਦਿਨੁ ਦਿਨੁ ਤੇਰੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਹੋਵੈਗੀ’ ਤਬਿ ਓਨਿ ਕਹਿਆ, ‘ਜੀ ਮੈਂ ਪਿਛੈ ਰਹਦੀ ਨਾਹੀ, ਮੈਨੂੰ ਨਾਲੇ ਲੈ ਚਲੁ’। ਤਬਿ ਬਾਬੇ ਆਖਿਆ, ‘ਪਰਮੇਸਰ ਕੀਏ! ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਜੇ ਮੇਰੇ ਰੁਜਗਾਰ ਦੀ ਕਾਈ ਬਣਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਦਾਇ ਲੈਸਾਂ। ਤੂੰ ਆਗਿਆ ਮੰਨਿ ਲੈ’। ਤਬਿ ਓਹੁ ਚੁਪ ਕਰਿ ਰਹੀ। ਤਬਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਭਾਈਆਂ ਬੰਧਾਂ ਪਾਸੂ ਬਿਦਾ ਕੀਤਾ, ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰ ਕਉ ਚਲਿਆ। ਬੋਲਹੁ ਵਾਹਿਗੁਰੂ।

ਮੋਦੀਖਾਨਾ ਸੰਭਾਲਿਆ

ਜਾ ਭਾਣਾ ਤਾਂ ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰ ਕਉ ਗਇਆ। ਤਬ ਜੈਰਾਮ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ, ਜੈਰਾਮ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਆ। ਆਖਿਓਸੁ: 'ਭਾਈ ਵੇ! ਨਾਨਕ ਚੰਗਾ ਭਲਾ ਹੈ। ਤਬਿ ਜੈਰਾਮ ਦਰਬਾਰਿ ਗਇਆ, ਜਾਇ ਦਉਲਤਖਾਨ ਜੋਗ ਅਰਜੁ ਕੀਤੋਸੁ, ਆਖਿਓਸੁ, 'ਨਬਾਬੁ ਸਲਾਮਤ! ਮੇਰਾ ਇਕੁ ਸਾਲਾ ਪਿੱਛੋਂ ਆਇਆ ਹੈ, ਨਬਾਬ ਜੋਗੁ ਮਿਲਿਆ ਚਾਂਹਦਾ ਹੈ' ਤਬਿ ਦਉਲਤਖਾਨ ਕਹਿਆ, 'ਜਾਇ ਘਿੰਨਿ ਆਣੁ'। ਤਬਿ ਜੈਰਾਮ ਆਇ ਕਰਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੋਗ ਘਿੰਨਿ ਲੈ ਗਇਆ। ਕਿਛੁ ਪੇਸਕਸੀ ਆਗੈ ਰਖਿ ਕਰਿ ਮਿਲਿਆ। ਖਾਨ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਇਆ, ਖਾਨ ਕਹਿਆ, 'ਇਸ ਕਾ ਨਾਉ ਕਿਆ ਹੈ?' ਤਬਿ ਜੈਰਾਮ ਅਰਜੁ ਕੀਤੀ, 'ਜੀ ਇਸ ਕਾ ਨਾਉ ਨਾਨਕ ਹੈ'। ਤਬਿ ਖਾਨ ਕਹਿਆ, 'ਏਹ ਭਲਾ ਦਿਆਨਤਦਾਰੁ ਨਦਰਿ ਆਵਦਾ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਕੰਮੁ ਇਸਕੈ ਹਵਾਲੇ ਕਰਹੁ'। ਤਬਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਇ ਕਰ ਮੁਸਕਰਾਇਆ, ਖਾਨਿ ਸਿਰੋਪਾਉ ਦਿੱਤਾ। ਤਬਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੈ ਜੈਰਾਮ ਘਰਿ ਆਏ, ਲਗੇ ਕੰਮੁ ਕਰਣਿ। ਐਸਾ ਕੰਮੁ ਕਰਨਿ, ਜੋ ਸਭੁ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਵੈ, ਸਭੁ ਲੋਕ ਅਖਨਿ ਜੋ, 'ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਕੋਈ ਭਲਾ ਹੈ'। ਸਭ ਕੇ ਖਾਨੁ ਆਗੈ ਸੁਪਾਰਸ ਕਰੇ। ਖਾਨ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਆ। ਅਰੁ ਜੋ ਕਿਛੁ ਅਲੂਫਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੋਗੁ ਮਿਲੇ, ਖਾਵੈ ਸੋ ਖਾਵੈ, ਹੋਰ ਪਰਮੇਸਰ ਕੇ ਅਰਥਿ ਦੇਵੈ। ਅਤੇ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤਿ ਰਾਤਿ ਕਉ ਕੀਰਤਨੁ ਹੋਵੈ। ਪਿਛੋਂ ਮਰਦਾਨਾ ਡੂਮੁ ਆਇਆ। ਤਲਵੰਡੀਓਂ ਆਇ ਬਾਬੇ ਨਾਲਿ ਟਿਕਿਆ। ਅਰੁ ਜੋ ਹੋਰੁ ਪਿਛੋਂ ਆਵਨਿ, ਤਿਨਾਂ ਜੋਗੁ ਖਾਨ ਤਾਈ ਮਿਲਾਇ ਕਰ ਅਲੂਫਾ ਕਰਾਇ ਦੇਵੈ, ਸਭਿ ਰੋਟੀਆਂ ਖਾਵਨਿ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੈ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਸਭਿ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਏ। ਅਰੁ ਜਾਂ ਬਾਬੈ ਦੀ ਰਸੋਈ ਹੋਵੈ ਤਾਂ ਸਭ ਆਇ ਬਹਿਨਿ ਅਤੇ ਰਾਤਿ ਨੂੰ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤਿ ਕੀਰਤਨ ਹੋਵੈ। ਅਰੁ ਜਿਥੇ ਪਹਰੁ ਰਾਤਿ ਰਹੈ ਤਿਥੈ ਬਾਬਾ ਦਰੀਆਇ ਜਾਵੇ ਇਸਨਾਨੁ ਕਰਣਿ। ਘਰ ਜਾਂ ਪ੍ਰਭਾਤਿ ਹੋਵੈ ਤਾਂ ਕਪੜੇ ਲਾਇਕੈ ਤਿਲਕੁ ਚੜਾਇ ਕਰਿ ਦਰਬਾਰਿ ਦਫਤਰ ਮਨਾ ਘਿੰਨਿ ਲਿਖਣ ਬਹੈ।

ਅਰਥਾਵਲੀ :

ਕਿਤਾਬਤ - ਚਿੱਠੀ-ਪੱਤਰ। ਉਹਾ - ਉੱਥੇ। ਮੁਹਿ - ਮੂੰਹ। ਕੀਤੀਅਸੁ - ਕੀਤੀ। ਮਿਹਰਵਾਨੁ - ਕਿਰਪਾਲੂ। ਆਖਿਓਸੁ - ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਿਆ। ਸਦਾਇ ਲੈਸਾਂ - ਸੱਦ ਲਵਾਂਗਾ। ਪਾਸੂ - ਪਾਸੋਂ, ਕੋਲੋਂ। ਜੋਗੁ - ਨੂੰ। ਅਰਜੁ - ਬੇਨਤੀ। ਘਿੰਨਿ ਆਣ - ਲੈ ਆਉਣਾ। ਪੇਸਕਸੀ - ਸੁਗਾਤ। ਸਿਰੋਪਾਉ - ਸਰੋਪਾ, ਸਨਮਾਨ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਬਸਤਰ। ਦਿਆਨਤਦਾਰ - ਇਮਾਨਦਾਰ। ਨਦਰਿ - ਨਜ਼ਰ। ਅਲੂਫਾ - ਤਨਖ਼ਾਹ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ, ਜੋ ਰਸਦ ਖਾਣੇ ਲਈ ਮਿਲੇ। ਨਿਤਾਪ੍ਰਤਿ - ਰੋਜ਼ਾਨਾ। ਮਨਾ - ਹੇ ਮਨ !

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

1. 'ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਨੂੰ ਤਿਆਰੀ' ਨਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਦਾ ਸਾਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
2. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਭਣੇਈਆ ਕੌਣ ਸੀ? ਉਹ ਕੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ?
3. ਜੈਰਾਮ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਲਈ ਕੀ ਕੁਝ ਕੀਤਾ?
4. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਹੋਈ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
5. 'ਮੋਦੀਖਾਨਾ ਸੰਭਾਲਿਆ' ਦੀ ਵਾਰਤਾ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।

6. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਜੈਰਾਮ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਦਊਲਤਖਾਨ ਦੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
7. ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਨਿੱਤ-ਕਰਮ ਕੀ ਸੀ? ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਬਿਆਨ ਕਰੋ।
8. ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਸਰਲ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ :
 - (ੳ) ਤਬਿ ਓਨਿ ਫਿਰਿ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀਆਸੁ, 'ਜੋ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਘਰਿ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਆਹੇ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਭਾਣੇ ਸਾਰੇ ਜਹਾਨ ਦੀ ਪਤਿਸਾਹੀ ਹੋਂਦੀ ਆਹੀ, ਜੀ ਏਹੁ ਸੰਸਾਰੁ ਮੇਰੇ ਕਿਤੇ ਕਾਮਿ ਨਾਹੀ।'
 - (ਅ) ਤਬਿ ਜੈ ਰਾਮ ਆਇ ਕਰਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੋਗੁ ਘਿੰਨਿ ਲੈ ਗਇਆ। ਕਿਛੁ ਪੇਸਕਸੀ ਆਗੈ ਰਖਿ ਕਰਿ ਮਿਲਿਆ। ਖਾਨੁ ਬਹੁਤੁ ਖੁਸੀ ਹੋਇਆ।
 - (ੲ) ਤਬਿ ਖਾਨਿ ਕਹਿਆ, 'ਏਹ ਭਲਾ ਦਿਆਨਤਦਾਰੁ ਨਦਰਿ ਆਵਦਾ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਇਸਕੈ ਹਵਾਲੇ ਕਰਹੁ।'

ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ / ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਾਖੀ
ਸੁਣ ਕੇ ਆਪਣੀ ਕਾਪੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ ਤੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿਖਾਓ।

ਪੰਡਤ ਸ਼ਰਧਾ ਰਾਮ ਫਿਲੌਰੀ

(1807-1881)

ਪੰਡਤ ਸ਼ਰਧਾ ਰਾਮ ਫਿਲੌਰੀ ਦਾ ਜਨਮ ਫਿਲੌਰ ਵਿਖੇ ਪੰਡਤ ਜੈ ਦਿਆਲ ਜੋਸ਼ੀ ਦੇ ਘਰ 1807 ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਪੰਡਤ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਤੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਸੱਯਦ ਅਬਦੁੱਲੇ ਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਪੜ੍ਹੀ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ। ਨੱਚਣ, ਗਾਉਣ, ਸਾਂਗ ਰਚਾਉਣ ਤੇ ਤਰਨ ਦਾ ਡਾਢਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਵਿਦਵਾਨ ਪਾਦਰੀ ਨਿਊਟਨ ਦੀ ਸੰਗਤ ਸਦਕਾ ਸ਼ਰਧਾ ਰਾਮ ਫਿਲੌਰੀ ਨੂੰ ਲਿਖਾਰੀ ਬਣਨ ਦੀ ਜਾਗ ਲੱਗੀ। ਆਪ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਮੋਢੀ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ।

ਪੰਡਤ ਸ਼ਰਧਾ ਰਾਮ ਫਿਲੌਰੀ ਨੇ ਹਿੰਦੀ, ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਤਿੰਨਾਂ ਜ਼ੁਬਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤਿਕ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਪੰਡਤ ਜੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੁਸਤਕਾਂ: 'ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਵਿਥਿਆ' ਅਤੇ 'ਪੰਜਾਬੀ ਬਾਤ-ਚੀਤ' ਹਨ।

ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਲਿਖੀਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਜਾਂ ਪਾਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਖਾਉਣਾ ਸੀ। 'ਪੰਜਾਬੀ ਬਾਤ-ਚੀਤ' 1875 ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਗਈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਆਪ ਵਰ੍ਹਿਆਂਬੱਧੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲ-ਬਾਤ, ਮੁਹਾਵਰੇ ਤੇ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਦੇ ਢੰਗਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗਿਆਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਇੱਕ ਲੜੀਵਾਰ ਕਹਾਣੀ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ। ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਚੁਣ ਕੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਪਾਤਰ ਉਸਾਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਰਾਹੀਂ ਆਪ ਸਥਾਨਿਕ ਰੰਗ ਉਘਾੜਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਫਲ ਹੋਏ ਹਨ। 25 ਜੂਨ, 1881 ਈ: ਨੂੰ ਆਪ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਹੋਇਆ।

ਗਲੀ ਵਿੱਚ

ਅਹਿ ਸੁਣ ਕੇ ਪੰਜ ਸਤ ਕੁੜੀਆਂ, ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਉਸ ਗਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਛਾਬੜੀ ਆਣ ਘੇਰੀ। ਕਿਸੇ ਆਖਿਆ ਭਾਈ ਮੈਨੂੰ ਛੁਕੜ ਦੇ, ਸਲੂਣੇ ਦੇਹ, ਤੇ ਕੋਈ ਬੋਲੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਦਮੜੀ ਦੀਆਂ ਸੇਮੀਆਂ ਚਾ ਤੋਲ, ਕਿਸੇ ਚਹੂੰ ਕੌਡਾਂ ਦਾ ਪਾਪੜ ਚਾ ਲੀਤਾ, ਤੇ ਕਿਸੇ ਅੱਧੀ ਦੀ ਦਾਲ ਪੱਤਰ ਪੁਰ ਚਾ ਪਵਾਈ। ਫੇਰ ਆਪੋ ਆਪਣੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਨੂੰ ਵਾਜਾਂ ਮਾਰਕੇ ਬੋਲੀਆਂ, ਨੀ ਬਸੰਤੇ ਦੀ ਮਾਂ, ਆ ਸਲੂਣੇ ਲੈ ਲੈ। ਕਿਸੇ ਆਖਿਆ, ਨੀ ਬੇਬੇ ! ਮਣਸਾ ਦੇਈਆ ਪਾਪੜ ਵਿਕਦੇ ਹੈਨੇ। ਏਹਿ ਸੁਣਕੇ ਕੋਈ ਅੱਧੜਵੰਜੇ ਤੇ ਕੋਈ ਘੱਗਰੀ ਸੁੱਥਣ ਪਹਿਨਕੇ ਆਣ 'ਕਠੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਜਾ ਛਾਬੜੀ ਵਾਲੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਕਿਧਰੇ ਮੂਲੇ ਮਣਸੀ ਅਤੇ ਉੱਡੀ ਵਹੁਕੜ ਬੈਠੀਆਂ ਹੈਨ ਅਤੇ ਕਿਧਰੇ ਗੁਜਰੀ ਮਾਲਣ ਤੇ ਨੰਦੇ ਰੂੜੀ ਖਲੋਤੀਆਂ ਹੈਨ ਤਾਂ ਆਖਿਆ ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਛਾਬੜੀ ਵਿੱਚ ਬੁਹੜਾ ਹੀ ਸੌਦਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਏ ਏਹ ਬੀ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਖਰੀਦ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਯੇ। ਤੁਹਾਡੇ ਭਾਗਵਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚੁੱਕਕੇ ਹੁਣ ਹੋਰ ਗਲੀ ਜਾਣਾ ਹੱਛਾ ਨਹੀਂ। ਸੋ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗੁਆਂਢਣ ਨੂੰ ਵਾਜ ਮਾਰੇ ਖਾਂ ਜੋ ਏਹਿ ਸੌਦਾ ਬੀ ਇੱਥੇ ਹੀ ਵੇਚ ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ ਆਪਸ ਵਿਚੀ ਆਖਣ ਲੱਗੀਆਂ ਭੈਣੋ ਸੱਚ ਆਖਦਾ ਜੇ ਦਮੜੀ ਦਮੜੀ ਹੋਰ ਖਰਚੋ। ਇੱਕ ਬੋਲੀ ਖਲੋ ਬੇ ਭਾਈ ਮੈਂ ਉਧਰ ਜਾ ਕੇ ਹੋਰਨਾਂ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਬੀ ਖਬਰ ਕਰਨੀ ਹਾਂ। ਜਾਂ ਉਸ ਉੱਪਰ ਜਾ ਕੇ ਛਾਬੜੀ ਵਾਲੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਕਈਆਂ ਵਹੁਟੀਆਂ ਬੀ ਕੁਝ ਖਰੀਦਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਕਿਸੇ ਤਾਂ ਛਿੱਕੂ ਵਿਚ ਪੈਸਾ ਪਾ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਛਾਬੜੀ

ਵਾਲੇ ਵਲ ਲਮਕਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਅਧੇਲੇ, ਦਮੜੀ ਦੀਆਂ ਕੌਡੀਆਂ ਪਾ ਕੇ ਛਿੱਕੂ ਲਮਕਾਇਆ। ਛਾਬੜੀ ਵਾਲੇ ਪੈਸਾ ਕੌਡਾਂ ਕੱਢਕੇ ਜਾਂ ਛਿੱਕੂ ਵਿਚ ਸਲੂਣੇ ਪਕੌੜੇ ਚਾ ਪਾਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹੀਂ ਮੋਘੇ ਵਿਚਦੇ ਉੱਤੇ ਖਿਚ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਖਿਆ ਭਾਈ ਭਲਕੇ ਘੁੰਡਣੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਅਸਾਡੀ ਗਲੀ ਜ਼ਰੂਰ ਆਮੀ।

ਵਡੇ ਵੇਲੇ ਮੂਲੇ ਅਤੇ ਪੰਜ-ਸੱਤ ਹੋਰ ਕੁੜੀਆਂ ਅਤੇ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਜਾਂ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲਕੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਬ ਵਲ ਟੁਰੀਆਂ ਤਾਂ ਅਗੋਂ ਹਿੱਕ ਖੋਤਾ ਹਿਣਕਿਆ ਉਸ ਦੀ ਵਾਜ ਸੁਣਕੇ ਸਭਨਾਂ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਬੁਕਿਆ ਅਤੇ ਆਖਿਆ ਮਰ ਔਤੜਿਆਂ ਦਾ ਸਵੇਰੇ ਪਰਮੇਸੁਰ ਦੇ ਵੇਲੇ ਕਿੱਥੋਂ ਆਣ ਮਰਿਆ ਏ।

ਜਾਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੋਣੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਚੁਕੀਆਂ ਤਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਭੈਣੇ ਦਿਨ ਵੱਡਾ ਆ ਗਿਆ ਈ ਤੇ ਅਸਾਂ ਅਜੇ ਅੱਜ ਐਤਵਾਰ ਦੀ ਕਥਾ ਬੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ ਕਦ ਬੋਲੀਆਂ ਹੋਮਾਂਗੀਆਂ ਤੇ ਕਦ ਚਲ ਕੇ ਰੋਟੀ ਚੜਾਵਾਂਗੀਆਂ? ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਇੱਕ ਮਿਸਰਾਣੀ ਕਥਾ ਸੁਣਾਉਣ ਲਗੀ ਤੇ ਬੁਹੜੇ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਇੱਕ ਤ੍ਰੀਮਤ ਬੋਲੀ ਮਿਸਰਾਣੀ ਅਸਾਂ ਪਿਛਲੇ ਐਤਵਾਰ ਆਪਣੀ ਪੁਰਤਾਣੀ ਤੇ ਕਥਾ ਸੁਣੀ ਸਾਈ ਉਸ ਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਨਿਵੇਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਤੂੰ ਵਡੀ ਜਿਲਮਿਲ ਕਰਨੀ ਏਂ। ਬੇਬੇ ਸੁਖਾਲੀ ਏ ਨਾ ਜਜਮਾਨਾ ਦੇ ਘਰ ਰਾਮ ਰੱਖੋ ਬੇਬੇਰੇ ਹੈਨ ਹੰਤਕਾਰੀ ਆ ਜਾਣਗੀਆਂ ਜਾਂਦੀ ਹੀ ਖਾ ਲਮੇਂਗੀ ਔਖੀ ਤੇ ਅਸਾਂ ਨੂੰ ਬਣੇਗੀ ਨਾ ਕਿ ਜਿਨਾਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਜਾ ਕੇ ਪਕਾਉਣੀਆਂ ਹੈਨ।

ਜਾਂ ਮਿਸਰਾਣੀ ਛੇਤੀ-ਛੇਤੀ ਦੇ-ਤ੍ਰੈ, ਟੱਪੇ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਸਭੇ ਘਰ ਆਈਆਂ ਰਸੋਈ ਕਰ ਖਾ ਕੇ ਵੇਹਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਤੇ ਹਿੱਕ ਵਣਜਾਰਾ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਆਣ ਬੈਠਾ। ਕਿਸੇ ਪੁੱਛਿਆ ਭਾਈ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਦਦਾਸਾ ਹਈ ਵਿਖਾ ਖਾਂ ਕੇਹਾ ਕੂ ਰੰਗਲਾ ਜੇ। ਕਿਸੇ ਆਖਿਆ ਭਾਈ ਮੁਲੰਮੇ ਦੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਕੀ ਮੁੱਲ ਜੇ। ਕੋਈ ਬੋਲੀ ਵਿਖਾ ਖਾਂ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਬਿੰਦੀਆਂ ਕੇਹੀਆਂ ਕੁ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ। ਕਿਸੇ ਛੱਲੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਛਾਪਾਂ ਦਾ ਭਾਉ ਪੁੱਛਿਆ। ਜਾਂ ਵਣਜਾਰਾ ਕਿਸੇ ਵਲ ਵੇਖ ਕੇ ਹੱਸ ਪੈਂਦਾ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵਲ ਅੱਖਾਂ ਮਟਕਾਉਂਦਾ ਜਾਪਿਆ ਤਾਂ ਹਿੱਕ ਬੋਲੀ ਵੇਖ ਕੁੜੇ ਗੰਗੀ ਮੋਇਆ ਵਣਜਾਰਾ ਕੇਹਾ ਖਚਰਾ ਹਈ। ਔਤੜਿਆਂ ਦਾ ਕੁੜੀਆਂ ਵੱਲ ਅੱਖ-ਮਟੱਕੇ ਮਾਰਦਾ ਜੇ।

ਗੰਗੀ ਆਖਿਆ, ਹਉਂ ਭੈਣ ਬੁਰਿਆਂ ਨੂੰ ਡਰ ਅਸਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਵਿਖਾਲਨੀ ਏਂ ਆਪਣਾ ਮਨ ਚੰਗਾ ਹੋਊ ਤੇ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ। ਮਨ ਚੰਗਾ ਤੇ ਕਠੋਤੀ ਗੰਗਾ।

ਫੇਰ ਹਿੱਕ ਬੁੱਢੀ ਆ ਕੇ ਆਖਿਆ ਭਾਈ ਵਣਜਾਰਿਆ ਅਹਿ ਕੇਹਾ ਚੁਟਾਹਲਾ ਪਾ ਛੱਡਿਆ ਈ ਚੱਕ ਕਿਸੀ ਹੋਰਸੀ ਗਲੀ ਹੁਣ ਸੌਦਾ ਜਾ ਵੇਚ ਅਜਿਹਾ ਤਾਂ ਕਦੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਜੋ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਰਹੇ। ਅਰ ਜਿਹੀਆਂ ਹੀ ਏਹ ਮੋਈਆਂ ਹੈਨ ਕਿ ਆਪਣਾ ਬਿਗਾਨਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦੀਆਂ ਦੁੰਹ ਪਹਿਰਾਂ ਤੇ ਤੇਰੇ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਖਲੋਤੀਆਂ ਗੁਆਰਾਂ ਵਾਂਙੂ ਖਿੜ-ਖਿੜ ਲਾ ਛੱਡੀ ਨੇ।

ਵਣਜਾਰੇ ਆਖਿਆ, ਭਲਾ ਮਾਈ ਚਲੇ ਜਾਨੇ ਹਾਂ ਹੱਥ ਧੋ ਕੇ ਮਗਰ ਕਿਉਂ ਪੈ ਗਈ ਏ ਅਸਾਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੁਝ ਚੁੱਕ ਖੜਿਆ ਜੇ? ਬੁੱਢੀ ਆਖਿਆ ਚੁਕ ਖੜਿਆ ਦਾ ਬੱਚਾ ਅਸਾਂ ਮੱਤ ਦੀ ਗੱਲ ਆਖੀ, ਔਤੜਿਆਂ ਦਾ ਅਗੋਂ ਗੱਲਾਂ ਮੜਾਕਦਾ ਏ ਚਲ ਦੂਰ ਹੋ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹੁਣੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਸੱਦਕੇ ਮਝੀਟੀਆਂ ਪੁਟਾ ਦੇਵਾਂਗੀ। ਫੇਰ ਬੋਲੀ ਚਲੇ ਨੀ ਕੁੜੀਓ ਬਹੁਤ ਆਪਹੁਦਰੀਆਂ ਨਾ ਬਣੇ ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਜਾਣਾ ਏ ਪੱਤ ਤੁਹਾਡੇ ਪੇਮਾਂ ਭਿਰਾਮਾਂ ਦੀ ਵਿਗੜੇਗੀ।

ਵਣਜਾਰਾ ਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਪਰ ਹਿੱਕ ਪਾਂਡਾ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਪੁਰਾਣੀ ਪੱਤਰੀ ਜੇਹੀ ਫੜਕੇ ਹਿੱਕ ਦੇ ਬੂਹੇ ਆ ਖਲੋਤਾ ਅਤੇ ਬੋਲਿਆ ਏਹ ਘਰ ਤੇ ਵਡਾ ਭਾਗਵਾਨ ਜਾਪਦਾ ਈ ਅਤੇ ਏਹ ਜੋ ਪੌੜੀ ਪਰ ਬੈਠਾ ਚੜਦੀ ਵਖਾਂ ਮੂੰਹ ਕਰੀ ਕਾਗ ਬੋਲਦਾ ਜੇ ਇਹ ਇਸ ਘਰ ਦੀ ਸੁਖ ਮਨਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਨੇ। ਉਸ ਘਰ ਵਾਲੀ ਝੱਟ ਉੱਤਰ ਕੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪੁਛਿਆਸੁ ਪਾਂਡਾ ਵੇਖ ਖਾਂ ਮੇਰਾ ਲੇਖ ਕੇਹਾਕੁ ਜੇ।

ਪਾਂਡੇ ਤਾਂ ਬਾਹਰਲੇ ਬੂਹੇ ਬੈਠ ਕੇ ਇਸ ਘਰ ਦੇ ਮੁੰਡੇ-ਕੁੜੀਆਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਪੁਛ ਹੀ ਲੀਤੇ ਸਾਨ। ਹੱਥ ਫੜਦਾ ਹੀ ਬੋਲਿਆ ਮੂਲੇ ਦੀ ਮਾਂ, ਲੇਖ ਤੇ ਤੇਰਾ ਬਹੁਤ ਹੱਛਾ ਅਤੇ ਦਿਲ ਬੀ ਭੈੜਾ ਨਹੀਂ ਪਰ ਆਹਿ ਜੋ ਬਸੰਤੀ ਨਾਮੇਂ ਤੇਰੀ ਦਰਾਨੀ ਤੇਰੇ ਵਿੱਚ ਵਸਦੀ ਜੇ ਇਸ ਤੈਨੂੰ ਦਰਾ ਦੇਣਾਈ। ਅਰ ਹਿੱਕ ਗੁਆਂਢਣ ਤੇਰੇ ਭਲੇ ਵਿਚ ਜਾਪਦੀ ਏ ਹੁਣ ਤੇਰੇ

ਮੂਲੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਵਿਆਹੇ ਜਾਣਾ ਏ। ਤੁਧ ਜਿਸ ਨਾਲ ਨੇਕੀ ਕੀਤੀ ਤੈਨੂੰ ਉਸ ਥੀਂ ਕੁਝ ਨਫਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਮੇਰੀ ਪੱਤਰੀ ਆਖਦੀ ਜੇ ਕਿ ਬੁਹੜਾ ਜੇਹਾ ਤੇਲ ਤੇ ਤਨ ਦਾ ਕਪੜਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਚਾਂਦੀ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਛੁਆਕੇ ਐਸ ਵੇਲੇ ਪਾਂਡੇ ਨੂੰ ਦਿਹ ਤਾਂ ਸਭੇ ਦਲਿਦਰ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।

ਉਸ ਤ੍ਰੀਮਤ ਝੱਟ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਗੁਆਂਢਣਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਆਖਿਆ, ਅੜੀਓ ਪਾਂਡਾ ਵਡਾ ਸੱਚਾ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਪੱਤਰੀ ਬਹੁਤ ਸੱਚੀਆਂ ਖਬਰਾਂ ਦੇਂਦੀ ਜੇ ਮੇਰੇ ਸਭ ਪਤੇ ਇਸ ਤੁਰਤ ਫੁਰਤ ਲਾ ਦਿੱਤੇ ਤੁਸਾਂ ਬੀ ਕੁਝ ਪੁੱਛ ਲਉ।

ਕਿਸੇ ਆਖਿਆ, ਭਾਈ ਵੇਖ ਖਾਂ ਮੇਰੀ ਸੱਸ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਾਜੀ ਕਦੋਂ ਹੁੰਦੀ ਏ? ਕਿਸੇ ਪੁੱਛਿਆ ਮੇਰੇ ਭਿਰਾਉ ਦੀ ਕੁੜਮਾਈ ਕਦੋਂ ਹੋਵੇਗੀ? ਕਿਸੇ ਆਖਿਆ, ਪਾਂਡਾ ਮੇਰੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਕੁਝ ਧੰਨ ਵੀ ਹੈ ਕੇ ਨਹੀਂ? ਕੋਈ ਬੋਲੀ, ਭਲਾ ਵੇਖ ਖਾਂ ਮੇਰੇ ਛੱਛੂ ਦੇ ਨਾਲ ਕਦੀ ਹੋਰ ਭਿਰਾਉ ਬੀ ਰਲੂਗੂ ਕੇ ਨਹੀਂ?

ਪਾਂਡੇ ਐਧਰ-ਉਧਰ ਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਛੱਲਾ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਛਾਪ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਕੰਨ ਦੀ ਵਾਲੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਚਾਦਰ ਉਤਾਰ ਕੇ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਫੜਿਆ।

ਅਰਥਾਵਲੀ :

ਸਲੂਣੇ - ਨਮਕੀਨ। **ਅੱਧੜਵੰਜੇ** - ਅਧਨੰਗੇ। **ਵਿੱਚਦੇ** - ਵਿੱਚੋਂ। **ਘੁੰਢਣੀਆਂ** - ਬੱਕਲੀਆਂ। **ਆਮੀ** - ਆਵੀਂ। **ਔਤਿੜਿਆਂ** - ਔਂਤਰਿਆ, ਜਿਸ ਦੇ ਉਲਾਦ ਨਹੀਂ। **ਮਿਸਰਾਣੀ** - ਮਿਸਰ ਦੀ ਘਰਵਾਲੀ, ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ, ਪੰਡਤਾਣੀ। **ਪੁਰਤਾਣੀ** - ਪੁਰੋਹਤਣੀ। **ਬਥੇਰੇ** - ਬਹੁਤੇਰੇ। **ਹੰਤਕਾਰੀ** - ਹਿਤਕਾਰੀ, ਹਿਤੈਸੀ। **ਹਿੱਕ** - ਇੱਕ। **ਵਣਜਾਰਾ** - ਵਪਾਰੀ। **ਚੁਟਾਹਲਾ** - ਭੀੜ-ਭੜੱਕੇ ਦਾ ਸ਼ੋਰ। **ਮਝੀਟੀਆਂ** - ਮੀਢੀਆਂ। **ਦਲਿਦਰ** - ਦੁੱਖ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

1. 'ਗਲੀ ਵਿੱਚ' ਲੇਖ ਨੂੰ ਸੰਖੇਪ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
2. ਸ਼ਰਧਾ ਰਾਮ ਫਿਲੌਰੀ ਨੇ ਕਿਸੇ ਛਾਬੜੀ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵਣਜਾਰੇ ਦੇ ਆਉਣ 'ਤੇ ਗਲੀ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਕਿਸ ਖੂਬੀ ਨਾਲ ਚਿਤਰਿਆ ਹੈ - ਬਿਆਨ ਕਰੋ।
3. ਪਾਂਡਾ ਭੋਲੀਆਂ-ਭਾਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਵਰਗਲਾ ਕੇ ਲੁੱਟਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਖੇਪ ਕਰਕੇ ਲਿਖੋ।
4. 'ਮਨ ਚੰਗਾ ਤੇ ਕਠੋਤੀ ਵਿੱਚ ਗੰਗਾ' ਇਸ ਅਖਾਣ ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ?
5. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤ ਕੇ ਅਰਥ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰੋ:
ਔਖੀ ਬਣਨੀ, ਅੱਖਾਂ ਮਟਕਾਉਣਾ, ਮਨ ਚੰਗਾ ਤੇ ਕਠੋਤੀ ਗੰਗਾ, ਹੱਥ ਧੋ ਕੇ ਮਗਰ ਪੈਣਾ, ਸੁੱਖ ਮਨਾਉਣਾ, ਦਗਾ ਦੇਣਾ, ਨੇਕੀ ਕਰਨਾ, ਤੁਰਤ-ਫੁਰਤ, ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਫੜਨਾ।
6. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਅਰਥ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੋ -
ਸਲੂਣਾ, ਖਰੀਦਣਾ, ਔਰਤਾਂ, ਛੇਤੀ, ਵਿਗੜਨਾ, ਮੋਈਆਂ, ਲੰਮੀ, ਤਾਜ਼ੇ
7. ਆਪਣੇ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖੇ ਕਿਸੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਦੀ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਨੂੰ ਨਾਟਕੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਿਖੋ।

ਆਪਣੀ ਗਲੀ ਜਾਂ ਮੁਹੱਲੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਫਲ ਜਾਂ ਸਬਜ਼ੀ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਹੋਈ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।

ਲਾਲਾ ਬਿਹਾਰੀ ਲਾਲ ਪੁਰੀ

(1830-1885)

ਗੁਰਦਾਸਪੁਰੋਂ ਸੱਤ ਮੀਲ ਬਹਿਰਾਮਪੁਰ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਹਾਤਮਾ ਬਾਬਾ ਜਗਦੀਸ਼ ਰਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਛੇ ਉਂਗਲਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬਾਬਾ ਛਾਂਗਾ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਛਾਂਗਾ ਜੀ ਦੇ ਬੰਸ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਲਾਲਾ ਬਿਹਾਰੀ ਲਾਲ ਜੀ ਨੇ 1830 ਈ. ਵਿੱਚ ਜਨਮ ਲਿਆ।

ਆਪ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿੱਚ (ਜਿੱਥੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਚਾਚਾ ਕੋਤਵਾਲ ਸੀ) ਮਿਡਲ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹੇ। ਫਿਰ ਬਾਰਕਮਾਸਟਰੀ ਦੇ ਮਹਿਕਮੇ ਵਿੱਚ ਨਕਸ਼ਾ-ਨਵੀਸ ਲੱਗੇ। ਮਾਧੋਪੁਰ ਅਤੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲ ਖੋਲ੍ਹੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਫੀਸ ਨਹੀਂ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਸੱਤ ਸਭਾ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮੁਖੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਲੱਗਦੀ ਸੀ। ਬਿਹਾਰੀ ਲਾਲ ਪੁਰੀ ਇੱਥੇ ਸਕੱਤਰ ਸਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਿਹਾਰੀ ਲਾਲ ਪੁਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਮੂਹਰੇ ਹੈ। ਆਪ ਕਈ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਢੇਰ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ‘ਚਰਿਤਾਵਲੀ’, ‘ਵਿਦਿਆ ਰਤਨਾਕਰ’, ‘ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਣ’, ‘ਪਿੰਗਲ ਮੰਜਰੀ’ ਤੇ ‘ਅਨੇਕ ਦਰਸ਼ਨ’ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤੇ ਹਰਮਨ-ਪਿਆਰੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ।

ਸਮਝ ਦਾ ਅਰਥ

ਇੱਕ ਕੋਈ ਸਾਧੂ ਜਨ ਕਿਸੇ ਦੇਸ ਨੂੰ ਜੋ ਗਇਆ, ਉੱਥੇ ਇੱਕ ਨਗਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਕੀ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਵਲਗਣ ਦੇ ਅੰਦਰ ਢੇਰ ਸਾਰੀਆਂ ਮੜ੍ਹੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਹਨ। ਸਿੱਧਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮਾਧਾਂ ਜਾਣ, ਉਸ ਸਾਧੂ ਪੁਰਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਈ ਕਿ ਚਲਕੇ ਮਹਾਤਮਾ ਸਵਰਗ ਵਾਸੀਆਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮਾਧਾਂ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਆਈਏ। ਜਾਂ ਉੱਥੇ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕੀ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਮਾਧ ਪੁਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦੀ ਦੋ ਬਰਸਾਂ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਪੁਰ ਢਾਈਆਂ ਦੀ, ਕਿਸੇ ਪੁਰ ਤਿਹੁੰ ਦੀ, ਕਿਸੇ ਪੁਰ ਚਹੁੰ ਦੀ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਪੁਰ ਪੰਜਾਂ ਬਰਸਾਂ ਦੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸੈਂਕੜੇ ਹੀ ਸਮਾਧਾਂ ਵੇਖੀਆਂ ਪਰ ਪੰਜਾਂ ਬਰਸਾਂ ਦੀ ਅਸਵਥਾ ਵਾਲੇ ਤੇ ਵਧੀਕ ਆਯੂ ਵਾਲੇ ਦੀ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਸਮਾਧ ਨਾ ਦੇਖੀ, ਚਿੰਤਾਵਾਨ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਬੋਲਿਆ -

॥ ਕੁੰਡਲੀਆ ॥

ਕੀ ਵਸੋਂ ਇਸ ਨਗਰ ਦੀ, ਜੀਵੇ ਦੋ ਤ੍ਰੈ ਸਾਲ।
ਪੰਜਾਂ ਤੇ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ, ਮਰਦੇ ਸਭ ਹੀ ਬਾਲ।
ਮਰਦੇ ਸਭ ਹੀ ਬਾਲ, ਚਲੇ ਬਯੋਹਾਰ ਇਹਨਾਂ ਦਾ।
ਕਿਸ ਬਿਧ ਜਾਣਾਂ ਨਹੀਂ, ਹੋਇ ਸੰਤਾਨੋਂ ਵਾਧਾ।
ਅਤਿ ਅਦਭੁਤ ਹੈ ਚਰਿਤ, ਪੁੱਛੀਏ ਕਿਸਤੇ ਸਾਖੀ।
ਦੂਰ ਕਰੇ ਸੰਦੇਹ, ਵਡਾ ਅਚਰਜ ਇਹ ਹੈ ਕੀ।

ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸੋਚਦਾ-ਸੋਚਦਾ ਉਹ ਸਾਧੂ ਨਗਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗਇਆ। ਉੱਥੇ ਕੀ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੌ-ਸੌ, ਸਵਾ-ਸਵਾ ਸੌ ਬਰਸਾਂ ਦੇ ਬੁੱਢੇ ਅਰ ਨੱਢੇ ਸਾਰੀਆਂ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਉਸ ਨਗਰ ਵਿਖੇ ਕੋਈ ਹੱਟ, ਕੋਈ ਪੱਟ, ਕੋਈ ਕਾਰ, ਕੋਈ ਬਹਾਰ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਠਿਕਾਣੇ ਸਿਰ ਪਏ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਿਆ, ਕਿ ਨੱਗਰੋਂ ਬਾਹਰ ਬਾਲਾਂ ਦੇ ਦੱਬਣ ਫੂਕਣ ਲਈ ਵੱਖਰੇ ਸਿਵੇ ਬਣਾ ਛੱਡੇ ਹਨ, ਕੀ ਵੱਡਿਆਂ ਲਈ ਕੋਈ ਹੋਰ ਥਾਂ ਥਾਪ ਰੱਖੀ ਹੈ ? ਉੱਤਰ ਦਿੱਤੇ ਨੇ ਕੀ ਬੁੱਢਾ, ਕੀ ਨਢੜਾ, ਕੀ ਬਾਲ, ਕੀ ਬ੍ਰਿਧ ਸੱਭੇ ਉੱਥੇ ਇੱਕੋ ਸਥਾਨ ਵਿਖੇ ਟਿਕਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫੇਰ ਉਸ ਨੇ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ, ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਨਗਰ ਵਿਖੇ ਜੇ ਕੋਈ ਪੰਜਾਂ ਬਰਸਾਂ ਤੇ ਉੱਪਰ ਟੱਪਦਾ ਹੈ, ਕੀ ਉਹ ਫੇਰ ਨਹੀਂ ਮਰਦਾ? ਅੱਗੋਂ ਉਹ ਬੋਲਿਆ ਕਿ ਮਰਦਾ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਦੀ ਚਾਲ ਹੈ, ਕਿ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜਿਤਨਾ ਸਮਯ ਹਰਿ ਭਜਨ ਵਿਖੇ ਯਾ ਪਰਉਪਕਾਰ ਵਿਖੇ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉੱਨੀ ਹੀ ਉਸਦੀ ਅਵਸਥਾ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਪੋ ਆਪਣਾ ਖਾਤਾ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸੇ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਆਪਣੇ ਸੁਭ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਸਮਯ ਲਿਖਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਮਰਣ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਉਹੀ ਖਾਤਾ ਦੇਖਕੇ ਉਸ ਦੀ ਸਮਾਧ ਪੁਰ ਤਿਸਦੀ ਅਵਸਥਾ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਸਮਯ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਸੁਭ ਮਾਰਗ ਵਿਖੇ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ, ਸੋ ਕਾਲ ਹੈ ਉਸਨੇ ਗਵਾਇਆ ਇਸ ਲੇਖੇ ਇਸ ਨਗਰ ਦੇ ਵਾਸੀ ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਹੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਖੇ ਤੁਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ

ਧੰਨਯ ਤੁਹਾਡੀ ਸਮਝ ਹੈ, ਧੰਨਯ ਤੁਹਾਡੀ ਚਾਲ।
ਇੱਕ ਇੱਕ ਪਲ ਨਿਹੁੰ ਲਾਇਆ, ਈਸ਼ਵਰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ।

ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਸਮਯ ਨੂੰ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰ ਯਾ ਧਨ ਜਾਣ ਕੇ ਉਸਦਾ ਅਰਘ ਕਰੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਜਿਹਾ ਧਨ ਨੂੰ ਸੁਭ ਮਾਰਗ ਵਿਖੇ ਲਾਏ, ਤਿਹਾ ਸਮਯ ਨੂੰ ਭੀ ਸੁਭ ਉਦੇਸ਼ ਲਾਵੇ। ਇਸਦਾ ਜਿੰਨਾ ਸਮਯ ਸੁਭ ਉਦੇਸ਼ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਉੱਨਾ ਹੀ ਸਾਰਥਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉੱਨਾ ਹੀ ਇਸਦਾ ਜੀਵਨ ਅਰਥਾਤ ਅਮਰ ਅਵਸਥਾ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਸੁਭ ਉਦੇਸ਼ ਸਮਯ ਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਮੌਤ ਦੇ ਬੀ ਪਰਲੇ ਪਾਰ ਹੈ, ਓਹ ਕਿਸੇ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ।

ਪੁੰਨ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਣਾ ਇੱਕ ਦਿਨ ਯਾ ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਯਾ ਇੱਕ ਸਾਲ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਅਭਯਾਸ ਦਾ ਕਰਮ ਹੈ। ਦੇਖੋ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮਾਲ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਸੋ ਇੱਕ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਨਾ ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ, ਨਾ ਇੱਕ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਜੋੜਿਆ ਹੈ ਪਰ ਹਰ ਦਿਨ, ਹਰ ਸਾਤੇ, ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਹਰ ਹਾਲ ਉੱਦਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਇੱਕ ਇੱਕ ਪੈਸਾ, ਇੱਕ ਇੱਕ ਰੁਪਯਾ ਜੋੜਕੇ ਆਪਣੇ ਮਨੋਰਥ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਤਿਸਦੇ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਰਾਤ ਦਿਨ ਜਾਨ ਮਾਰ ਕੇ ਧਨੀ ਹੋਏ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਸੀਂ ਇੱਕੋ ਵਾਰ ਅਤਿ ਉੱਚੀ ਮੁਕਤਿ ਯਾ ਜੀਵਨ ਮੁਕਤਿ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੇ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਸਾਤੇ, ਹਰ ਪਲ, ਹਰ ਘੜੀ, ਹਰ ਦਿਨ ਅਸਾਨੂੰ ਅਜੇਹਾ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਅਸਾਡਾ ਸਮਯ ਨਸ਼ਟ ਨਾ ਹੋਏ, ਅਸਾਡਾ ਸਮਯ ਸੁਭ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਖੇ ਲੱਗਣ ਤੇ ਅਸੀਂ ਚਿਰੰਜੀਵ ਹੋਈਏ।

ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤਾ ਸੌਣ ਵਿਖੇ ਯਾ ਨਿਕੰਮਿਆਂ ਦੇ ਸੰਗ ਵਿਖੇ ਯਾ ਨਕਾਰਾ ਕਰਮ ਕਰਨ ਵਿਖੇ ਆਪਣੇ ਸਮਯ ਨੂੰ ਨਾ ਖੋਏ। ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ, ਨਾਮ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਅਤੇ ਸਤਸੰਗ ਕਰਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਮਰ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣਾ ਲੋਕ ਅਤੇ ਪਰਲੋਕ ਸੁਧਾਰੇ।

ਹਰਿ ਮਹਿਮਾ ਸਮ ਧਨ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਧਨ ਜਗ ਜਾਣ।
ਸਦਾ ਰਹੇ, ਗੁਣ ਸੁਭ ਕਰੇ, ਅੰਤ ਕਰੇ ਕਲਯਾਣ।

ਵੱਡਿਆਂ ਦਾ ਆਦਰ

ਮੂੰਹੋਂ ਮਿੱਠਾ ਬੋਲ, ਸਨੇਹ ਅਤੇ ਹਿਤ ਨਾਲ ਵਰਤਣ ਦਾ ਨਾਉਂ ਆਦਰ ਹੈ। ਇਸ ਆਦਰ ਦੇ ਕਰਨ ਤੇ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਮਾਨ ਹੋਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਂ ਕੋਈ ਆਪ ਤੇ ਵੱਡਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਖੜੇ ਹੋ ਸੀਸ ਝੁਕਾ, ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹ ਉਸਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣਾ ਯਾ ਪੈਰੀਂ ਪੈਣਾ ਕਹਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਅੱਗੇ ਵਧਕੇ ਨਹੀਂ ਤੁਰਨਾ, ਉਸਦੇ ਮਗਰ ਮਗਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਏ, ਜੇ ਅੱਗੇ ਲੰਘਣਾ ਹੀ ਪੈ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਆਗਯਾ ਲੈ ਲਏ। ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਿੜਖਿੜਾ ਕੇ ਨਾ ਹੱਸੇ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਬਾਤ ਬੀ ਚੰਗੀ ਕਰੇ। ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਿਰਲੱਜ ਬਾਣੀ ਨਾ ਬੋਲੇ, ਨਾ ਕਠੌਰ ਬਾਤ ਹੀ ਉਸਦੇ ਮੁਹਰੇ ਕਰੇ।

ਵੱਡੇ ਬੀ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਹਿਲਾ ਸਾਕੋਂ ਵੱਡਾ, ਸੋ ਵੱਡਾ। ਦੂਜਾ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ, ਸੋ ਬੀ ਵੱਡਾ। ਤੀਜਾ ਵਿੱਦਯਾ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਸੋ ਬੀ ਵੱਡਾ। ਚੌਥਾ ਗੁਣ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ, ਸੋ ਬੀ ਵੱਡਾ। ਪੰਜਵਾਂ ਪਦਵੀ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ, ਸੋ ਬੀ ਵੱਡਾ। ਸੋ ਜਿੰਨੇ ਵੱਡੇ ਹਨ, ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਆਦਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ। ਸੋ ਥਾਂ ਥਾਂ ਸਿਰ ਜਿਸ ਜਿਸ ਦਾ ਜੋ ਜੋ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਉੱਨਾ ਹੀ ਆਦਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ। ਆਦਰ ਕਰਨਾ ਚੰਗਿਆਂ ਦਾ ਕਰਮ ਹੈ, ਅਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ। ਮਨੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਅਚਾਰਜ, ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾਉ ਦਾ ਸਦਾ ਆਦਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਦੁੱਖ ਬੀ ਦੇਣ। ਵਿਦਯਾ ਗੁਰੂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਸਹਾਇਕ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾਉ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਜਗਤ ਵਿਖੇ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਅਦਬ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਅਨਾਦਰ ਨਾ ਕਰੇ।

ਸਾਈਂ ਇਸ ਜਗ ਆਇਕੇ, ਸਭਨਾਂ ਮਿਲੀਏ ਧਾਇ,
ਆਦਰ ਕਰ ਹੁਲਸਾਈਏ, ਚਿੱਤ ਕਿਸੇ ਨਹਿੰ ਢਾਇ।

ਅਰਥਾਵਲੀ :

ਅਰਘ - ਕਦਰ। **ਵਲਗਣ** - ਘੇਰਾ। **ਬਰਸ** - ਸਾਲ। **ਸਮਯ** - ਸਮਾਂ। **ਬਿਧ** - ਤਰੀਕਾ। **ਪਰਉਪਕਾਰ** - ਦੂਸਰੇ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਨਾ। **ਸਾਰਥਕ** - ਸਫਲ। **ਪੁੰਨ** - ਸੁੱਭ ਕਰਮ, ਨੇਕ। **ਸਾਤੇ** - ਹਫਤੇ। **ਚਿਰੰਜੀਵ** - ਦੇਰ ਤੱਕ ਜਿਊਂਣ ਵਾਲਾ। **ਆਦਰ** - ਸਤਿਕਾਰ। **ਅਦਬ** - ਆਦਰ। **ਅਚਾਰਜ** - ਗੁਰੂ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

1. 'ਸਮਯ ਦਾ ਅਰਘ' ਲੇਖ ਦਾ ਸਾਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
2. ਸਮਯ ਦੇ ਅਰਘ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ? ਲੇਖਕ ਕਿਸ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਸਾਰਥਕ ਸਮਝਦਾ ਹੈ?
3. ਪੁੰਨ-ਅਵਸਥਾ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਚਿਰੰਜੀਵ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਾਂ? ਪਾਠ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਲਿਖੋ।
4. ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ?
5. ਵੱਡਿਆਂ ਦਾ ਆਦਰ ਕਿਵੇਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?

ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਸਮਾਂ-ਸਾਰਨੀ ਆਪਣੀ ਡਾਇਰੀ/
ਕਾਪੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।

ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਕਮਲਾ ਅਕਾਲੀ

(1889–1977)

ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਕਮਲਾ ਅਕਾਲੀ ਦਾ ਜਨਮ 1889 ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਭਨੋਹੜ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਖੇ ਸ. ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਹਾਈ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਮੈਟ੍ਰਿਕ ਕੀਤੀ। ਫਿਰ ਐੱਫ . ਸੀ. ਕਾਲਜ, ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ 1913 ਈ. ਵਿੱਚ ਬੀ. ਐੱਸ-ਸੀ. ਪਾਸ ਕੀਤੀ। 1916 ਈ. ਵਿੱਚ ਐੱਲ. ਐੱਲ. ਬੀ. ਕਰਕੇ ਆਪ ਬਰੂਮਾ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਪਿੱਛੋਂ ਵਲਾਇਤ ਜਾ ਕੇ 1928 ਈ. ਵਿੱਚ ਐੱਮ.ਐੱਸ-ਸੀ. ਪਾਸ ਕਰ ਲਈ।

ਆਪ ਵਿਧਾਨ-ਸਭਾ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਰਹੇ। ‘ਖ਼ਾਲਸਾ ਅਖ਼ਬਾਰ’ ਨਾਂ ਦਾ ਉਰਦੂ ਪਰਚਾ ਕੱਢਿਆ। ਆਪ ਨੇ ‘ਕਮਲਾ ਅਕਾਲੀ’ ਨਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਟ੍ਰੈਕਟ ਲਿਖਿਆ ਜੋ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਇਸੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਏ। 1930 ਈ: ਵਿੱਚ ‘ਮੇਰਾ ਵਲੈਤੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ’ ਲਿਖ ਕੇ ਸਫ਼ਰਨਾਮੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪਿਰਤ ਆਪ ਨੇ ਹੀ ਪਾਈ।

‘ਮੌਤ ਰਾਣੀ ਦਾ ਘੁੰਡ’, ‘ਸੈਲਾਨੀ ਦੇਸ ਭਗਤ’, ‘ਜੀਵਨ ਨੀਤੀ’, ‘ਮਨ ਦੀ ਮੌਜ’, ‘ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਲੇਖ’, ‘ਭਾਰਤ ਦੇ ਭਰਪੂਰ ਭੰਡਾਰੇ’ ਆਪ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ। ਹਾਸਾ, ਫਲਸਫ਼ਾ ਅਤੇ ਕਲਪਨਾ-ਉਡਾਰੀ ਆਪ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ ਹਨ। ਆਪ ਦੀ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਆਮ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਸਿਧਾਂਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਢੋਲ-ਢਮੱਕਾ

ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਹਰ ਇਕ ਆਪਣੀ ਪਹੁੰਚ ਅਨੁਸਾਰ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜੇਹੇ ਲੋਕ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹਨ—ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ—ਜੋ ਦਿਲੋਂ ਦੁਨੀਆ ਦੀਆਂ ਕਮਲੀਆਂ-ਰਮਲੀਆਂ ਭੀੜਾਂ ਨੂੰ ਸੁਖੀ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕੋਈ ਗੌਤਮ ਬੁੱਧ ਜਾਂ ਈਸਾ ਮਸੀਹ। ਬਾਕੀ ਸਭ ਅਲਗਰਜ਼ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਏਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਗਰ ਲਾਕੇ ਆਪਣਾ ਮਤਲਬ ਕੱਢਣਾ। ਕੋਈ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਐੱਮ. ਐਲ, ਏ. ਕੋਈ ਕੇਵਲ ਆਪਣਾ ਸਾਮਾਨ ਵੇਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਯਤਨ ਏਹ ਹੈ ਕਿ ਡੰਡ ਪਾਉਣੀ, ਅਗਲੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਖ਼ਿਆਲ ਵੱਲੋਂ ਖਿੱਚ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਤਲਬ ਦੇ ਪਾਸੇ ਪਾਉਣਾ, ਜਾਂ ਇੰਝ ਕਹੋ ਕਿ ਅਗਲੇ ਨੂੰ ਉੱਲੂ ਬਣਾਉਣਾ। ਜੇਹੜਾ ਏਸ ਖੇਡ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆ ਮੋਢਿਆਂ ਉੱਤੇ ਚੁੱਕ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਜਿੱਤੇ ਹੋਏ ਮੱਲ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਠੂ ਚੁੱਕ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜਾ ਅਸਫਲ ਰਹੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਲਤੜ ਕੇ ਲੰਘ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪਿਛਲੀ ਜੰਗ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਜਰਮਨਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਹੱਲੇ ਹੀ ਫਰਾਂਸ ਤੇ ਬਿਲਜੀਅਮ ਉਲਟਾ ਮਾਰੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋੜ ਪਈ ਕਿ ਨੇੜੇ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲੈਣ ਤਾਂਜੇ ਬਰਤਾਨੀਆ ਦਾ ਜਹਾਜ਼ੀ ਬੇੜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁਧ ਕੋਈ ਛੇੜਖਾਨੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਡੈਨਮਾਰਕ, ਹਾਲੈਂਡ, ਨਾਰਵੇ ਆਦਿ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਢੇ ਮੱਲ ਲਏ। ਨਾਰਵੇ ਦੇ ਇਕ ਸ਼ਹਿਰ ਓਸਲੋ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਅਜਬ ਉਸਤਾਦੀ ਨਾਲ ਮੱਲਿਆ। ਜਹਾਜ਼ ਕਿਨਾਰੇ ਲਾਕੇ ਅੱਗੇ-ਅੱਗੇ ਬੈਂਡ ਵਾਜਾ ਵਜਾਉਣ

ਵਾਲੇ ਪੰਝੀ-ਤੀਹ ਆਦਮੀ ਲੱਗ ਗਏ ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਜਰਮਨ ਸਿਪਾਹੀ ਪਰੇਟ ਵਾਂਗ ਮਾਰਚ ਕਰਦੇ ਓਸਲੋ ਦੇ ਬੰਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਤੁਰ ਪਏ। ਵਾਜਾ ਸੁਣਕੇ ਲੋਕੀਂ ਘਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਤਮਾਸ਼ਾ ਵੇਖਣ ਤੇ ਬਾਜ਼ੇ ਦੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਸੁਣਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਏਹ ਖਿਆਲ ਕਿਸ ਨੂੰ ਆ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਰਮਨ ਫੌਜ ਐਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੈਂਡ ਵਾਜੇ-ਵਜਾਕੇ ਜਾਵੀਆਂ ਵਾਂਗ ਇਕ ਨਿਰਪੱਖ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਦੇਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਵੜ ਆਵੇਗੀ। ਅਸਲੀ ਗੱਲ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਪਰ ਓਦੋਂ ਲੱਗਾ ਜਦ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣ ਸਕਦਾ। ਵਾਜੇ ਦੇ ਮਸਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰੌਲੇ ਨੇ ਓਸਲੋ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਮਦਾਰੀ ਦੇ ਝਰਲੂ ਵਾਂਗ ਯਾ ਆਖੇ ਸਪੇਰੇ ਦੇ ਬੀਨ ਵਜਾਉਣ ਵਾਂਗ ਮਸਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਜਰਮਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਉੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਇਕ ਗੋਲੀ ਚਲਾਏ ਤੋਂ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸਾਰਾ ਝਗੜਾ ਅਗਲੇ ਨੂੰ ਝਰਲੂ ਫੇਰ ਕੇ ਕਮਲਿਆਂ ਕਰਨ ਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਦੋ ਆਦਮੀ ਇਕ ਥਾਂ ਟੱਕਰਦੇ ਹਨ ਸਵਾਲ ਏਹੀ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੇਹੜਾ ਦੂਜੇ ਨੂੰ “ਉੱਲੂ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਵੇਂ? ਮਤਲਬ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਮੁੱਢੋਂ ਏਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਅਗਲੇ ਨੂੰ ਚਿੱਤ ਕਰਨਾ ਭਾਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

ਝੋਟਿਆਂ ਦੇ ਸਿੰਗ, ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੇ ਨੌਂਧਰਾਂ ਗੋਂਡੇ ਦੇ ਇਕ ਸਿੰਗ, ਬੱਕਰਿਆਂ ਦੇ ਤਿੱਖੇ ਨੋਕਦਾਰ ਸਿੰਗ ਏਸ ਅੰਦਰਲੀ ਪ੍ਰਿਥਮ ਚਾਹਨਾ ਕਰ ਕੇ ਉਗੇ ਤੇ ਬਣੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਵਿਰੋਧੀ ਨੂੰ ਢਾਹ ਨਾ ਸਕਣ ਤਾਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਨੇੜੇ ਨਾ ਆਵਣ ਦੇਣ। ਆਦਮੀ ਦੇ ਸਿੰਗ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਰੀਰਕ ਬਲ ਨਹੀਂ ਫਰੇਬ ਤੇ ਨੀਤੀ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਹੇਠ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਸ਼ੂ ਨੇਕ, ਖਰੇ ਈਮਾਨਦਾਰ ਵਿਰੋਧੀ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਿੰਗਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਹੋਰ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਲੁਕਾਂਦੇ ਨਹੀਂ ਤੇ ਆਦਮੀ ਖੋਟਾ ਤੇ ਚਲਾਕ ਵਿਰੋਧੀ ਹੈ ਜੋ ਵੈਰੀ ਵਿਰੁਧ ਨਾ ਦਿੱਸਣ ਵਾਲੇ ਹਥਿਆਰ ਵਰਤਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੁਰੀਲੀ ਆਵਾਜ਼, ਲੈਕਚਰ, ਉੱਚੀ ਬੋਲਣਾ ਇੱਤ ਆਦਿ। ਜੇਹੜਾ ਫਰੇਬ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰੇ ਉਹ (Civilized) ਸਭਿਤ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਹੜਾ ਹੋਰ-ਫੇਰ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਨਾ ਕਰੇ ਸਿਧੀ ਮਤਲਬ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੇ ਉਹ (uncivilized) ਪਸ਼ੂ-ਬਿਰਤੀ ਵਾਲਾ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਏਹੀ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਉਲਟਾਪਣ ਹੈ।

ਸਾਡਾ ਦੇਸ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤਾਂ ਏਸ ਗੱਲੋਂ ਬਹੁਤਾ ਰੌਲੇ ਵਾਲਾ ਦੇਸ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਕਮਲੇ ਕਰਨ ਦੇ ਵਿੰਗੇ-ਟੇਢੇ ਉਸਤਾਦੀ ਦੇ ਰਾਹ ਘੱਟ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਸਸਤੇ ਤੇ ਘੱਟ ਖੇਚਲ ਤੇ ਖਰਚ ਵਾਲੇ ਤਰੀਕੇ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਸੰਘ ਪਾੜ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਸੁਰਤੀਵਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੋਰ ਸਾਮਾਨ ਚੁੱਕਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਆਦਮੀ ਦਾ ਸੰਘ ਹੈ ਤਾਂ ਨਿੱਕੀ ਜੇਹੀ ਚੀਜ਼ ਪਰ ਬੜੀ ਕਲਾਕਾਰੀ ਦਾ ਸੰਦ ਹੈ। ਜੀਅ ਚਾਹੇ ਭੈਰਵੀਂ ਛੇੜ ਕੇ ਰਾਗ ਦੇ ਫੱਟਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਉਦਾਲੇ ਕਰ ਲੈਂ, ਤੇ ਯਾ ਮਿਰਜ਼ੇ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕੁ ਸੁਰਾਂ ਲਾ ਕੇ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਉਧਾਲ ਲਓ। ਜੇ ਰਾਗ ਨਾਲ ਸੁਰ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਖਾਲੀ ਸੰਘ ਪਾੜ ਕੇ ਹਾਲ-ਦੁਹਾਈ ਮਚਾਣ ਨਾਲ ਭੀ ਤਕੜੇ ਲੋਕ ਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੇਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਹੋਰ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਵੇਚ ਸਕਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਘ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਇਕ ਅੱਧੇ ਪਹਿਰ ਵਿੱਚ ਵੇਚ ਕੇ ਲਾਂਭੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੋਕੀਂ ਆਪਣਾ ਮਾਲ ਵੇਚਣ ਲਈ ਸੌ ਅਡੰਬਰ ਰਚਦੇ ਹਨ, ਕੋਈ ਅਜਬ ਤਸਵੀਰ ਵਿਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਆਪਣਾ ਵਿਆਪਾਰੀ ਚਿੰਨ੍ਹ, ਰਜਿਸਟਰ ਕਰਾਂਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸੰਘ ਦੇ ਹੁਨਰ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਸੰਘ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਆਪਣਾ ਟ੍ਰੇਡ ਮਾਰਕ ਰਚ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਮਜ਼ਾਲ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਤੇ ਨਿਰਾਲੇ ਜੇਹੇ ਬੋਲ ਨੂੰ ਲੋਕੀਂ ਨਾ ਪਛਾਨਣ ਕਿ ਗੁਲਾਬੀ ਗੰਡੇਰੀਆਂ ਵਾਲਾ ਆ ਗਿਆ।

ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਸਾਡਾ ਦੇਸ ਬੜਾ ਸਸਤੇ ਤੇ ਸੰਕੋਚੀ ਢੋਲ-ਢੁਮੱਕੇ ਵਾਲਾ ਦੇਸ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਏਹ ਵੀ ਕਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੁਨਣ ਵਾਲੇ ਭੀ ਬੜੇ ਸ਼ਾਂਤ ਸੁਭਾ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਅੜਾਟ ਪਾਈ ਜਾਓ ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬੀ ਐਡੇ ਸੀਲ ਸੁਭਾਵ ਹਨ ਕਿ ਸਭ ਨੂੰ ਮਲਹਾਰ ਹੀ ਸਮਝ ਛਡਦੇ ਹਨ। ਭਲਾ ਏਦੂੰ ਵਧ ਅਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੋਰ ਕੀ ਗੱਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਸਵੇਰੇ ਜਦ ਹਾਲਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਭੋਗ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਇਕ ਢੋਲ, ਵਾਜਾ ਤੇ ਦੂਜਾ ਟੱਲ ਵਾਲਾ ਰਲ ਕੇ ਸਾਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਦੋਨੋਂ ਸਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਖੜਕਾਂਦੇ ਸਾਡੀ ਕਮਾਈ ਉੱਤੇ ਲੱਗੇ ਟੈਕਸਾਂ ਨਾਲ ਬਣੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਉਤੇ

ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਖਰੀਦਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਏਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਲੂਸ ਹਾਲਾਂ ਲੰਘਿਆਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਮਗਰ ਅਜਬ-ਅਜਬ ਮੁੰਡੇ ਸਿਨਮਾ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਚੁੱਕੀ ਦੇ-ਤਿੰਨ ਬੈਂਡ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਾਲ ਬੱਧੀ ਤੁਰੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਆਖੇ ਏਸ ਦੇਸ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਨਮਾ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਸਿਨਮਾ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਅਜੇ ਤੀਜੇ ਪਹਿਰ ਜਾਕੇ ਹੋਣਾ ਹੈ ਪਰ ਸਵੇਰ ਸਾਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਮ-ਧੰਦੇ ਦੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਫਰੋਲਣ ਦਾ ਭੀ ਅਵਸਰ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ। ਕੁਝ ਕਰੋ ਏਨ੍ਹਾਂ ਕੰਨ-ਪਾਝੂ ਅਲਗਰਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਜੋ ਆਪ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਪਏ ਅਜੇ ਰਾਤ ਦਾ ਉਣੀਂਦਾ ਹੀ ਲਾਹ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋਣਗੇ ਅਸੀਂ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਅਸਲੀ ਮਤਲਬ ਏਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਡੀਆਂ ਜੇਬਾਂ ਫਰੋਲਣ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਿੰਨੇ ਢੀਠ ਹਨ ਕਿ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਏਸ ਨੇਕ ਕੰਮ ਨੂੰ ਆਰੰਭ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।

ਦਸ ਕੁ ਵਜੇ ਦਫ਼ਤਰ ਤੇ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਬਾਬੂਆਂ ਨੂੰ ਮੇਜ਼ਾਂ- ਕੁਰਸੀਆਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਰੇਡੀਓ ਅਰੰਭ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਇਕ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਗਵਾਂਢੀ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚੀ ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਾਜ਼ਾਰ ਇਕ ਰਾਮਰੌਲੇ ਦੀ ਮੰਡੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣਾ ਇਕ ਫ਼ਰਜ਼ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾਵਿਕ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੇ-ਢਾਈ ਬਜੇ ਤੋੜੀ ਇਹ ਹਾਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਘੰਟਾ ਕੁ ਹੋਰ ਲੰਘਾ ਕੇ ਸ਼ਾਮ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਸਾਰੇ ਦਿਨ ਦੀ ਕਸਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਰਾਤ ਦੇ ਪਹਿਰ ਲੰਘਣ ਤੀਕ ਹਰ ਇਕ ਛਾਬੜੀ ਤੇ ਰੇੜ੍ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੁਦਾਗਰ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਸੜੇ-ਗਲੇ ‘‘ਫਲ ਫਰੂਟਾਂ’’ ਨੂੰ ‘‘ਲਾ’’ ਦੇਣ ਲਈ ਰੱਜਕੇ ਰੌਲਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਰੌਲੇ-ਗੌਲੇ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸੁਰਤ-ਮਾਰੂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਲੋਕੀਂ ਏਨੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਜੇਹੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੇਹੀ ਤੋਂ ਬੇਹੀ ਭਾਜੀ ਤੇ ਗੰਦੀਆਂ-ਸੜੀਆਂ ਨਾਖਾਂ-ਸੇਬ ਸਭ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਵੇਚਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਛਾਬੜੇ ਖਾਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸਿਨਮਿਆਂ ਘਰਾਂ ਦੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੀ ਨਾ ਕਰੋ। ਜਿਵੇਂ ਬੱਤੀ ਉਤੇ ਭਮੱਕੜ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਇਉਂ ਸਾਡੇ ਨਵੇਂ ਜਵਾਨ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਔਧਿਆਂ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਜਮਾਤਾਂ ਤੀਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਖੇਲ੍ਹ ਦਾ ਪੂਰਾ ਕਿੱਸਾ ਬਹੁਤ ਥੋੜੇ ਸਮਝਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਮਝ ਕੀ ਤੇ ਰੌਲਾ ਕੀ, ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਥਾਂ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਜਦ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਆਈ ਹੈ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਹੋ ਗਈ। ਰੇਡੀਓ ਤੇ ਲਾਊਡਸਪੀਕਰਾਂ ਨਾਲ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਵਿਚ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਸਾਡੇ ਕੰਨ ਤੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਤਾਂ ਵਿੰਨ੍ਹੇ ਪਏ ਹਨ। ਰੇਡੀਓ ਦਾ ਹਰ ਮਾਲਕ ਏਹੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਰੇਡੀਓ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਐਵੇਂ ਕੀ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ, ਰੇਡੀਓ ਦਾ। ਜਿਸ ਦੇਸ ਨੂੰ ਬਿਰਛਾਂ ਹੇਠ ਬੈਠੇ ਮੁਨੀਆਂ ਤੇ ਤਪੱਸੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤ-ਚਿਤ ਘੱਟ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਬਣਬਾਸੀਆਂ ਦਾ ਦੇਸ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਕਿ ਚੁੱਪ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਕਿਹੋ-ਜਿਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸ਼ਹਿਰਵਾਸੀ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਏਹਨਾਂ ਅੱਠ ਪਹਰ ਪੈਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚੋਟਾਂ ਨੂੰ ਝੱਲ ਕੇ ਸਾਬਤ ਰਹੇ।

ਏਨਾ ਰੌਲਾ ਜਾਂ ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਰਾਤ ਪਈ ਤੋਂ ਗਿੱਦੜ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ। ਚਿੜੀਆ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਭਾਂਤ-ਭਾਂਤ ਦੇ ਜਾਨਵਰ ਹਨ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਾਂ ਭੀ ਕਿਸੇ ਮਾਰੂ ਬਿੱਲੇ ਕੁੱਤੇ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਐਨੀ ਕਾਏਂ-ਕਾਏਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਅਜਬ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਉੱਚੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਬਣਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਰੌਲੇ ਵਿੱਚ ਬਿਨਾਂ ਉੱਚੀ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਸਰਦਾ ਨਹੀਂ। ਜਿਵੇਂ ਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ, ‘ਹੌਲੀ ਬੋਲ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਏਂ ਕਿ ਲੜਦਾ ਏਂ।’ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਗਲਿਆਂ ਦੀ ਉਹ ਸੁਰੀਲੀ ਮੱਧਮ ਖਿੱਚ-ਭਰੀ ਤਾਲ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਰਹੇ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਨੂੰ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੰਨ ਖਿੱਚਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਨਹੀਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੇਚਣੀਆਂ ਹਨ ਯਾ ਕੋਈ ਮੈਂਬਰੀ ਲੈਣੀ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਰੌਲਾ ਪਾ-ਪਾ ਆਪਣੇ ਵਲ ਖਿੱਚਣਾ ਹੋਇਆ। ਅਸੀਂ ਕਿਉਂ ਚੁਪ-ਚੁਪਾਤੇ ਓਹਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣੀਏ।

ਜੇਕਰ ਏਹੀ ਹਾਲਤ ਰਹੀ ਜੋ ਹੁਣ ਹੈ, ਸਾਡੀ ਸੁਨਣ-ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਸੂਖਮਤਾ ਚਲੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਿਚ ਸੁੰਘਣ, ਸੁਨਣ ਤੇ ਵੇਖਣ ਦੀ ਬਾਰੀਕੀ ਏਨੀ ਕਿਉਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ? ਜੰਗਲ ਦਾ ਜਾਨਵਰ ਨੰਗੇ ਪੈਰ ਦੀ ਆਹਟ ਕਿਉਂ ਦੂਰੋਂ ਸੁਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ? ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਚੁੱਪ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਇਕਾਤ ਵਿਚ ਵੱਸਦਾ ਹੈ। ਆਦਮੀ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਸੂਖਮ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਜੋੜ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਢੋਲ-ਢਮਾਕੇ ਤੇ ਰੌਲੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨਾਲੋਂ ਖਹੁਰਾ ਤੇ ਡੰਡਪਾਊ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਅਰਥਾਵਲੀ :

ਅਲਗਰਜ਼ - ਬੇਪਰਵਾਹ। **ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ** - ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ, ਕਿਸੇ ਸਭਾ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸਭਾਪਤੀ। **ਡੰਡ ਪਾਉਣੀ** - ਰੌਲਾ ਪਾਉਣਾ। **ਹੇਠ ਕਰਨਾ** - ਨੀਵਾਂ ਦਿਖਾਉਣਾ। ਉਸਤਾਦੀ - ਚਲਾਕੀ, ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ। **ਚਿਤ ਕਰਨਾ** - ਹਰਾ ਦੇਣਾ, ਪਛਾੜਨਾ, ਮਾਰਨਾ। **ਪ੍ਰਿਥਮ** - ਪਹਿਲੀ, ਮੁੱਖ। **ਭੈਰਵੀਂ** - ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਗਾਉਣ ਵਾਲਾ ਰਾਗ। **ਉਦਾਲੇ** - ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ, ਚੁਗਿਰਦੇ, ਲਾਗੇ-ਬੰਨੇ। **ਅਡੰਬਰ** - ਵਿਖਾਵਾ, ਪਖੰਡ, ਉੱਪਰਲੀ ਬਣਾਵਟ। **ਮਜਾਲ** - ਜੁਰਅਤ, ਸਮਰੱਥਾ, ਸ਼ਕਤੀ। **ਸੀਲ** - ਸੀਤਲ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ, ਚੰਗੇ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ। **ਭਮੱਕੜ** - ਪਤੰਗਾ, ਪਰਵਾਨਾ। **ਖਹੁਰਾ** - ਖੁਰਦਰਾ, ਖਰ੍ਹਵਾ, ਸਖ਼ਤ। **ਫੱਟਿਆਂ ਦੀ** - ਕਦਰਦਾਨਾਂ ਦੀ, ਸ਼ੁਕੀਨਾਂ ਦੀ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

1. 'ਢੋਲ-ਢਮਕਾ' ਲੇਖ ਅਨੁਸਾਰ ਜਰਮਨ ਨੇ ਨਾਰਵੇ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਓਸਲੋ ਨੂੰ ਕਿਸ ਉਸਤਾਦੀ ਨਾਲ ਮੱਲਿਆ?
2. ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਉਲਟਾਪਣ ਕੀ ਹੈ?
3. 'ਢੋਲ-ਢਮਕਾ' ਲੇਖ ਅਨੁਸਾਰ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਕਮਲੇ ਕਰਨ ਦੇ ਕੀ-ਕੀ ਢੰਗ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ?
4. ਲੇਖਕ ਨੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦੇ ਰੌਲੇ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਿਨ੍ਹਾਂ-ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ?
5. ਜੰਗਲ ਦੇ ਜਾਨਵਰ ਨੰਗੇ ਪੈਰ ਦੀ ਆਹਟ ਦੂਰੋਂ ਕਿਉਂ ਸੁਣ ਲੈਂਦੇ ਹਨ?
6. ਢੋਲ-ਢਮਕਾ ਲੇਖ ਦਾ ਸਾਰ ਲਿਖੋ।

ਸ਼ੋਰ-ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਪੰਜ ਸੁਝਾਅ ਆਪਣੀ ਕਾਪੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿਖਾਓ।

ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ

(1912-1981)

ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ 1912 ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਉਧੋ ਨੰਗਲ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਸ. ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਐੱਮ. ਏ. ਹਿਸਾਬ ਦੀ ਕੀਤੀ ਫਿਰ ਫ਼ੌਜ ਵਿੱਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਏ। ਦੂਜੇ ਸੰਸਾਰ-ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਜਪਾਨੀਆਂ ਦੀ ਕੈਦ ਕੱਟੀ। ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਸਿੰਘਾਪੁਰ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਵੀ ਰਹੇ।

ਆਪ ਨੇ ਸਾਹਿਤਿਕ ਜੀਵਨ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੀ ਸੰਪਾਦਕੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਫਿਰ ਲੋਕ ਸੰਪਰਕ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਵੀ ਰਹੇ। ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਤੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਟੈਕਸਟ ਬੁੱਕ ਬੋਰਡ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸਕੱਤਰੇਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੈੱਸ-ਸਕੱਤਰ ਰਹੇ।

ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ ਹਾਸ-ਵਿਅੰਗ ਦੇ ਲੇਖਕ ਕਰਕੇ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਅਤਿ ਗੰਭੀਰ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹਾਸੇ ਦੀ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਅਤਿ ਹਾਸੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅਤਿ ਗੰਭੀਰ ਸੁਰ ਵਿੱਚ। ਇਉਂ ਪਾਠਕ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਸੁਆਦ ਲੈ-ਲੈ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ।

ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ‘ਹੀਰ ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ’ ਬਹੁਤ ਮਕਬੂਲ ਹੋਈ। ‘ਅੱਗ ਤੇ ਪਾਣੀ’, ‘ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਪਰਛਾਵਿਆਂ ਥੱਲਿਓਂ’, ‘ਗਲਤੀਆਂ’ ਤੇ ‘ਅਲੋਪ ਹੋ ਰਹੇ ਚੇਟਕ’ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹਨ।

ਵਹਿਮੀ ਤਾਇਆ

ਤਾਇਆ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਮਹੱਲਾ ਵਹਿਮੀ ਤਾਇਆ ਸਮਝਦਾ ਅਤੇ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੋਂ ਆਖਦਾ ਵੀ ਹੈ। ਮਹੱਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਇਹਦੇ ਵਿੱਚ ਕਸੂਰ ਵੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਵਹਿਮ ਕੋਹ ਵਾਟ ਤੋਂ ਵੀ ਤਾਏ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਉੱਡ ਕੇ ਚੰਬੜਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤਾਏ ਨੂੰ ਵੀ ਵਹਿਮਾਂ ਨਾਲ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਪੁੱਜਿਆ ਹੋਇਆ ਸਨੇਹ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ਼ ਨਿਭਾਈ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਵਹਿਮ ਆਇਆ, ਉਹਨੂੰ ਜੀਓ-ਆਇਆਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, ਅਤੇ ਗਲ਼ ਨਾਲ਼ ਲਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ, ਮਜ਼ਾਲ ਕੀ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਕੀਤੇ ਵਿਛੋੜਿਆ ਹੋਵੇ।

ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਤਾਏ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਵਹਿਮ ਉਹਦਾ ਸਾਥੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਮਾੜੀ-ਮਾੜੀ ਭਖ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਤਾਇਆ ਹੱਟੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਲੰਘਿਆ ਤਾਂ ਵੇਖਦਾ ਕੀ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲੀਆਂ ਦੇ ਪੋਟੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਉੱਪਰ ਸਨ ਤੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਥਰਮਾਮੀਟਰ ਨੱਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਬਹੁਤਾ ਬੁਰਾ ਖਾ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਵਹਿੜਕੇ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ਼ ਤੱਕਿਆ। ਨਬਜ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਂਗਲੀਆਂ ਚੁੱਕੀਆਂ ਤੇ ਫੇਰ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚੋਂ ਥਰਮਾਮੀਟਰ ਕੱਢ ਕੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਪਏ ਕਲਮਦਾਨ ਉੱਪਰ ਟਿਕਾਇਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ : -

“ਮੈਨੂੰ ਸਹੁਰੀ ਭਖ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੀ, ਬਥੇਰਾ ਓਹੜ-ਪੋਹੜ ਕੀਤਾ ਈ ਪਰ ਇਹ ਖਹਿੜਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੀ” ਇਹ ਆਖਣ

ਪਿੱਛੋਂ ਉਹਨੇ ਪੱਠਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਲਾਂ ਦਾ ਗੁੱਛਾ ਖਾ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਗਾਂ ਵਾਂਗ ਖੰਘਣਾ ਅਰੰਭ ਦਿੱਤਾ। ਏਨੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਕਿ ਅੱਖੀਆਂ ਵਿੱਚ ਗਲੇਡੂ ਆ ਗਏ।

ਮੈਂ ਹਮਦਰਦੀ ਨਾਲ ਤਾਏ ਦੀ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦੀ ਨਬਜ਼ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ। ਭਖ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ।

‘‘ਤਾਇਆ ਜੀ, ਭਖ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਐਵੇਂ ਵਹਿਮ ਲਾਇਆ ਜੇ, ਕਦੇ ਠੰਢੇ ਪਿੰਡੇ ਵੀ ਤਾਪ ਚੜ੍ਹਿਆ?’’

ਤਾਇਆ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਕੜਕਿਆ, ‘‘ਹੂੰ ! ਆ ਗਿਆ, ਤੂੰ ਵੱਡਾ ਹਕੀਮ, ਕਰਤਾਰ ਚੰਦ ਦਾ ਚੇਲਾ ! ਏਥੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਧਨੰਤਰ ਹਾਰ ਗਏ। ਤੂੰ ਕਿਹੜਿਆਂ 'ਚੋਂ ਏ? ਵਹਿਮ ਤੈਨੂੰ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਭਖ ਹੈ।’’

ਇਹ ਆਖਦਿਆਂ ਤਾਏ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਨੇ ਥਰਮਾਮੀਟਰ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਤੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲੀਆਂ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦੀ ਨਬਜ਼ 'ਤੇ ਰੱਖ ਲਈਆਂ। ਮੇਰਾ ਅਗ੍ਹਾਂ ਗੱਲ ਤੋਰਨ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਨਾ ਪਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸੇ ਸਿਆਣੇ ਨੇ ਆਖਿਆ ਹੈ ਕਿ:

‘‘ਵਹਿਮੀਆਂ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ,
ਆਕਲ ਭੁੱਲ ਕਰੇਣ।’’

ਕੋਈ ਪੰਜ ਸਾਲ ਲਈ ਕਈ ਦਰਜਨਾਂ ਥਰਮਾਮੀਟਰ ਭੰਨਣ ਪਿੱਛੋਂ ਤਾਏ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਦਾ ਇਹ ਵਹਿਮ ਤਾਂ ਲੱਥਾ ਪਰ ਕਈ ਹੋਰ ਆ ਚੰਬੜੇ।

ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਇਸ ਵਹਿਮ ਦਾ ਰਾਜ ਰਿਹਾ ਕਿ ਬਿਮਾਰੀ ਦੇ ਕੀਟਾਣੂ ਹਰ ਇੱਕ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਤਾਏ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਨੇ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਮਨ ਕਸਾਂਦੇ ਨੇ ਹੱਥ ਮਿਲਾ ਲੈਣੇ ਤਾਂ ਕੀਟਾਣੂ ਝਾੜਨ ਲਈ ਅੱਧਾ-ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਸਾਬਣ ਮਲ-ਮਲ ਕੇ ਹੱਥ ਧੋਈ ਜਾਣੇ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਚਾਰਪਾਈ ਜਾਂ ਕੁਰਸੀ ਉੱਪਰ ਬੈਠ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਨੇ ‘‘ਹਾਹ-ਤੇਰੇ ਦੀ’’ ਆਖਣਾ ਤੇ ਵਿਛੀ ਹੋਈ ਚਾਦਰ ਨੂੰ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਕੇ ਧੋਣਾ। ਚਾਰਪਾਈ ਨੂੰ ਧੁੱਪੇ ਰੱਖ ਕੇ ਸੋਟੇ ਨਾਲ ਝਾੜਨਾ; ਤੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬੁੜਬੜਾਈ ਜਾਣਾ, ‘‘ਆ ਗਏ ਤਾਏ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਦੇ ਵੱਡੇ ਮੁਲਾਕਾਤੀ। ਬਾਹਵਾਂ ਆਕੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੀ, ਤਾਏ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਦੀਆਂ, ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਬਿਨਾਂ। ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦੇ ਕੀਟਾਣੂ ਏਥੇ ਝਾੜ ਕੇ ਤੁਰਦੇ ਹੋਏ।’’

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਰਮਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉੱਬਲਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਕੁਰਸੀ ਨੂੰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਉਣਾ, ਧੁੱਪੇ ਸੁਕਾ ਕੇ ਉਹਦੇ ਉੱਪਰ ਕਿਰਮ-ਨਾਸਿਕ ਪਾਊਡਰ ਧੂੜਦੇ ਫਿਰਨਾ।

ਇੱਕ ਦਿਨ ਤਾਏ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਕੋਲ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਜੁਆਕ ਖੇਡ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਦੇ ਇੱਕ ਮੁਲਾਕਾਤੀ ਨੇ ਇਹ ਸਮਝ ਕੇ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਤਾਏ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਦਾ ਪੋਤਾ, ਭਤੀਜਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਚੁੰਮ ਲਿਆ। ਤਾਏ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਹੱਥਾਂ-ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਪੈ ਗਈ ਕਿ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਬਿਮਾਰੀ ਦੇ ਕੀਟਾਣੂ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਬਣ ਫੜਿਆ, ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਕੱਛ ਵਿੱਚ ਨੱਪ ਕੇ ਜਿਉਂ ਲੱਗਾ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਰਗੜਨ ਕਿ ਪੁੱਛੋ ਕੁਛ ਨਾ। ਉਹ ਮੁੰਡਾ ਚਿਚਲਾਏ, ਤੜਫੇ, ਚਾਂਗਰਾਂ ਮਾਰੇ ਪਰ ਤਾਇਆ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਕੀਟਾਣੂਆਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸੁੱਕਿਆਂ ਜਾਣ ਦਿੰਦਾ। ਉਹਨੇ ਘਰੋੜ-ਘਰੋੜ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਕੰਨਾਂ 'ਚੋਂ ਲਹੂ ਕੱਢ ਛੱਡਿਆ।

ਬੱਚੇ ਦੇ ਤਾਏ-ਚਾਚੇ ਚਾਂਗਰਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਲਾਠੀਆਂ ਚੁੱਕੀ ਨੱਸੇ ਆਏ ਤੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਤਾਏ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਦੀ ਕੀਟਾਣੂ-ਨਾਸਿਕ ਮੁਹਿੰਮ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਏ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਦੇ ਵਹਿਮੀ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਤਾਏ ਦੀ ਕਪਾਲ-ਕਿਰਿਆ ਕਰਕੇ ਹੀ ਵਾਪਸ ਮੁੜਦੇ।

ਤਾਇਆ ਕਈ ਦਿਨ ਇਹ ਰਿਹਾੜ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ-‘‘ਵੇਖੋ ਜੀ, ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਭਲੇ ਦਾ ਜ਼ਮਾਨਾ ਨਹੀਂ, ਨਾਲੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਜੁਆਕ ਨੂੰ ਜਰਾਸੀਮਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਓ, ਨਾਲੇ ਉਹਦੇ ਪਿਉ ਕੋਲੋਂ ਲਾਠੀਆਂ ਖਾਓ।’’

ਇਸ ਵਾਕਿਆ ਨਾਲ ਕੀਟਾਨੂੰਆਂ ਦਾ ਵਹਿਮ ਕੁਛ ਮੱਠਾ ਪੈ ਗਿਆ ਪਰ ਨਵੇਂ ਵਹਿਮ ਲਾਉਣ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਕਾਹਨੂੰ ਰੁਕਦੇ ਸੀ?

ਇੱਕ ਦਿਨ ਕਿਸ਼ਨੇ ਹਲਵਾਈ ਦੀ ਹੱਟੀ 'ਤੇ ਚਾਹ ਪੀਂਦਾ ਪਿਆ ਸੀ, ਤਾਇਆ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਕਿ ਉਹਦਾ ਇੱਕ ਪੈਰ ਕੁੱਤੇ ਦੀ ਪੂਛਲ 'ਤੇ ਟਿਕ ਗਿਆ। ਉਹ 'ਚਊਂ-ਚਊਂ' ਕਰਦਾ ਨੱਸਿਆ ਤੇ ਜ਼ਰਾ ਹਟਵਾਂ ਜਾ ਕੇ ਭੌਂਕਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਤਾਇਆ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਫੜ ਕੇ ਰੋਲਾ ਚੁੱਕ ਲਿਆ।

“ਲਓ, ਕਰ ਗਿਆ ਜੇ, ਕਾਰਾ।”

ਕਿਸ਼ਨਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ :

“ਤਾਇਆ ਮਨਸਾ ਰਾਮ! ਕੁੱਤੇ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਦੰਦ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ।”

ਤਾਇਆ ਬੋਲਿਆ, “ਵਾਹ, ਵਾਹ ਕਿਸ਼ਨਿਆ ਵਾਹ! ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਕੁੱਤਿਆਂ ਦਾ, ਦੰਦ ਭਾਵੇਂ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ, ਪਰ ਕਾਰਾ ਤਾਂ ਕਰ ਗਿਆ ਨਾ ! ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਦੇ ਕੁੱਤੇ ਤਾਂ ਦੰਦ ਲਾਇਆਂ ਬਗ਼ੈਰ ਵੱਢ ਜਾਂਦੇ ਨੇ! ਏਸ ਜਨੌਰ ਦੀ ਤਾਂ ਹਵਾੜ ਵੀ ਮਾੜੀ”, ਤਾਏ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਨੇ ਚੌਦਾਂ ਟੀਕੇ ਵੱਖੀ ਵਿੱਚ ਲਵਾਏ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਵਹਿਮ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਹਰ ਕੁੱਤਾ ਉਹਨੂੰ ਵੱਢਣ ਲਈ ਫਿਰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਲਈ ਕੋਈ ਸਾਲ ਭਰ ਉਹਦੀ ਇਹ ਹਾਲਤ ਰਹੀ ਕਿ ਮਾੜਾ-ਮੋਟਾ ਕਤੂਰਾ ਨਜ਼ਰੇ ਪਿਆ ਨਹੀਂ ਤੇ ਤਾਏ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਨੇ ਉਹਦੇ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਲਈ ਹਰਨ-ਚੌਕੜੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਨਹੀਂ।

ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਤਾਏ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਇਸ ਵਹਿਮ ਨੇ ਅਜੇ ਵਿਛੋੜਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਨਹੀਂ ਪਰ ਕੁਛ ਮਹੀਨੇ ਹੋਏ, ਉਹਨੇ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਹਿਮ ਦੇ ਲੋਹ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਬੂਹਾ ਆ ਖੜਕਾਇਆ, “ਛੇਤੀ ਚਾਰਾ ਕਰ ਲਓ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਤਾਂ ਗਿਆ।”

ਮੈਂ ਡਰ ਗਿਆ, “ਕਿਉਂ, ਸੁੱਖ ਤਾਂ ਹੈ?”

“ਸੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਦੋਧੇ ਭੁਨਾਉਣ ਆਉਣਾ ਸੀ? ਆਹ ਦੇਖੋ ਗੋਡੇ ਦੀ ਚੱਪਣੀ.....”

“ਕੀ ਹੋਇਆ ਤਾਇਆ? ਖਾਸ ਗੱਲ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਦੀ ਨਹੀਂ।”

ਤਾਏ ਨੇ ਨਿਹੋਰੇ ਨਾਲ ਉੱਤਰ ਮੋੜਿਆ, “ਖਾਸ ਗੱਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ, ਜਿਥੇ ਮੈਂ ਡਿਗਿਆ ਉੱਥੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਲਿੱਦ ਪਈ ਸੀ। ਜੇ ਟੀਕਾ ਨਾ ਲੱਗਿਆ ਤਾਂ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਟੈਟਨਸ ਨਾਲ ਤਾਇਆ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਬੰਨੇ ਸਮਝ ਲੈ।” ਸੌ ਬੂਹੇ ਖੜਕਾਏ। ਬਥੇਰੀਆਂ ਬਾਂਗਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਪਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਡਾਕਟਰ ਬੂਹਾ ਨਾ ਖੋਲ੍ਹੇ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਇੱਕ ਮਨਚਲੇ ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਹੌਸਲਾ ਕਰਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਉਹਨੇ ਗੋਡੇ ਦੀ ਝਰੀਟ ਵੇਖੀ ਤੇ ਤਾਏ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਦੀ ਵਿਥਿਆ ਸੁਣੀ। ਇੱਕ ਮਿੰਨ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਣੀ ਨਾਲ ਉਹਨੇ ਸੂਆ ਤੱਤਾ ਕਰਕੇ ਖੋਭ ਦਿੱਤਾ। ਰਾਤ-ਜਗਾਈ ਦੀ ਖੇਚਲ ਅਤੇ ਦਵਾਈ ਦੇ ਮਿਲਾ ਕੇ ਸੱਠ ਰੁਪੈ ਰਖਵਾ ਲਏ ਤਾਂ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਨ ਦਿੱਤਾ।

ਤਾਇਆ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਨਿੱਕੇ-ਮੋਟੇ ਵਹਿਮਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਸੁਣ ਲਏ ਜਾਂ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਲਏ ਕਿ ਫਲਾਣੇ ਥਾਂ, ਬੱਸਾਂ ਦੀ ਟੱਕਰ ਹੋ ਗਈ ਜਾਂ ਰੇਲਾਂ ਭਿੜ ਗਈਆਂ ਜਾਂ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਡਿਗ ਪਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਫ਼ੌਰਨ ਮੱਥੇ ਹੱਥ ਮਾਰ ਕੇ ਕਹੇਗਾ, “ਮੈਂ ਆਖਿਆ ਸੀ ਭਾਈ, ਪਾਥੀਆਂ ਵਾਲਾ ਗੱਡਾ ਅੱਗਿਓਂ ਮਿਲਿਆ ਜੇ। ਨਾ ਜਾਓ, ਹੁਣ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਫਲਾਣਾ ਆਦਮੀ ਬਚਿਆ ਕਿ ਨਹੀਂ।” ਉਹਨੂੰ ਇਹ ਵਹਿਮ ਹੈ ਕਿ ਹਾਦਸਾ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਉਹਦੇ ਨਿਕਟ-ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂ ਮਹੱਲੇਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਜੇ ਮਰਿਆ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਫੱਟੜ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ।

ਉਹ ਸਰੀਰ ਦਾ ਤਕੜਾ ਹੈ। ਉਹਨੂੰ ਜਾਹਰਾ ਕੋਈ ਰੋਗ ਨਹੀਂ, ਸੰਤਾਪ ਨਹੀਂ। ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ, ਮਕਾਨ ਹੈ, ਭਰਾ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ-ਪੋਤਰੇ ਤਾਏ ਦੇ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਹਨ ਪਰ ਜਦੋਂ ਪੁੱਛੀਏ, “ਤਾਇਆ ਮਨਸਾ ਰਾਮ, ਕੀ ਹਾਲ-ਚਾਲ ਨੇ?” ਤਾਂ ਉਹ ਇੱਕੋ ਸਾਹੇ ਕਹੀ ਜਾਏਗਾ -

“ਪੁੱਛ ਕੁੱਛ ਨਾ, ਮੰਦੇ ਹਾਲ ਤੇ ਬਾਉਂਕੇ ਦਿਹਾੜੇ, ਨਾ ਗਰਮ ਚੀਜ਼ ਪਚਦੀ ਐ ਨਾ ਬਾਦੀ, ਢਿੱਡ ਵਿੱਚ ਅਫਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹਟਦਾ। ਸਿਰ ਨੂੰ ਚੱਕਰ ਆਉਂਦੇ ਈ, ਲੱਕ ਤੋਂ ਉੱਠਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਆਦਮੀ ਕੰਮ ਕਰੇ। ਅੱਖੀਆਂ ‘ਚੋਂ ਸੇਕ ਨਿਕਲਦਾ ਈ। ਸਾਹ ਨਾਲ ਸਾਹ ਨਹੀਂ ਰਲਦਾ। ਨਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਿੱਕਾ ਢਾਲ ਛੱਡਿਆ ਈ। ਚੁਰਸਤੇ ਵਾਲੀ ਕਿੱਕਰ ਤੇ ਪਿਛਲਾ ਮਹੀਨਾ ਰੋਜ਼ ਮੌਲੀਆਂ ਬੱਧੀਆਂ, ਮਾਂਹ ਦੀ ਦਾਲ ਤੇ ਚੌਲਾਂ ਦਾ ਟੂਣਾ ਕੀਤਾ। ਮੱਝਾਂ ਫੇਰ ਦੁੱਧ ਨਹੀਂ ਲਾਹੁੰਦੀਆਂ। ਜੇ ਸੱਚੀਂ ਪੁੱਛੋਂ ਤਾਂ ਹਾਲ ਉਂ ਮਾੜਾ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਚੰਗਾ ਵੀ ਕਿਵੇਂ ਆਖਾਂ? ਪਰਸੋਂ ਸੰਧੂਰ, ਤਿਲਚੌਲੀ, ਮੂੰਗੀ, ਮਸਰਾਂ ਤੇ ਚਾਕੂ ਦਾ ਟੂਣਾ ਕੀਤਾ, ਭਾਈ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਬਲਾ ਟਲੇ ਪਰ ਹੋਇਆ, ਪਤਾ ਕੀ? ਟੂਣੇ ਲਾਗਿਓਂ ਇੱਕ ਹਾਲੀ ਲੰਘਿਆ। ਉਹਨੇ ਸੰਧੂਰ ਬਲਦਾਂ ਦੇ ਸਿੰਗਾਂ ਤੇ ਮਲ ਦਿੱਤਾ, ਦਾਲਾਂ ਦਾ ਫੱਕਾ ਮਾਰ ਲਿਆ, ਚਾਕੂ ਨੂੰ ਚਾਦਰ ਦੀ ਕੰਨੀ ਨਾਲ ਪੁੰਝ ਕੇ ਬੋਝੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਆਖਦਿਆਂ ਪਾ ਲਿਆ ਕਿ ‘ਚਲੋ, ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਖਰਬੂਜੇ ਚੀਰਿਆਂ ਕਰਾਂਗੇ।’ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਦੱਸੋ ਤਾਇਆ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਵਹਿਮ ਕਰੇ ਕਿ ਨਾ?”

ਇੱਕ ਮਹੀਨਾ ਪਹਿਲੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਤਾਏ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਨੇ ਸੁਣ ਲਿਆ ਕਿ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਆਦਮੀ ਦਿਲ ਦੀ ਹਰਕਤ ਬੰਦ ਹੋਣ ਨਾਲ ਮਰ ਗਿਆ। ਇਸ ‘ਤੇ ਤਾਏ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਵਹਿਮ ਚੰਬੜ ਗਿਆ ਕਿ ਬੱਸ ਦਿਲ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਹੋਇਆ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਇਆ। ਸੱਜੀ ਵੱਖੀ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਾਲ ਘੁੱਟਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹੀ ਜਾਏ, “ਦਿਲ ਧੜਕਦਾ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ।”

ਮੇਰਾ ਹਾਸਾ ਨਿਕਲ ਗਿਆ, “ਤਾਇਆ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਜੀ, ਦਿਲ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਕਿਵੇਂ ਧੜਕੇ? ਫੇਰ ਤਾਇਆ! ਦਿਲ ਧੜਕਣ ਬਿਨਾਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸ਼ਾਇਰ ਜਿਉਂਦਾ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤਾਇਆ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਨਹੀਂ। ਦਿਲ ਤਾਂ ਉਹ ਘੜੀ ਹੈ ਕਿ ਟੱਕ-ਟੱਕ ਹਟੀ ਤੇ ਟਕੇ ਦੀ ਮੁੱਲ ਦੀ ਨਹੀਂ।”

ਤਾਇਆ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਕੁਝ ਧਰਵਾਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸਹੀ ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਇਹਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਅੱਜ ਨਹੀਂ ਧੜਕਣੋਂ ਹਟਿਆ ਤਾਂ ਕੱਲ੍ਹ ਹਟ ਜਾਏ, ਕਿਧਰੇ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਲਿਜਾ ਕੇ ਵੱਡੇ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਵਿਖਾ ਲਿਆਏਂ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਕਰੇਂ।”

ਇਉਂ ਵਹਿਮੀ ਤਾਏ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਜਿਹੜੀ ਬਿਮਾਰੀ ਅਜੇ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਉਹ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਮੈਂ ਤਾਇਆ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਇੱਕ ਝਾੜ-ਝਪਾੜਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੋਲ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਪਰ ਤਾਇਆ ਖਹਿੜੇ ਪੈ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਵਾਹ ਨਾ ਗਈ। ਉੱਥੇ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਮਾਂਦਰੀ ਨੇ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਭੀੜ ਸਾਹਮਣੇ ਤਾਏ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ - “ਲਓ ਭਈ, ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਵੇਖਦੇ ਹੋ ਪਰ ਇਸ ਆਦਮੀ ਦਾ ਸਿਰ ਹੈ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂ ਭਾਈ, ਆਪ ਹੀ ਦੱਸ ਤੇਰਾ ਸਿਰ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ?” ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਨੇ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਅੱਖੀਆਂ ਮੀਟੀਆਂ ਤੇ ਬੋਲਿਆ - “ਠੀਕ ਹੈ ਮਹਾਰਾਜ, ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਹੈ ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਕੜਕਿਆ, “ਤਾਇਆ, ਜੇ ਤੇਰਾ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪੱਗ ਕਾਹਦੇ ਉੱਪਰ ਬੱਧੀ ਊ?” ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਉਹਨੂੰ ਸਿਰ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿਵਾਇਆ।

ਪਰ ਪਰਸੋਂ ਤਾਂ ਤਾਇਆ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਨੇ ਹੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਨੀਵੇਂ-ਨੀਵੇਂ ਲੱਕ ਆਇਆ। ਅੱਖੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਪੁੱਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਬੁੱਲ੍ਹ ਸੁੱਕੇ ਹੋਏ, ਬੜੀ ਮਰੀ ਹੋਈ ਅਵਾਜ਼ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲੀ-“ਛੇਤੀ ਕਰੋ, ਮੈਨੂੰ ਕਿਧਰੇ ਲੈ ਚੱਲੋ।”

ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਕਿਉਂ ਤਾਇਆ ਜੀ, ਸੁੱਖ ਤਾਂ ਹੈ?”

ਤਾਏ ਦੀ ਭਰੜਾਈ ਹੋਈ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ, ‘‘ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਮੈਨੂੰ ਲਾਂਭ-ਚਾਂਭ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਮਝੇ ਹੋ ਨਹੀਂ।’’ ਇਹ ਆਖਦਿਆਂ ਤਾਏ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਦੀਆਂ ਭੁੱਬਾਂ ਨਿਕਲ ਗਈਆਂ।

‘‘ਓੜਕ ਗੱਲ ਕੀ ਏ, ਤਾਇਆ?’’

‘‘ਗੱਲ ਕੀ ਏ, ਸਿੰਗਾਰੂ ਹੁਰਾਂ ਨੇ ਕੱਲ੍ਹ ਦੀ ਮਾਰ-ਖੁੰਡੀ ਬੱਕਰੀ ਮੇਰੇ ਮਗਰ ਲਾਈ ਹੋਈ ਨਹੀਂ ਵੇਖੀ ਤੂੰ? ਉਹਦੇ ਸਿੰਗਾਂ ਨਾਲ ਛੁਰੀਆਂ ਬੰਨ੍ਹ ਛੱਡੀਆਂ ਨੇ, ਮੇਰੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨੇ।’’

ਮੈਂ ਬਥੇਰਾ ਮੱਥਾ ਮਾਰਿਆ, ਭਈ ਬੱਕਰੀ ਨੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਕੀ ਮਾਰਨਾ ਪਰ ਤਾਇਆ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਅਜੇ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਤੇ ਮੰਨੇ ਵੀ ਕਿਵੇਂ? ਹੋਰ ਹਰ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਇਲਾਜ ਹੈ ਪਰ ਵਹਿਮ ਕੌਣ ਹਟਾਏ?

ਅਰਥਾਵਲੀ :

ਨੱਪਿਆ - ਦਬਾਇਆ, ਫੜਿਆ। **ਓਹੜ-ਪੋਹੜ** - ਜਤਨ, ਉਪਾਅ, ਇਲਾਜ। **ਖਹਿੜਾ-ਪਿੱਛਾ**, ਜ਼ਿਦ, ਹਠ। **ਗਲੇਝੂ** - ਅੱਖਾਂ ਵਿਚਲੇ ਹੰਝੂ। **ਧਨੰਤਰ** - ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਵੈਦ, ਜੋ ਪੁਰਾਣਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਅਤੇ ਦੈਂਤਾਂ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਰਿੜਕਣ ਸਮੇਂ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ। **ਨਬਜ਼** - ਗੁੱਟ ਦੀ ਉਹ ਨਾੜ ਜਿਹੜੀ ਹਰ ਵਕਤ ਹਰਕਤ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਡਾਕਟਰ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। **ਜੁਆਕ** - ਮੁੰਡਾ, ਬਾਲਕ। **ਚਾਂਗਰਾਂ** - ਚੀਕਾਂ, ਕੂਕਾਂ। **ਜਰਾਸੀਮ** - ਕੀਟਾਣੂ, ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਕੀੜੇ। **ਚਾਰਾ** - ਢੰਗ, ਹੀਲਾ, ਉਪਾਅ। **ਨਿਹੋਰੇ** - ਮਿਹਣੇ, ਗਿਲਾ, ਬੋਲੀ ਮਾਰਨੀ। **ਜਾਹਰਾ** - ਪ੍ਰਗਟ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਸਾਮ੍ਹਣੇ। **ਬਾਉਂਕੇ ਦਿਹਾੜੇ** - ਬੌਂਕੇ ਦਿਹਾੜੇ, ਬੁਰੇ ਦਿਨ। **ਹਰਕਤ** - ਹਿੱਲਣ ਦੀ ਕਿਰਿਆ, ਹਿਲਜੁਲ। **ਧਰਵਾਸ** - ਧੀਰਜ, ਤਸੱਲੀ, ਭਰੋਸਾ। **ਝਾੜ-ਝਪਾੜਾ** - ਜਾਦੂ-ਟੂਣਾ। **ਮਾਂਦਰੀ** - ਮੰਤਰ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਾ, ਟੂਣਾ-ਟਾਮਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ। **ਮਾਰ-ਖੁੰਡੀ** - ਸਿੰਗ ਮਾਰਨ ਵਾਲੀ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

- ਵਹਿਮੀ ਤਾਇਆ ਲੇਖ ਦਾ ਸਾਰ ਲਿਖੋ।
- ਵਹਿਮੀ ਤਾਇਆ ਲੇਖ ਲਿਖਣ ਦਾ ਕੀ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ? ਸੰਖੇਪ ਤੇ ਢੁਕਵਾਂ ਉੱਤਰ ਦਿਓ।
- ‘ਵਹਿਮੀਆਂ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਆਕਲ ਭੁੱਲ ਕਰੇਣ’, ਵਹਿਮੀਆਂ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ? ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
- ‘‘ਹੋਰ ਹਰ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਇਲਾਜ ਹੈ ਪਰ ਵਹਿਮ ਕੌਣ ਹਟਾਏ?’’ ਇਸ ਕਥਨ ਦੇ ਪੱਖ ਜਾਂ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਦਲੀਲਾਂ ਦਿਓ।
- ਇਸ ਲੇਖ ਵਿੱਚੋਂ ਤਾਇਆ ਮਨਸਾ ਰਾਮ ਦੇ ਕੁਝ ਦਿਲਚਸਪ ਵਹਿਮਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਕਰੋ।
- ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਦੇ ਵਾਕ ਬਣਾ ਕੇ ਅਰਥ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰੋ :
ਹੱਥਾਂ-ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਪੈਣਾ, ਕਪਾਲ-ਕਿਰਿਆ ਕਰਨਾ, ਹਰਨ-ਚੌਂਕੜੀਆਂ ਭਰਨਾ, ਸਿੱਕਾ ਢਾਲਣਾ, ਦੋਪੇ ਭੁਨਾਉਣਾ।

*ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਰੇਖਾ-ਚਿੱਤਰ ਲਿਖੋ ਜੋ ਤਾਇਆ ਮਨਸਾ
ਰਾਮ ਵਾਂਗ ਹੀ ਵਹਿਮੀ-ਭਰਮੀ ਹੋਵੇ।*

ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ

(1913-1973)

ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਦਾ ਜਨਮ 1 ਮਈ, 1913 ਈ: ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਹਰਬੰਸ ਲਾਲ ਸਾਹਨੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਲਕਸ਼ਮੀ ਦੇਵੀ ਦੇ ਘਰ, ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

ਆਪ ਨੇ 1934 ਈ: ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਐੱਮ. ਏ. ਕੀਤੀ ਤੇ ਫਿਰ ਪਿਤਾ-ਪੁਰਖੀ ਕਿੱਤਾ, ਵਪਾਰ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪੱਤਰਕਾਰੀ ਕੀਤੀ। 1938 ਈ: ਤੋਂ 1940 ਈ: ਤੱਕ ਸ਼ਾਂਤੀਨਿਕੇਤਨ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕ ਰਹੇ। 1940 ਈ: ਤੋਂ 1944 ਈ: ਤੱਕ ਬੀ. ਬੀ. ਸੀ. ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਅਨਾਊਂਸਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਮੁੱਖ ਕਿੱਤਾ ਐਕਟਿੰਗ ਰਿਹਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਗਾਰੀ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ‘ਕਾਬਲੀ ਵਾਲਾ’, ‘ਦੋ ਬੀਘਾ ਜ਼ਮੀਨ’, ‘ਹਮ ਲੋਗ’, ‘ਹੀਰਾ ਮੋਤੀ’ ‘ਪਵਿੱਤਰ ਪਾਪੀ’ ਆਦਿ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ- ‘ਮੇਰਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ’, ‘ਮੇਰਾ ਰੂਸੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ’, ‘ਗ਼ੈਰ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਡਾਇਰੀ’, ‘ਮੇਰੀ ਫ਼ਿਲਮੀ ਆਤਮਾ-ਕਥਾ’ ਆਦਿ। ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਲਗ-ਪਗ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਨਮ-ਭੂਮੀ ਦੇ ਮੋਹਵੱਸ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ। 13 ਅਪਰੈਲ, 1973 ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਆਪ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ।

‘ਮੁੜ ਵੇਖਿਆ ਪਿੰਡ’ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ‘ਮੇਰਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ’ ਵਿੱਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ-ਵਾਰਤਕ ਬੜੀ ਸਲਾਹੀ ਗਈ। ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ‘ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ’ ਪੁਰਸਕਾਰ ਨਾਲ਼ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ।

ਮੁੜ ਵੇਖਿਆ ਪਿੰਡ

16 ਅਕਤੂਬਰ, 1962 ਈ: ਸਵੇਰੇ ਉੱਠਦਿਆਂਸਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਥਾਣੇ ਰਿਪੋਰਟ ਲਿਖਾਈ, ਫੇਰ ਬੱਸਾਂ ਦੇ ਅੱਡੇ ਉੱਤੇ ਜਾ ਪੁੱਜੇ। ਭੇਰਾ ਵੀ ਸੱਠ-ਸੱਤਰ ਮੀਲ ਦਾ ਪੈਂਡਾ ਸੀ। ਸਿਕੰਦਰ ਨਾਲ਼ ਸੀ, ਸਰੋਂ ਦੇ ਹੋਰ ਮਿੱਤਰ ਵੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਪਏ ਸਨ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਥ ਦਾ ਮੁੱਲ ਨਾ ਪਾਇਆ। ਮੇਰੇ ਉੱਪਰ ਭੇਰੇ ਜਾ ਕੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਦਾ ਕੀ ਤੁਫ਼ਾਨ ਟੁੱਟਣਾ ਸੀ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਭੇਰਾ ਮੈਨੂੰ ਸੌਖੀ ਜਿਹੀ ਮੁਹਿੰਮ ਜਾਪਿਆ ਸੀ।

ਬੱਸ ਭੇਰੇ ਵੱਲ ਨੱਠਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਂਦਾ ਕਿ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਮੈਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਅੰਦਰ ਭੇਰੇ ਪੁੱਜ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਪਿਛਲੀ ਵਾਰੀ ਜਦੋਂ ਭੇਰਾ ਵੇਖਿਆ ਸੀ, ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਹੋਵੇਗੀ ਮਸਾਂ ਅੱਠਾਂ-ਨੌਂਆਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ।

ਭੇਰਾ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ, ਉਹਦੀ ਗਲੀ-ਗਲੀ ਤੇ ਚੱਪੇ-ਚੱਪੇ ਦੀਆਂ ਦੌੜਾਂ ਮਾਰ ਛੱਡਦੇ। ਖੁਖਰਾਨ ਬਰਾਦਰੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਮਹੱਲੇ ਸਨ। ਸਾਹਨੀਆਂ ਦਾ ਮਹੱਲਾ, ਅਨੰਦਾਂ ਦਾ, ਕੋਹਲੀਆਂ ਦਾ ਆਦਿ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਮਹੱਲੇ ਕਦੋਂ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣੇ। ਹਰ ਮਹੱਲੇ ਆਪਣਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਤਾਈ ਜੀ ਮਹੱਲੇ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸਾਥਣਾਂ ਨਾਲ ਸਵੇਰੇ ਮੂੰਹ-ਹਨੇਰੇ ਜੇਹਲਮ ਦਰਿਆ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਭੀਸ਼ਮ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪੈਂਦੇ ਸਾਂ। ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ ਚਿੜੀ-ਚੋਗ, ਦੂਜਾ ਘੜੀ-ਭੰਨ, ਅਤੇ ਤੀਜਾ ਔਖਾ ਪੈਂਡਾ ਦਰਿਆ ਤੀਕ ਦਾ ਜੋ ਘੜੀ-ਮੁੜੀ ਛੱਡ ਕੇ ਕਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇ ਕਦੇ ਦੂਰ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਚਿੜੀ-ਚੋਗ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇੱਕ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਅਨੋਖਾ ਮੇਲਾ ਲੱਗਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ-ਚੜੀਆਂ ਇੱਥੇ ਇਕੱਤਰ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਰਾਤੀਂ ਸਾਡੇ ਹੇਠਲੇ ਸੁਫੇ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਿੰਵਣ ਲੱਗਦਾ, ਮੇਰੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਭੈਣਾਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਸਹਿਤ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਚਤਰ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਹੇਠ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਚਰਖਾ ਕੱਤਦੀਆਂ।

ਕਿਤਨੀਆਂ ਹੀ ਤਸਵੀਰਾਂ ਕਲਪਨਾ ਦੇ ਪਰਦੇ ਉੱਤੇ ਅਕਸ ਪਾ ਗਈਆਂ—ਕਣਕ ਦੇ ਹਰੇ-ਭਰੇ ਖੇਤ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਲੁਕਣਮੀਟੀ ਖੇਡਦੇ ਸਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੂਟੇ ਤੋੜ ਕੇ ਤੂਤਣੀਆਂ ਬਣਾਂਦੇ ਸਾਂ, ਸਿੱਟੇ ਤੋੜ ਕੇ ਸ਼ਰਾਰਤ ਨਾਲ ਰਾਹ ਲੰਘਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਲਵਾਰਾਂ ਦੇ ਪੌਂਹਚਿਆਂ ਵਿੱਚ ਘੁਸੇੜ ਸੁੱਟਦੇ ਸਾਂ। ਖੂਹਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ, ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੱਜਰੀਆਂ ਪੁੱਟੀਆਂ ਮੂਲੀਆਂ ਤੇ ਗਾਜਰਾਂ... ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਦੇ ਵੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਫੇਰ ਪੇਂਡੂ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਵਾਦ ਨਹੀਂ ਮਾਣਿਆ।

ਲਾਗਲੀ ਸੀਟ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਬੁਢੜੀ ਸੁਆਣੀ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆ ਬੈਠੀ। ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਆ ਬੈਠੀ ਹੋਵੇ। ਉਹੋ ਪਹਿਰਾਵਾ, ਉਹੋ ਬੋਲੀ, ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ.... ਬਿਲਕੁਲ ਆਪਣੇ ਲੋਕ.... ਕੀ ਦੱਸਾਂ, ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੀ ਕੀ ਦਸ਼ਾ ਹੋ ਗਈ।

ਬੱਸ ਭੁੱਲੋਵਾਲ ਦੇ ਅੱਡੇ ਉੱਤੇ ਆ ਰੁਕੀ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਤਾ ਕਿ ਭੁੱਲੋਵਾਲ ਭੇਰੇ ਤੋਂ ਕੁੱਲ ਦਸ-ਬਾਰਾਂ ਮੀਲ ਦੀ ਵਾਟ ਉੱਤੇ ਹੈ। ਡ੍ਰਾਈਵਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ, ਬੱਸ ਇੱਥੇ ਪੌਣਾ ਘੰਟਾ ਖਲੋਤੀ ਰਹੇਗੀ। ਕੁੱਲ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਤਾਂ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ ਮੇਰੇ ਕੋਲ, ਭੇਰਾ ਦੇਖਣ ਲਈ। ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪੌਣਾ ਘੰਟਾ ਇੱਥੇ ਜਾਇਆ ਹੋ ਜਾਏਗਾ।

ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛੇ ਬਗ਼ੈਰ ਮੈਂ ਸਿੱਧਾ ਅੱਡੇ ਦੇ ਮੁੰਤਜ਼ਿਮ ਕੋਲ ਗਿਆ ਜਿਹੜਾ ਇਮਾਰਤ ਦੇ ਬਰਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਕੁਰਸੀ ਡਾਹ ਕੇ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਦੱਸਿਆ, ਕਿਵੇਂ ਮੈਂ ਚਾਲੀਆਂ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਲਈ ਵਤਨ ਵੇਖਣ ਦੇ ਕਾਬਿਲ ਹੋਇਆ ਹਾਂ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਅੱਡੇ ਉੱਤੇ ਪੌਣਾ ਘੰਟਾ ਗੁਜ਼ਾਰਨਾ ਅਸਹਿ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਆਦਮੀ ਨੇ ਵੀ ਉਹੋ ਗੱਲ ਕਹੀ ਜੋ ਮੋਹਨ ਲਾਲ ਜੀ ਨੇ ਕੱਲ੍ਹ ਆਖੀ ਸੀ, ‘‘ਪਰ ਭੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਹੈ ਕੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਟੁਰੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ?’’

ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ, ‘‘ਕੀ ਕਰਾਂ ਜੀ, ਮਿੱਟੀ ਖਿੱਚ ਲਿਆਈ ਏ।’’

ਉਹ ਅਵਾਕ ਜਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਪਤਲੂਨ-ਕੋਟ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਉਹਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਵਾਕ ਸੁਣਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸ਼ਾਇਦ। ਪੰਦਰ੍ਹਾਂ ਮਿੰਟਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਉਹਨੇ ਬੱਸ ਟੋਰ ਦਿੱਤੀ।

ਭੇਰੇ ਦਾ ਆਲਾ-ਦੁਆਲਾ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਯਾਦ ਹੋਣਾ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਇਤਨਾ ਸਰਸਬਜ਼ ਤੇ ਇਤਨਾ ਰਮਣੀਕ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਸ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਕਲਪਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਝੰਗ ਜਾਂ ਸਰਗੋਧਾ ਉਹਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਰੁੱਖੇ ਇਲਾਕੇ ਹਨ।

ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਕੇ ਭੇਰੇ ਆਓ ਤਾਂ ਸਾਹਨੀਆਂ ਦਾ ਮੁਹੱਲਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਬੱਸਾਂ ਦਾ ਅੱਡਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਉੱਪਰ ਬਣਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਅਸੀਂ ਬਲੋਚੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਆਖਦੇ ਸਾਂ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਡਰੀਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਈ ਮੁਲਕ ਹੋਵੇ।

ਮੇਰੇ ਸਾਥੀ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਹੱਕੇ-ਬੱਕੇ ਰਹਿ ਗਏ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਹਰ ਸੜਕ ਤੇ ਗਲੀ ਯਾਦ ਸੀ। ਏਸ ਬਲੋਚੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅੰਦਰ ਵੜਦਿਆਂਸਾਰ ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਪਛਾਣ ਭੇਰੇ ਦੀਆਂ ਵਿਸਰੀਆਂ ਖੁਸ਼ਬੋਆਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ। ਦੁਲੰਗੜੇ ਮਾਰਦਾ ਮੈਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਿਰੇ ਗੰਜ-ਮੰਡੀ ਵਾਲੇ ਚੌਕ ਜਾ ਪੁੱਜਾ। ਮੈਨੂੰ ਥਾਣੇ ਦਾ ਵਾਕਿਆ ਵੀ ਯਾਦ ਹੈ। ਇੰਨਸਪੈਕਟਰ ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਅਧਖੜ ਉਮਰ ਦਾ ਆਦਮੀ ਸੀ ਅਤੇ ਭੇਰੇ ਦੇ ਬਥੇਰੇ

ਸਾਹਨੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਇਆ ਸਗੋਂ ਪਾਸਪੋਰਟ ਉੱਤੇ ਆਮਦ ਤੇ ਰੁਖਸਤ ਦੇਵਾਂ ਦੇ ਇੰਦਰਾਜ਼ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂਜੇ ਦੁਬਾਰਾ ਕੋਤਵਾਲੀ ਆਉਣ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਲੋੜ ਨਾ ਪਵੇ।

“ਵੇਖਿਆ, ਮੈਂ ਨਾਲ ਆਏ ਸਾਥੀਆਂ ਸਿਕੰਦਰ, ਸ਼ਾਕਿਰ ਅਤੇ ਮੁਸਤਹਿਮੀਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ‘ਆਪਣੇ ਤੇ ਪਰਾਏ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਇਹ ਫ਼ਰਕ ਹੁੰਦਾ ਜੇ।’

ਉਹ ਵੀ ਤੇ ਇੰਨਸਪੈੱਕਟਰ ਵੀ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ ਰਹੇ। ਮੈਂ ਆਪ ਜਾਣਦਾ ਸਾਂ, ਹੁਣ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਉਤਨਾ ਈ ਮੇਰਾ ਸੀ ਜਿਤਨੀ ਦਿੱਲੀ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਸਿਆਣਿਆਂ ਬਣਨ ਦੇ ਰਉਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਾਂ। ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਬਥੇਰਾ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵਾਕਫ਼ਕਾਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਲਈਏ ਪਰ ਮੈਂ ਇੱਕ ਨਾ ਮੰਨੀ। ਗੰਜ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਮੁਹੱਲੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਭੰਬਲ-ਭੂਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਿਆ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਇਮਾਰਤਾਂ ਢਹਿ ਕੇ ਢੇਰੀ ਹੋਈਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਹੁਲੀਆ ਸਾਰਾ ਬਦਲਿਆ ਪਿਆ ਸੀ।

ਸਾਡੀ ਗਲੀ ਦੀ ਨੁੱਕਰ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਖੂਹ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਐਨ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਮੇਰੇ ਚਾਚਾ ਜੀ ਦਾ ਘਰ ਸੀ। ਮੋਕਲੇ ਜਿਹੇ ਗਲੀਆਂ ਦੇ ਮੇਲ ਉੱਪਰ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਜਨਾਨੀਆਂ ਚਰਖੇ ਡਾਹ ਕੇ ਘੂਕਰ ਮਚਾਈ ਰੱਖਦੀਆਂ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਚਾਚਾ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਪੁਰਾਣੇ ਢੰਗ ਦਾ ਸੀ। ਲੱਕੜੀ ਉੱਪਰ ਬਿਹਤਰੀਨ ਚੋਬਕਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ। ਬੜੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨਾਲ ਖੂਹ ਤਾਂ ਲੱਭ ਪਿਆ ਪਰ ਆਸ-ਪਾਸ ਨਾ ਕੋਈ ਗਲੀ, ਨਾ ਮਕਾਨ। ਇੰਜ ਜਾਪਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਹੁਣੇ-ਹੁਣੇ ਕੋਈ ਹਵਾਈ ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਮਲਬੇ ਦੇ ਢੇਰ ਲੱਗ ਗਏ ਹਨ। ਕੋਈ ਵਿਰਲੀ ਇਮਾਰਤ ਹੀ ਸਾਬਤ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ।

ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਹਿੰਮਤ ਦਿਵਾਈ। ਪੁੱਛ-ਪੁਛਾ ਕੇ ਚੌਧਰੀ ਗ਼ੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਘਰ ਲੱਭਿਆ। ਥੋੜ੍ਹਾ ਚਿਰ ਉਡੀਕਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਬਾਹਰ ਆਏ। ਮੇਰੀ ਹੀ ਉਮਰ ਦੇ ਸਨ, ਵੇਖਦਿਆਂ ਸਾਰ ਮੈਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬਚਪਨ ਦਾ ਰੂਪ ਵੀ ਚੇਤੇ ਆ ਗਿਆ। ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਇਕੱਠੇ ਖੇਡੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਈ। ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣਦਿਆਂਸਾਰ ਉਹ ਮੇਰੇ ਗਲ ਨਾਲ ਆ ਲੱਗੇ ਤੇ ਜ਼ਾਰੋ-ਜ਼ਾਰ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਦਾਦੇ-ਪੋਤਰੇ ਭਰਾ ਸਾਂ, ਦੋਵੇਂ। ਇੱਕ ਖੂਨ ਪਰ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਮੈਂ ਹਿੰਦੂ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸਾਂ। ਉਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਸਨ, ਮੈਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ। ਸਾਡੀਆਂ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਬਾਂਹਵਾਂ ਤੇ ਛਾਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਖਾਈ ਸੀ—ਇਤਨੀ ਲੰਮੀ ਤੇ ਚੌੜੀ ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਹਿਸਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਧੜਕਣਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਅਸੀਂ ਇਸ ਖਾਈ ਤੋਂ ਗਾਫ਼ਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਸ ਅਕਲਪਿਤ ਪਰਿਸਥਿਤੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਤਨਾ ਬੌਂਦਲਾ ਛੱਡਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਰੋਣ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।

ਫੇਰ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲੈ ਗਏ। ਘਰ ਨਵਾਂ-ਨਵਾਂ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਬਾਹਰ ਟਿੱਬਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਏਸ ਉੱਪਰੋਂ ਲੰਘਦੀ ਚਿੱਟਾ ਬੁਰਕਾ ਪਾਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਤਨੀ—ਮੇਰੀ ਭਾਬੀ ਮਕਾਨ ਦੇ ਪਿਛਵਾੜੇ ਚਲੀ ਗਈ। ਚੌਧਰੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਚਾਹ-ਪਾਣੀ ਦਾ ਆਹਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਫੇਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅਠਾਰਾਂ ਕੁ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਲੜਕਾ ਅੰਦਰ ਆਇਆ। ਅਨਵਰ ਨਾਂ ਸੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਉਹਦਾ। ਉਹਨੇ ਮੇਰੇ ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਲਾਇਆ। ਮੈਂ ਪਿੱਠ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰ ਕੇ ਅਸੀਸਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਚਾਲੀ ਵਰ੍ਹੇ ਕੋਈ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਫੇਰ ਜਦੋਂ ਅਸਾਂ ਨਿੱਕਿਆਂ ਨੇ ਭੇਰੇ ਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਮਾਂ-ਪਿਓ ਨੇ ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਕੀ ਕਰਨਾ ਸੀ? ਮੈਂ ਚੌਧਰੀ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਮਕਾਨ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਗੋਲ-ਮੋਲ ਜਿਹਾ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ। ਹਕੀਕਤਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ ਕਿ ਚਾਚਿਆਂ-ਤਾਇਆਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਮਕਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਏਸ ਬੇ-ਅਰਥ ਜਿਹੀ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ੀ ‘ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਪੈਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਕਿ ਜਿਸ ਮਕਾਨ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਹਾਂ, ਇਹ ਸਾਡਾ ਮਕਾਨ ਹੈ। ਚੌਧਰੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਢੁਹਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨਾਲ ਰਲ਼ਾ

ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਨਵੇਂ ਕਮਰੇ ਪਾ ਲਏ ਹਨ। ਮੂਹਰਲੇ ਟਿੱਬੇ ਨੂੰ ਵੇਖ-ਵੇਖ ਕੇ ਮੇਰਾ ਸ਼ੱਕ ਹੋਰ ਵੀ ਪੱਕਾ ਹੋਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇੰਜ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਰੰਜ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸਗੋਂ ਬੜੀ ਤਸੱਲੀ ਸੀ ਕਿ ਖਾਨਦਾਨੀ ਚੀਜ਼ ਆਪਣੇ ਹੀ ਵੀਰ ਦੇ ਕੰਮ ਆ ਗਈ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਉੱਠ ਰਹੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦਾ ਕਿਵੇਂ ਇਲਮ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਉਹ ਘੜੀ-ਮੁੜੀ ਵਕਤ ਦੀ ਤੰਗੀ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਕਹਿੰਦੇ, ‘‘ਅਪਨਾ ਮਕਾਨ ਭੀ ਤੇ ਢੂੰਡੀਏ।’’ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਟਾਲ ਛੱਡਦਾ, ‘‘ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ, ਅਪਨੇ ਭਾਈ ਸੇ ਮਿਲ ਲੀਯਾ ਹੈ, ਅਬ ਮੁੜੇ ਮਕਾਨ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿਆ ਕਰਨਾ ਹੈ।’’

ਚੌਧਰੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ‘‘ਅਨਵਰ, ਜਾ ਹੁੱਥੋਂ ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਸੱਦ ਲਿਆ ਮਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਹੋਵੇ।’’ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਸੱਤਰਾਂ ਕੁ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਬੁੱਢਾ ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਵੀ ਆ ਕੇ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ ਬਹਿ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਚਿੱਟੀ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਹੂ-ਬਹੂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਕਲ-ਸੂਰਤ, ਬੋਲ-ਚਾਲ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਅਨੇਕਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀਵਾਨ ਦੇਸ ਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਬੈਰਿਸਟਰ ਸਨ ਅਤੇ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਪ੍ਰੈਕਟਿਸ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲੜਕੇ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਭੂਆ ਦੀ ਧੀ ਵਿਆਹੀ ਸੀ। ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਵੰਡਾਰੇ ਦੇ ਦਿਨ ਤੀਕ ਬਾਕਾਇਦਾ ਫੇਰਾ ਮਾਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਭੇਰੇ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਵੀ ਸਨ। ਪਰ ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਸਾਡਾ ਘਰ ਭੁੱਲ-ਭੁਲਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਘੱਟ-ਵੱਧ ਕਦੇ ਭੇਰੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜੇ ਮੈਂ ਹੋਰ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਦੱਸਦਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹਨੂੰ ਕੁਝ ਚੇਤੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਪਰ ਹਾਲਤ ਈ ਕੁਝ ਅਜੀਬ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਗ਼ੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਕੁਰਸੀ ਉੱਪਰ ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਲਗਾਤਾਰ ਰੋਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉੱਧਰ ਬੁੱਢੇ ਦੋਸਤ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਜਿਵੇਂ ਗੰਗਾ-ਜਮਨਾ ਵਹਿ ਤੁਰੀਆਂ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਬੋਲਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਅਖੀਰ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਹਲੂਣ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਉਠਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ‘‘ਚਲੀਏ, ਜਬ ਤਕ ਚਾਏ ਤੱਯਾਰ ਹੋਤੀ ਹੈ, ਏਕ ਬਾਹਰ ਕਾ ਚੱਕਰ ਲਗਾ ਆਤੇ ਹੈਂ।’’

ਬੇਦਿਲੀ ਨਾਲ ਮੈਂ ਫੇਰ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ। ਬਿਲਕੁਲ ਓਪਰੀ ਪਈ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ ਮੈਂ ਇਸ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਖੇਡਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਇਤਨੀ ਲੰਮੀ, ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਤੇ ਸੋਹਣੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਇਹ ਇਤਨੀ ਛੋਟੀ, ਭੀੜੀ ਤੇ ਕੋਝੀ।

ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਸਿਰਿਓਂ ਦੂਜੇ ਸਿਰੇ ਤੀਕ ਦਾ ਚੱਕਰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਅਚਾਨਕ ਇੱਕ ਘਰ ਦੇ ਅੱਗੇ ਲੰਘਦਿਆਂ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਉਹਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਪਈ। ਮੈਂ ਖਲੋ ਗਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, ‘‘ਇਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਖੇਡਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਾਦ ਏ। ਇਹਦੇ ਕੋਠੇ ਉੱਤੇ ਵੀ ਅਸੀਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਾਂ। ਇੱਥੇ ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।’’

ਪੌੜੀਆਂ ਕੋਲ ਇੱਕ ਗਰੀਬੜਾ ਜਿਹਾ ਆਦਮੀ ਚਾਦਰ ਵਲ੍ਹੇਟੀ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮੰਗ ਲਈ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ, ‘‘ਜਾਈਏ ਅੰਦਰ, ਉਪਰ ਭੀ ਜਾਈਏ।’’

‘‘ਨਹੀਂ, ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਕੀ ਲੈਣੈ?’’ ਮੈਂ ਕਿਹਾ।

ਹੁਣ ਬਾਈਆਂ-ਤੇਈਆਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਖਲੋ ਕੇ ਇੰਜ ਡਾਂਟਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਬਜ਼ੁਰਗ ਹੋਵੇ, ‘‘ਸਾਹਨੀ ਸਾਹਿਬ, ਆਪ ਕੈਸੇ ਫਜ਼ੂਲ ਸੇ ਤਕੱਲਫ਼ਾਤ ਕਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹੈਂ। ਹਮ ਭੀ ਆਪ ਕੀ ਤਰ੍ਹਾ ਹੈਂ। ਜਬ ਕਭੀ ਦਿੱਲੀ ਜਾਏਂ, ਅਪਨੇ ਛੋੜੇ ਹੂਏ ਘਰੋਂ ਕਾ ਕੋਨਾ-ਕੋਨਾ ਛਾਨ ਮਾਰਤੇ ਹੈਂ, ਚਾਹੇ ਕਿਸੀ ਕੇ ਕਿਤਨੀ ਭੀ ਤਕਲੀਫ਼ ਹੋ। ਆਪ ਨੇ ਯਹਾਂ ਰਹਿਨਾ ਥੋੜੇ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਕਿਸੀ ਕਾ ਇਤਨਾ ਲਿਹਾਜ਼ ਕੀਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ? ਦੇ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਆਪ ਕੋ ਯਹਾਂ ਸੇ ਚਲੇ ਜਾਨਾ ਹੈ ਔਰ ਫਿਰ ਆਪ ਕੋ ਖ਼ੁਦਾ ਜਾਨੇ ਕਭੀ ਇਧਰ ਆਨਾ ਨਸੀਬ ਭੀ ਹੋ ਯਾ ਨਾ ਹੋ। ਯਿਹ

ਸੁਸਤੀ ਛੋੜੀਏ ਔਰ ਏਕ ਜਗਾਹ ਬੈਠ-ਬੈਠ ਕੇ ਵਕਤ ਗੰਵਾਨੇ ਕੀ ਬਜਾਏ ਜਿਤਨਾ ਘੁੰਮ ਸਕਤੇ ਹੈਂ, ਦੇਖੀਏ। ਬਰਾਏ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਜਾਈਏ ਉਪਰ।’

ਕਿਤਨਾ ਸੁਆਦ ਮਿਲਿਆ ਉਹਨਾਂ ਪੌੜੀਆਂ ਉੱਪਰ ਦੁਬਾਰਾ ਪੈਰ ਰੱਖ ਕੇ। ਉੱਪਰ ਕੋਠੇ ਉੱਤੇ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਐਨ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਦੂਰ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦਾ ਉੱਪਰਲਾ ਸੁਫਾ ਸਾਫ਼ ਦਿਸ ਪਿਆ। ਉਹਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲੀ ਰਸੋਈ ਦਿਸ ਪਈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਚੀਕ ਉੱਠਿਆ, ‘‘ਔਹ, ਔਹ ਸਾਡਾ ਘਰ। ਉਸ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਦੀ ਕੁੜਮਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਔਹ ਸਾਡੀ ਰਸੋਈ।’’

ਉਸ ਵੇਲੇ ਖੋਰੇ ਅੰਦਰ ਕਿਹੜਾ ਜੁਆਲਾਮੁਖੀ ਫੁੱਟਿਆ। ਰੋਂਦਾ ਤੇ ਘਰਕਦਾ ਮੈਂ ਮਿੱਟੀ-ਪੋਚੇ ਫਰਸ਼ ਉੱਪਰ ਢੇਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਲੋਕ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਣ ਲਈ ਆਏ। ਮੈਂ ਬੋਲੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ, ‘‘ਮੈਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਓ। ਮੈਂ ਘਰ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਮੈਨੂੰ ਭੈਣ ਯਾਦ ਆ ਰਹੀ ਏ, ਜਿਹੜੀ ਮਰ ਚੁੱਕੀ ਏ। ਰੱਬਾ, ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਮੋੜ ਦੇ....ਰੱਬਾ ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਮੋੜ ਦੇ.....’’

ਆਪਣੇ-ਆਪ ਉੱਤੇ ਸ਼ਰਮ ਵੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਓਪਰੇ ਦੇਸ, ਓਪਰੀ ਥਾਂ, ਓਪਰੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਕਾਬੂ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਅਰਥਾਵਲੀ :

ਜਜ਼ਬਿਆਂ - ਭਾਵਨਾਵਾਂ, ਤੀਬਰ ਇੱਛਾਵਾਂ। **ਮੁਹਿੰਮ** - ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਜਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ। **ਤੂਤਣੀਆਂ** - ਇੱਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਛੋਟੇ ਵਾਜੇ। **ਮੁੰਤਜ਼ਿਮ** - ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਪ੍ਰਬੰਧਕ। **ਵਤਨ** - ਉਹ ਮੁਲਕ ਜਾਂ ਦੇਸ, ਜਿਥੋਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵਾਸੀ ਹੋਵੇ। **ਅਵਾਕ** - ਗੁੰਮ-ਸੁੰਮ, ਬੇਜ਼ਬਾਨ, ਖ਼ਾਮੋਸ਼। **ਦੁਲੰਗਤੇ** - ਦੁੜਗੇ, ਛਾਲਾਂ, ਛੜਪੇ। **ਆਮਦ** - ਆਉਣ ਦਾ ਭਾਵ। **ਰੁਖਸਤ** - ਵਿਦਾਇਗੀ, ਛੁੱਟੀ। **ਕੋਤਵਾਲੀ** - ਵੱਡਾ ਥਾਣਾ। **ਮੋਕਲੇ** - ਖੁੱਲ੍ਹੇ, ਵੱਡੇ, ਚੌੜੇ। **ਘੂਕਰ** - ਘੁੰ-ਘੁੰ ਦੀ ਅਵਾਜ਼, ਘੁੰਮਦੇ ਗੋਲ ਪਹੀਏ ਦੀ ਅਵਾਜ਼। **ਮਲੁਬਾ** - ਢੱਠੇ ਹੋਏ ਘਰ ਦਾ ਇੱਟਾਂ, ਮਿੱਟੀ ਅਤੇ ਕੂੜੇ ਆਦਿ ਦਾ ਢੇਰ। **ਜ਼ਾਰੇ** - **ਕਤਾਰ**- ਜ਼ਾਰੋ-ਜਾਰ, ਬਹੁਤ, ਬੇਹੱਦ। **ਪਰਿਸਥਿਤੀ** - ਹਾਲਤ। **ਬੌਂਦਲਾ ਛੱਡਿਆ** - ਮੱਤ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ। **ਹੁੱਥੇ** - ਉੱਥੇਂ। **ਤਕੱਲਫ਼ਾਤ** - ਦੁੱਖ, ਕਸ਼ਟ। **ਸੁਫਾ** - ਘਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਲਾਗੇ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਡਿਓੜੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬੈਠਦੇ ਹਨ, **ਦਲਾਨ** - ਦੋ, ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਚਾਰ ਕੋਠੜੀਆਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਇੱਕ ਸਾਂਝਾ ਕਮਰਾ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

1. ਲੇਖਕ ਭੇਰੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਉਂ ਉਤਾਵਲਾ ਹੈ?
2. ਬੱਸ-ਅੱਡੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਅਤੇ ਥਾਣੇ ਦਾ ਇੰਨਸਪੈਕਟਰ ਲੇਖਕ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਪੇਸ਼ ਆਏ?
3. ਭੇਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਖੁਖਰਾਨ ਬਰਾਦਰੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਮਹੱਲੇ ਸਨ?
4. ‘ਕੀ ਕਰਾਂ ਜੀ, ਮਿੱਟੀ ਖਿੱਚ ਲਿਆਈ ਏ’, ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਨੇ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹੇ?
5. ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗਲੀ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿਵੇਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ?
6. ਚੌਧਰੀ ਗੁਲਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਲੇਖਕ ਨਾਲ ਕੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸੀ?
7. ਲੇਖਕ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਸਮੇਂ ਕਿਉਂ ਆਪਾ ਗੁਆ ਬੈਠਿਆ?

ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ‘ਮੇਰਾ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਸਫਰਨਾਮਾ’ ਸਕੂਲ-ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ‘ਚੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੜ੍ਹੋ।

ਡਾ. ਟੀ. ਆਰ. ਸ਼ਰਮਾ

(1925-2009)

ਡਾ. ਟੀ. ਆਰ. ਸ਼ਰਮਾ ਦਾ ਜਨਮ 25 ਜੁਲਾਈ, 1925 ਈ. ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਪੰਡਤ ਕਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਤੇ ਮਾਤਾ ਰਤਨ ਦੇਵੀ ਦੇ ਘਰ ਟੈਂਕਸਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

ਡਾ. ਟੀ. ਆਰ. ਸ਼ਰਮਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿੱਖਿਆ-ਸਾਸ਼ਤਰੀ ਸਨ। ਉਹ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਇੱਕ ਅਧਿਆਪਕ ਦੇ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਮੁਖੀ ਰਹੇ ਤੇ ਡੀਨ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਹੋਏ। ਆਪ ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਦੀ ਅਕਾਦਮਿਕ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਰਹੇ।

ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਅਨੁਭਵ-ਖੇਤਰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਰਸੀਲੇ ਤੇ ਕਲਾਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਆਦਰਸ਼, ਆਸ ਤੇ ਸਾਹਸ ਦੀ ਜੋਤ ਜਗਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਤੇ ਉਸਾਰੂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਝਲਕ ਪ੍ਰਤੱਖ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ, ਕੁਝ ਇਹ ਹਨ- 'ਛਿੱਕਾ ਵੀ ਗਿਆ, ਚਿੜੀ ਵੀ ਗਈ', 'ਕੀ ਹੈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ?', 'ਜ਼ਮੀਰ ਤੇ ਹੋਰ ਲੇਖ', 'ਚੰਗੇਰੇ ਜੀਵਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ', 'ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ' 'ਹੱਸਦੇ ਚਿਹਰੇ', 'ਪੂਰੇ ਚੰਦ ਦਾ ਜਾਦੂ' 'ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਗੰਗਾ-ਜਲ', ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਕੀੜੀਆਂ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਵਿਚਾਰ', 'ਕਬੀਰਾ ਖੜਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਮੇਂ ਸਭ ਕੀ ਮਾਂਗੇ ਖੈਰ', 'ਪੁਰਾਣੇ ਰਸਤਿਆਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਰਾਹੀ ਬਣੇ, 'ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ' ਆਪ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹਨ।

ਆਪ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਵੱਲੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਪੁਰਸਕਾਰ, ਮਿਲੇਨੀਅਮ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਗਿਆਨੀ ਪੁਰਸਕਾਰ, ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਪੁਰਸਕਾਰ, ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਪੰਜਾਬੀ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ ਪੁਰਸਕਾਰ, ਸਰਬੋਤਮ ਅਧਿਆਪਕ ਐਵਾਰਡ ਮਿਲੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਆਜੀਵਨ-ਕਾਲ ਫੈਲੋਸ਼ਿਪ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਆਪ 2009 ਵਿੱਚ ਅਕਾਲ-ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ।

ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਆਪੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ

ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਪੱਤੇ ਨਹੀਂ ਹਨ ਜੋ ਆਪੇ ਹੀ ਰੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਗਰਮੀਆਂ ਜਾਂ ਸਰਦੀਆਂ ਦੇ ਮੌਸਮ ਹਨ ਜੋ ਆਪੇ ਹੀ ਆਪਮੁਹਾਰੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਬੁਲਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਹਾਕਾਂ ਮਾਰਨੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਬਣਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੌ-ਜਿਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇ, ਮਿੰਟ-ਦੇ ਮਿੰਟ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ, ਨਿੱਕੀ ਜਾਂ ਵੱਡੀ ਖੁਸ਼ੀ, ਨਿੱਜੀ ਜਾਂ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਜਾਂ ਸਮੂਹਿਕ ਖੁਸ਼ੀ, ਦੁਨਿਆਵੀ ਜਾਂ ਰੂਹਾਨੀ ਖੁਸ਼ੀ, ਉਹੋ-ਜਿਹੀ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀਲਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹੋ-ਜਿਹਾ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾਵਾ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਿੱਕੀਆਂ-ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਹੀ ਵੱਡੀਆਂ-ਵੱਡੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਰੋਂਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿੱਚ, ਕਿਸੇ ਲੋੜਵੰਦ ਮੰਗਤੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ

ਵਿੱਚ, ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਪਾਉਣ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਕੀੜੀਆਂ ਨੂੰ ਤਿਲ-ਚੌਲੀ ਪਾਉਣ ਵਿੱਚ, ਕੋਈ ਬੂਟਾ ਜਾਂ ਪੌਦਾ ਲਾਉਣ ਵਿੱਚ, ਕਿਸੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਨੂੰ ਆਈ ਚਿੱਠੀ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਅਰਜ਼ੀ ਦਾ ਖਰੜਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਗੰਢ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ, ਕਿਸੇ ਮਰੀਜ਼ ਦੀ ਦਵਾਈ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ, ਮੰਦਰ ਜਾਂ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਜਾਣ ਵਿੱਚ, ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਛੋਟਾ ਜਿੰਨਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇੱਕ ਵਚਿੱਤਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਮਿੱਠਾ ਬੋਲਣਾ, ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਆਦਰ ਕਰਨਾ, ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਹੱਸ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰਨਾ, ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਖੇਡਣਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਨਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦੇਣਾ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ।

ਮੈਂ ਕਈ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁਟਿਆ-ਘੁਟਿਆ ਮਾਹੌਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮੂੰਹ ਸੁੱਜੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਮਸਲੇ 'ਤੇ ਤਕਰਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਅਜਿਹੇ ਬੰਦੇ ਆਪ ਤਾਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਹਨ, ਨਾਲ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਨਾ ਉਹ ਚੱਜ ਨਾਲ ਚਾਹ ਪੀਂਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਖਾਣਾ ਖਾਂਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਕੱਪੜੇ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਕੋਈ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਗੁੱਸਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਮੂੰਹ, ਹੱਥਾਂ, ਹਰਕਤਾਂ, ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਜੇ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਬਹਿ ਕੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਕਰ ਲੈਣ ਤਾਂ ਮਾਹੌਲ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਗਵਾਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਹਾਸਿਆਂ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਇਨਸਾਨ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਾ ਜਾਂ ਹੱਸਦਾ ਪੈਂਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਹੱਸਣ ਅਤੇ ਮੁਸਕਰਾਉਣ ਦੀ ਆਦਤ ਪਾਉਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਆਦਤ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਵਿੱਚ, ਦਫ਼ਤਰ, ਸਕੂਲ, ਕਾਰਖ਼ਾਨੇ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕੁ ਬੰਦੇ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਖਿੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਗੰਭੀਰ ਤੋਂ ਗੰਭੀਰ ਅੜਚਨ ਵੇਲੇ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਜਾਂ ਗ਼ਮ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਨਹੀਂ ਖਿੱਚੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਇਹ ਵੀ ਅਰੰਭਾ ਹੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹੱਸਦੇ-ਖੇਡਦੇ ਹੀ ਔਕੜਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਜੰਮਦੇ ਹੀ ਅਜਿਹੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹੱਸਣ ਜਾਂ ਮੁਸਕਰਾਉਣ ਦੀ, ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਅਤੇ ਔਕੜਾਂ ਨਾਲ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਘੁਲਨ ਦੀ ਆਦਤ ਪਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਢੇਰ ਸਾਰੇ ਲਤੀਫ਼ੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਿਅਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕਈ ਨਿੱਕੀਆਂ-ਨਿੱਕੀਆਂ ਹਾਸੇ ਦੀਆਂ ਫੁਲਝੜੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਹ ਅਕਸਰ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਭੁਲੇਖਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਕੋਈ ਮੁਸੀਬਤ ਆਉਂਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਵੀ ਔਕੜ ਦਾ ਇਹ ਸਾਮ੍ਹਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਖੁਸ਼ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਨਹੀਂ, ਗੱਲ ਇਉਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਬਿਜਲੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਡਿਗਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਘਬਰਾਉਂਦੇ ਨਹੀਂ, ਰੋਣਾ-ਪਿੱਟਣਾ ਨਹੀਂ ਪਾ ਬਹਿੰਦੇ ਸਗੋਂ ਹੱਸਦੇ-ਖੇਡਦੇ ਗੰਢਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਬਸ਼ਰ ਅਜਿਹਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਬੱਸ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿੰਨਾ ਸੋਚ ਅਤੇ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਵੱਡੇ-ਵਡੇਰਿਆਂ ਨੇ ਘਰਾਂ, ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦੇਣ ਦੇ ਕਈ ਢੰਗ ਕੱਢੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਰਸਮਾਂ, ਰੀਤਾਂ, ਮੇਲਿਆਂ, ਸਮਾਗਮਾਂ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਤੱਕ ਤੁਰੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਵਿਆਹ-ਸ਼ਾਦੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਨਵੇਂ ਕੱਪੜੇ ਸਵਾਉਣਾ, ਗਹਿਣੇ ਖ਼ਰੀਦਣੇ, ਮਿਠਿਆਈਆਂ ਖਾਣੀਆਂ ਤੇ ਵੰਡਣੀਆਂ, ਗ਼ਰੀਬ-ਗ਼ਰਬੇ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦੇਣਾ, ਧਿਆਣੀਆਂ ਪੂਜਣੀਆਂ, ਮੰਦਰਾਂ, ਸਕੂਲਾਂ, ਧਰਮਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦੇਣਾ, ਨਲਕੇ, ਖੂਹ ਆਦਿ ਲਗਵਾਉਣਾ, ਸਾਰੇ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਹਨ। ਜਨਮ-ਦਿਹਾੜੇ, ਦਸਤਾਰਪੋਸ਼ੀ, ਜਨੇਊ ਪੁਆਉਣ ਦੀ ਰਸਮ, ਸਕੂਲ ਪੜ੍ਹਨੇ ਪਾਉਣ ਦੀ ਰਸਮ, ਸ਼ਾਦੀ ਦੀ ਐਨੀਵਰਸਰੀ, ਨੌਕਰੀ ਵਿੱਚ ਤਰੱਕੀ, ਮਕਾਨ ਦੀ ਚੋਂਠ, ਭਾਈ ਦੂਜ,

ਰੱਖੜੀ, ਜਨਮ-ਅਸ਼ਟਮੀ, ਗੁਰਪੁਰਬ, ਦਸਹਿਰਾ, ਦਿਵਾਲੀ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਵਸੀਲੇ ਹਨ। ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਮੌਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਜ਼ਾਦੀ-ਦਿਵਸ, ਗਣਤੰਤਰਤਾ-ਦਿਵਸ, ਬਾਲ-ਦਿਵਸ, ਅਧਿਆਪਕ-ਦਿਵਸ, ਮਾਪਾ-ਦਿਵਸ, ਮਾਂ-ਦਿਵਸ, ਪਿਤਾ-ਦਿਵਸ, ਮਜ਼ਦੂਰ-ਦਿਵਸ, ਧਰਤੀ-ਦਿਵਸ ਆਦਿ ਵੀ ਜੋੜ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮਨਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪਤੀ ਦਾ ਪਤਨੀ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਵਟਾਉਣ, ਦੂਜੀ-ਤੀਜੀ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਮਿਲਣ, ਕਿਸੇ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਦਾ ਕਈ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਚਾਨਕ ਆ ਜਾਣ, ਗਰਮੀ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਮੀਂਹ ਪੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਣ, ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਅਖੰਡ-ਪਾਠ ਕਰਵਾਉਣ ਜਾਂ ਧੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਰੱਖਿਆ ਜਾਣਾ ਆਦਿ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਗੱਜ-ਵੱਜ ਕੇ ਸ਼ਿਰਕਤ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਜਿਹੜੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦੇਣਾ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਵਿੱਚ ਮਨਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਸ਼ਾਮਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਭੰਗੜੇ ਵੀ ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।

ਕਿਸੇ ਬੁਰੀ ਆਦਤ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਸ਼ੇ ਕਰਨ ਦੀ, ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਦੀ, ਰਿਸ਼ਵਤ ਲੈਣ ਦੀ, ਚੁਗਲੀ ਕਰਨ ਦੀ, ਗੁਮਨਾਮ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨ ਦੀ, ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਨਿੰਦਾ ਕਰਨ ਦੀ, ਗਾਲ਼ਾਂ ਕੱਢਣ ਦੀ, ਗੁੱਸਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਭੈੜੀ ਆਦਤ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਬੜੀ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਬੁਰੀ ਆਦਤ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇਹ ਵੀ ਅਨਮੋਲ ਢੰਗ ਹੈ।

ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਖਿਮਾ ਕਰਨ ਨਾਲ਼, ਖਿਮਾ ਮੰਗਣ ਨਾਲ਼, ਆਪਣਾ ਦੋਸ਼ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਨਾਲ਼ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਪਾਪ, ਗੁਨਾਹ ਜਾਂ ਅਪਰਾਧ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਤੁਹਾਡਾ ਗੁਨਾਹ ਪਕੜਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ 'ਤੇ ਬੋਝ ਰਹੇਗਾ, ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਵੀ ਪੂਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੋਗੇ। ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਹੈ, ਆਪਣਾ ਗੁਨਾਹ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲੈਣਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਜਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗ ਲੈਣਾ ਅਤੇ ਜੇ ਹੋ ਸਕੇ, ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਭਰਪਾਈ ਕਰ ਦੇਣਾ।

ਅਜਿਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਕਿਸੇ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਗੁਨਾਹ, ਅਪਰਾਧ ਜਾਂ ਪਾਪ ਨੂੰ ਖਿਮਾ ਕਰਨ ਨਾਲ਼ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਖਿਮਾ ਕਰਨਾ ਬੜੇ ਪੁੰਨ ਵਾਲ਼ਾ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਦਾ ਭਾਰ ਤਾਂ ਹੌਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਖਿਮਾ ਕਰਨ ਵਾਲ਼ੇ ਨੂੰ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਉੱਚੀ ਅਤੇ ਦਾਇਮੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਅੱਜ ਤੱਕ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਮਝਦੇ ਆਏ ਹੋ, ਜਿਸ ਨਾਲ਼ ਅਣਬੋਲਣਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ਼ ਤੁਸੀਂ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦੇ ਹੋ ਜੇ ਉਸ ਨਾਲ਼ ਸੁਲਾਹ ਕਰ ਲਵੋ, ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਅਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਭੁਲਾ ਦਿਓ, ਉਸ ਦੇ ਕਸੂਰ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਵੋ, ਉਹ ਨਾ ਵੀ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗੇ ਤਾਂ ਵੀ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿਓ, ਇਹ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਆਪਣੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ-ਨਿੱਕੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਦੇਂਦੇ ਹੋ ਜੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਅੜਚਨ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਸਬੱਬ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਮੇਰੀ ਗੱਲ, ਮੇਰੀ ਇੱਜ਼ਤ, ਮੇਰਾ ਕਮਰਾ, ਮੇਰੀ ਸੋਟੀ, ਮੇਰੀ ਚਾਹ, ਮੇਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਆਦਿ ਬੰਧਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ, ਅਜਿਹੀ 'ਮੈਂ' ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਹਉਂਮੈਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਰੁਹਾਨੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਜ਼ੀਨਾ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਹਿਯੋਗ ਅਤੇ ਤਿਆਗ, ਮੁਕਾਬਲੇ ਨਾਲੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦਰਜੇ ਉੱਚਾ ਸੰਕਲਪ ਹੈ। ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਤਿਆਗ, ਨਿੱਕੀਆਂ-ਨਿੱਕੀਆਂ ਮਾਫ਼ੀਆਂ, ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ੀਆਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬੇਪਨਾਹ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਵਾਰ ਦੇਖ ਕੇ ਅਣਦੇਖੀ ਕਰਨਾ, ਸੁਣ ਕੇ ਅਣਸੁਣੀ ਕਰਨਾ, ਅਹਿਸਾਨ ਕਰਕੇ ਭੁੱਲ ਜਾਣਾ, ਨੇਕੀ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਮਿਟਾ ਦੇਣਾ, ਅਧੀਨਗੀ ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਅਪਣਾਉਣਾ, ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਸੱਦਾ-ਪੱਤਰ ਦੇਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਹਨ। ਵੈਸੇ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ

ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਨਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।

ਅਰਥਾਵਲੀ :

ਤਕਰਾਰ - ਬਹਿਸ, ਝਗੜਾ। **ਅੜਚਨ** - ਰੁਕਾਵਟ, ਵਿਘਨ। **ਲਤੀਫ਼ੇ** - ਚੁਟਕਲੇ, ਹਸਾਉਣੀ ਗੱਲ। **ਸ਼ਿਅਰ** - ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ, ਕਵਿਤਾ। **ਬਸ਼ਰ** - ਆਦਮੀ, ਮਨੁੱਖ, ਇਨਸਾਨ। **ਧਿਆਣੀਆਂ** - ਧੀ-ਭੈਣ, ਧੀ ਜਾਂ ਭੈਣ ਦੀ ਧੀ, ਪੋਤਰੀ ਆਦਿ। **ਐਨੀਵਰਸਰੀ** - ਵਰ੍ਹੇ-ਗੰਢ, ਸਾਲ-ਗਿਰਾ। **ਸ਼ਿਰਕਤ** - ਸਾਂਝ, ਭਿਆਲੀ। **ਭਰਪਾਈ** - ਪੂਰਤੀ। **ਦਾਇਮੀ** - ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ, ਸਦੀਵੀ। **ਜ਼ੀਨਾ** - ਪੌੜੀ। **ਕੰਪੀਟੀਸ਼ਨ** - ਮੁਕਾਬਲਾ। **ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ** - ਅਣਡਿੱਠ ਕਰਨਾ, ਧਿਆਨ ਨਾ ਦੇਣਾ। **ਵਿਕਸਿਤ** - ਉੱਨਤ, ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

1. ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਘਰ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਕਿਵੇਂ ਠੀਕ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ?
2. ਸਾਡੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇਰਿਆਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦੇਣ ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਢੰਗ ਕੱਢੇ ਹੋਏ ਹਨ?
3. ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹੜੇ ਮੌਕੇ ਅਤੇ ਦਿਵਸ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ?
4. ਲੇਖਕ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਾਲ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਹਾਰ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ?
5. ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਅਨਮੋਲ ਢੰਗ ਕਿਹੜਾ ਹੈ?
6. ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਭਾਵਨਾ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣਦੀ ਹੈ?
7. ਕੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ?

ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਆਪ ਕਰਨ ਦੀ ਆਦਤ ਪਾਓ, ਖੁਸ਼ੀਆਂ-ਖੇਡੇ ਮੁਫਤ 'ਚ ਪਾਓ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਹੀ ਕੰਮ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਹੱਥੀਂ ਕੀਤਾ ਕੰਮ ਸਾਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਡਾ. ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂ

(1953)

ਡਾ. ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂ ਦਾ ਜਨਮ 20 ਜੂਨ, 1953 ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਰਣ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਰਾਏ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਪਿੰਡ ਘੱਗਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ।

ਡਾ. ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਧਰਮ-ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਮੁਖੀ ਅਤੇ ਬਤੌਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਸਨ। ਉਹ ਯੂ. ਜੀ. ਸੀ. ਦੇ ਬੁੱਧਿਸਟ ਸਟਡੀਜ਼ ਅਤੇ ਸੈਂਟਰ ਫਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਟਡੀਜ਼ ਦੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਅਤੇ ਧਰਮ-ਅਧਿਐਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕੁੰਮ (ਈਰਾਨ) ਦੇ ਵਿਜ਼ਿਟਿੰਗ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਵੀ ਹਨ।

ਧਰਮ-ਅਧਿਐਨ ਬਾਰੇ ਆਪ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਿਰਤਾਂ ‘ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਕੁਦਰਤ-ਸਿਧਾਂਤ’, ‘ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਕਾਲ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ’ ਅਤੇ ‘ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਧਰਮ : ਇੱਕ ਸਰਵੇਖਣ’ ਹਨ। ‘ਗੌਤਮ ਤੋਂ ਤਾਸਕੀ ਤੱਕ’, ‘ਆਰਟ ਤੋਂ ਬੰਦਗੀ ਤੱਕ’ ਅਤੇ ‘ਵਿਸ਼ਵ-ਚਿੰਤਕ : ਰਾਬਿੰਦਰਨਾਥ ਟੈਗੋਰ’ ਆਪ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹਨ।

ਬੇਬੇ ਜੀ

ਚਾਰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੱਕ ਦਾ ਆਪਣਾ ਬਚਪਨ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ। ਬੇਬੇ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਘੜਾ ਚੁੱਕੀ, ਖੂਹੀ ਉੱਪਰ ਪਾਣੀ ਭਰਨ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਹਰ ਗੋੜ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਕਮੀਜ਼ ਦੀ ਕੰਨੀ ਫੜੀ, ਨਾਲ-ਨਾਲ ਤੁਰੀ ਜਾਂਦਾ। ਕਈ ਵਾਰ ਲੱਤਾਂ ਵਿੱਚ ਉਲਝ ਕੇ ਡਿਗਦਾ ਤੇ ਬੇਬੇ ਡਿੱਗਣੇਂ ਮਸਾਂ ਬਚਦੀ।

ਜਦੋਂ ਬੇਬੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਤਿਉਹਾਰ ਵਰਗੇ ਹੁੰਦੇ। ਪੜ੍ਹਦੇ, ਖੇਡਦੇ, ਡੰਗਰ ਚਾਰਦੇ, ਖੇਤੀ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਵਟਾਉਂਦੇ, ਦਰਖਤਾਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੇ, ਉੱਤਰਦੇ, ਛਾਲਾਂ ਮਾਰਦੇ। ਨਹਿਰ ਵਿੱਚ ਛਾਲ ਮਾਰਦੇ, ਰੇਤ ਵਿੱਚ ਲਿਟਦੇ ਫਿਰ ਨਹਿਰ ਵਿੱਚ ਛਾਲ। ਸੱਟ-ਫੇਟ, ਬਿਮਾਰੀ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿਉਂਦਾ-ਜਾਗਦਾ ਪੂਰਾ ਘਰ ਹੁੰਦਾ। ਜਦੋਂ ਕਦੀ ਬੇਬੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਵਿੱਚ ਗਈ ਦੋ-ਚਾਰ ਦਿਨ ਨਾ ਆਉਂਦੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ, ਗੁੰਮ-ਸੁੰਮ ਜਿਹੇ ਫਿਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ, ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ। ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਵੀ ਚੰਗੀ ਨਾ ਲੱਗਦੀ। ਬਾਪੂ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਸਖਤ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਖਿਆਲ ਰੱਖਦਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਘਰ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬੱਚੇ ਝਿੜਕਣੇ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਫਿਰ ਰੋਣੇਂ ਨਹੀਂ ਹਟਣਗੇ। ਜਦੋਂ ਕਦੀ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਬੇਬੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਨਵੇਂ ਕੱਪੜੇ ਨਾ ਖਰੀਦ ਸਕਦੀ ਜਾਂ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਕਿਤਾਬਾਂ-ਕਾਪੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਪੈਸੇ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਉਦੋਂ ਰੋਂਦੀ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸਕੂਲ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ। ਇਹੋ-ਜਿਹੇ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਉਹ ਸਾਡੇ ਨਾਨਕੇ ਜਾ ਪੁੱਜਦੀ। ਮਾਮੇ ਚੰਗੇ ਵਾਹੀਕਾਰ ਸਨ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਕੋਲ ਪੰਜਾਹ ਏਕੜ ਜ਼ਮੀਨ ਸੀ। ਉੱਥੋਂ ਕਦੀ ਖਾਲੀ ਮੁੜਨ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੁੱਧੋਂ ਹਟੀ ਮੱਝ ਜਾਂ ਗਾਂ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਤਾਜ਼ੀ ਸੂਈ ਛੱਡ ਜਾਂਦੇ। ਘਿਓ ਦਿੰਦੇ, ਖੋਆ ਦਿੰਦੇ। ਘੋੜੀ ਉੱਪਰ ਬੂਟੇ ਦਿੰਦੇ। ਹੋਰ ਸੁਰਗ ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਹੋਇਆ ਕਰਦਾ ਹੈ?

ਇੱਕ ਵਾਰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਤੰਗੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਮੈਨੂੰ ਨਾਨਕੇ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਬੇਬੇ ਨੇ ਤੋਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ, ‘‘ਅਕਲ ਨਾਲ, ਹਲੀਮੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰੀਂ, ਤੇਰੀ ਮਾਮੀ ਚੰਗੀ ਹੈ, ਬੜੀ। ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਅੱਡ ਗੱਲ ਕਰੀਂ, ਮਾਮੇ ਨਾਲ ਅੱਡ। ਜਾਹ, ਗੁਰੂ ਰਾਖਾ।’’ ਬੇਬੇ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਬਾਰੇ ਸੁਣਾਈ।

ਪਟਿਆਲੇ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ, ਮੈਂ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਨਾਨਕੇ ਜਾਂਦਾ, ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਦਾਦਕੇ। ਪਿੰਡੋਂ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਬੱਸ ਫੜਨ ਤੁਰਦਾ ਤਾਂ ਬੇਬੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਛਲਕਦੀਆਂ। ਮੈਂ ਖੂਬ ਹੱਸਦਾ ਤੇ ਪੁੱਛਦਾ, ‘‘ਕੋਈ ਸਰਹੱਦ ਉੱਪਰ ਜੰਗ ਲੜਨ ਚੱਲਿਆ ਹਾਂ ਜੋ ਰੋਣ-ਪੋਣ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ?’’ ਬੇਬੇ ਅੱਖਾਂ ਪੁੰਝ ਕੇ ਆਖਦੀ, ‘‘ਕਟਰੂ-ਵਛਰੂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਉੱਪਰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਾਲ ਲੜਨ ਨੀ ਜਾਂਦੇ। ਤੂੰ ਦੇਖਿਆ ਨੀ, ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋਣ ਲੱਗਣ ਤਾਂ ਗਾਂਵਾਂ, ਮੱਝਾਂ, ਰੰਭਣ-ਰਿੰਗਣ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ, ਰੱਸੇ ਤੁੜਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਸੂ-ਪੰਛੀ ਤੱਕ ਸਭ ਮਾਂਵਾਂ ਇਹ ਜਾਣਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਤੱਕ ਬੱਚੇ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਹਨ, ਸਭ ਠੀਕ ਹੈ। ਅੱਖੋਂ-ਪਰੋਖੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕੀ ਪਤਾ ਕਦ ਕੀ ਵਾਪਰ ਜਾਏ? ਤੈਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਅਜੇ ਸਮਝ ਨਹੀਂ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਦੇ ਵੀ ਨਾ ਸਮਝ ਸਕੇਂ ਕਿਉਂਕਿ ਤੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਵਿੱਚ ਮਾਂ ਹੋਣਾ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ।’’ ਫਿਰ ਉਹ ਅਸੀਸਾਂ ਦੇ ਕੇ ਤੋਰਦੀ।

ਬੇਬੇ ਦੱਸਿਆ ਕਰਦੀ, ‘‘ਤੇਰੀ ਛੋਟੀ ਮਾਮੀ ਗੁਰਦਿਆਲ ਕੁਰ ਦਾ ਰੰਗ ਧੁੱਪ ਵਰਗਾ ਸੀ। ਲਾਲੀਆਂ ਝੜਦੀਆਂ ਸਨ ਮੂੰਹ ’ਤੇ। ਹੀਰ ਸੀ, ਬੱਸ। ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਘੜੀ ਰੱਬ ਨੇ। ਕੰਧ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਕੇ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਤਸਵੀਰ ਤੁਰਨ ਲੱਗੇ। ਭਾਬੀ ਕਾਹਨੂੰ, ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਸਹੇਲੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਕਿਹਾ : ਕੁੜੇ, ਖਿਆਲ ਰੱਖੀਂ, ਮੇਰਾ। ਤੇਰੀ ਇਹ ਨਣਦ ਗ਼ਰੀਬਣੀ ਹੈ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਪੈਰੀਂ ਚੁੰਨੀ ਰੱਖ ਕੇ ਬੋਲੀ : ‘‘ਮੈਂ ਕਦ ਆਂ, ਏਸ ਘਰ ਦੀ ਮਾਲਕਣ? ਮੈਂ ਤਾਂ ਬਾਂਦੀ ਆਂ, ਤੁਹਾਡੀ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ। ਬਾਂਦੀ ਰਹੁੰਗੀ, ਉਮਰ ਭਰ।’’

ਦਸਹਿਰੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡੇ ਕੱਚੇ ਘਰ ਦੀ ਲਿੱਪਾ-ਪੋਚੀ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਰਲ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ। ਕੰਧਾਂ ਉੱਪਰ ਪਾਂਡੂ ਦਾ ਪਰੇਲਾ ਫਿਰਦਾ ਤੇ ਫਰਸ਼ ਗਾਰੇ ਨਾਲ ਲਿੱਪਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਕੋਈ ਗਾਰੇ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ, ਦੂਜਾ ਕਹੀ ਨਾਲ ਗੋਹਾ ਅਤੇ ਤੂੜੀ ਗਾਰੇ ਵਿੱਚ ਰਲਾ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ। ਕੋਈ ਚੀਜ਼ਾਂ-ਵਸਤਾਂ ਪਰੇ-ਪਰੇ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਕੋਈ ਲਿੱਪਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦਗਾਰ ਹੁੰਦਾ। ਖੁਰਲੀਆਂ ਤੱਕ ਸਭ ਕੁਝ ਲਿੱਪਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਘਰ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਵੀ। ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਸਿੰਗਾਂ ਨੂੰ ਤੇਲ ਲਾ ਦਿੰਦੇ। ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਸੁਗੰਧੀਆਂ। ਕੰਧਾਂ ਉੱਪਰ ਟੰਗਣ ਲਈ ਬਾਧੂ ਜੀ ਤਸਵੀਰਾਂ ਲਿਆਉਂਦੇ।

ਕਣਕਾਂ ਪੱਕਣ ਲੱਗਦੀਆਂ, ਬੱਦਲ ਚੜ੍ਹ ਆਉਂਦੇ। ਵਿਸਾਖ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਤੇਜ਼-ਧਾਰ ਬਾਰਸ਼ਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਅਸੀਂ ਆਖਦੇ—ਇਹ ਕਿਹੜੇ ਮੌਸਮ ਦਾ ਮੀਂਹ ਹੋਇਆ? ਬੇਬੇ ਆਖਦੀ, ‘‘ਵਿਸਾਖ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਦੱਸਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਤੇ ਸਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ। ਏਨਾ ਕੁ ਫ਼ਰਕ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰੇ ਆਉਂਦੇ ਮੇਰੇ ਪਿਛਲੱਗ ਜੇਠ ਅਤੇ ਹਾੜ੍ਹ ਖੇਹ-ਉਡਾਉ ਹਨ। ਸਾਉਣ ਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਤੁਰੇ ਆਉਂਦੇ, ਉਸ ਦੇ ਦੋਸਤ ਭਾਦੋਂ ਤੇ ਅੱਸੂ ਉਸੇ ਵਰਗੇ ਹਨ, ਖੌਰੂ-ਪਾਉ; ਤਾਂ ਸਾਉਣ ਦੀ ਕਦਰ ਬਣੀ।’’

ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ-ਸੁਣਦਿਆਂ ਉਪਮਾ-ਅਲੰਕਾਰ ਬੇਬੇ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾਅ ਉੱਤਰਦੇ। ਇੱਕ ਵੇਰ ਮੈਂ ਤੇ ਬੇਬੇ ਦੋਵੇਂ ਬੱਸ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇ ਕਿਧਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਾਂ ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਡੋ-ਅੱਡ ਸੀਟ ਮਿਲੀ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਬੇਬੇ ਆਪਣੀ ਸੀਟ ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਮੇਰੀ ਸੀਟ ਉੱਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਤੰਗ ਜਿਹੀ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠ ਗਈ। ਮੈਂ ਉੱਥੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਆਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਬੋਲੀ, ‘‘ਅਹੁ ਸੀਟ ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਬੰਦਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਤਾਕੀ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ, ਉਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਦੇਖ। ਭੁਜੀਆ ਖਾਣ ਵੇਲੇ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ‘ਟੈਚੀਕੋਸ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਭੁਜੀਆ ਖਾਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨਾਲ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਹੱਸੀ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭੁਜੀਆ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚੋਂ ਇਉਂ ਕਿਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਚੌਲਾਂ ਦੇ ਸ਼ੈੱਲਰ ਦੀ ਪਾਈਪ ਵਿੱਚੋਂ ਫੱਕ ਬਾਹਰ ਡਿਗਦੀ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਮੇਰੇ ਤੋਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਅੰਬ ਵੀ ਬੇਰ ਵਾਂਗ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾਉਂਦਾ ਹੋਏਗਾ, ਸਾਬਤ ਗੁਠਲੀ ਸਣੇ।’’ ਮੈਥੋਂ ਹਾਸਾ ਨਾ ਰੁਕਿਆ। ਬੇਬੇ ਜਿਵੇਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਹੋਵੇ।

ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਜੋਖਮ ਭਰਿਆ ਕੰਮ ਛੇੜਨ ਵੇਲੇ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਬੇਬੇ ਨਾਲ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਆਖਦੀ, ‘‘ਮੱਖੀਆਂ ਦੇ ਡੰਗ ਤੋਂ ਡਰਦਿਆਂ ਆਦਮੀ ਨੇ ਮਖਿਆਲ ਖਾਣਾ ਨੀ ਛੱਡਿਆ। ਦੁਲੱਤੇ ਮਾਰਦੀਆਂ ਗਾਂਵਾਂ ਦਾ ਦੁੱਧ ਚੋਣੋਂ ਕੀ ਅਸੀਂ ਹਟ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ? ਕਦੀ ਕਿਹਾ, ਹੈ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿ ਏਨੀ ਤੂੜੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕੌਣ ਦਾਣੇ ਕੱਢਦਾ ਫਿਰੇ? ਖੇਤ ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਵਾਹੁਣ ਜਾਵਾਂਗੇ ਕਿ ਕੰਡਿਆਈ ਬੜੀ ਹੈ? ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਕੰਧ ਵਾਂਗ ਜੰਮੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਰੋਹੀਆਂ ਤੋੜ ਕੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਅੰਨ ਦੀ ਰੋਟੀ ਪਕਾ ਕੇ ਖਾਧੀ ਹੈ, ਅਸਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਮਾੜੇ ਕੁ ਖ਼ਤਰੇ ਤੋਂ ਘਬਰਾ ਗਏ। ਜੁਆਨੀ ਦੇ ਦਿਨੀਂ

ਏਨੀ ਤਾਕਤ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਏਨਾ ਹੌਸਲਾ ਕਿ ਪਿਆਸ ਲੱਗੀ ਹੈ, ਫੇਰ ਕੀ ਹੋਇਆ ਜੇ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ। ਖੂਹ ਪੁੱਟੋ ਤੇ ਪਾਣੀ ਪੀਓ। ਔਖੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਕਿਹੜੀ, ਜੇ ਰੱਬ ਸਾਥ ਦੇਵੇ? ਭਰੋਸਾ ਰੱਖੋ, ਗੁਰੂ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਹੈ।’

ਬੇਬੇ ਨੂੰ ਜੇ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਗੁਆਂਢੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਨਾਨੀ ਉੱਪਰ ਹੱਥ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਲਾਮਾ ਦੇਣ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਜਾਂਦੀ। ਆਖਦੀ, “ਵੇ, ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਕੁੱਟ ਲਿਆ, ਜੇਹਾ ਜ਼ਨਾਨੀ ਨੂੰ ਕੁੱਟ ਲਿਆ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਾਹਦੀ ਸੂਰਮਗਤੀ? ਕੋਈ ਹੈ ਸ਼ਰਮ-ਹਯਾ ਤੈਨੂੰ? ਡੋਬ ਦਏਗਾ, ਏਸ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹਉਕਾ। ਰੋਟੀ ਪੱਕਦੀ ਬੁਰੀ ਲੱਗਣ ਲੱਗੀ, ਤੈਨੂੰ? ਬੇਸ਼ਰਮ!” ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸੁੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਪਿੰਡ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਗਈ। ਬੇਬੇ ਆ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਟੱਬਰ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ।” ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ, “ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਥੋਂ ਦੇਖ ਲਿਆ, ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ?” ਬੇਬੇ ਨੇ ਹੱਸ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਟੱਬਰ ਦੇਖ ਕੇ ਕੀ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਕਰਤਾਰ ਕੁਰ ਰੋਟੀਆਂ ਪਕਾਉਂਦੀ ਦੇਖੀ। ਵੱਡੀ ਪਰਾਤ ਵਿੱਚ ਗੁੰਠਿਆ ਹੋਇਆ ਆਟਾ ਇਉਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਭੇਡ ਮਾਰ ਕੇ ਲਿਟਾਈ ਹੋਵੇ।” ਮੈਨੂੰ ਖੂਬ ਹਾਸਾ ਆਇਆ।

ਸੁਨੇਹਾ ਮਿਲਿਆ, “ਬੇਬੇ ਜੀ ਨੇ ਸੱਦਿਆ ਹੈ। ਹੁਣੇ ਚਲੇ ਜਾਣਾ।” ਮੈਂ ਤੁਰੰਤ ਗਿਆ ਤੇ ਹਾਲ-ਚਾਲ ਪੁੱਛਿਆ। ਬੇਬੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਇੰਨੇ ਦਿਨ ਆਇਆ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ?” ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਡਿਊਟੀ ਦੇ ਕੰਮ-ਕਾਜ ਬਹੁਤ ਹਨ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਰੋਣਕ ਤਾਂ ਲੱਗੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਬੇਬੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਇਹ ਰੋਣਕਾਂ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਨੀਆਂ ਹਨ? ਮੈਂ ਉਹ ਜਿੰਦਰਾ ਹਾਂ ਜਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਇਸ ਜਿੰਦਰੇ ਦੀਆਂ ਕੁੰਜੀਆਂ ਹਨ। ਤੁਹਾਡੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਇਹ ਜਿੰਦਰਾ ਖੁੱਲ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਰੋਣਕਾਂ-ਰੂਣਕਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਤੇ ਪੁਰਾਣਾ ਥੇਹ ਹਾਂ। ਇਸ ਨੂੰ ਫਰੋਲੇਂਗਾ ਤਾਂ ਕਈ ਕੁਝ ਮਿਲੇਗਾ। ਠੀਕਰੇ ਨਿਕਲਨਗੇ, ਹੱਡੀਆਂ ਮਿਲਨਗੀਆਂ, ਵੱਡਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਨਾ ਸਹੀ, ਕੋਈ ਸਿੱਕਾ, ਕੋਈ ਗਹਿਣਾ ਲੱਭ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਖਰ ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਦੇਸ ਵੱਸਦਾ ਸੀ ਕਦੀ, ਜੋ ਹੁਣ ਥੇਹ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਦੀ-ਕਦਾਈਂ ਆ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਫਰੋਲ-ਫਰਾਲ ਜਾਇਆ ਕਰ।”

ਬੇਬੇ ਇੱਕ ਦਿਨ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਕਿੰਨੇ ਪਾਪੀ ਹੋ ਗਏ ਨੇ ਤੇਰੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ! ਮੇਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਖਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੁਰਗ਼ਾਬੀਆਂ ਤਾਂ ਕੀ, ਕੁੰਜਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ। ਕੋਈ ਉੱਚੀ ਦੇ ਕੇ ਮੋਰ ਵਾਂਗ ‘ਕਿਆਂਕੋ’ ਕਹਿ ਦਏ ਤਾਂ ਦੜੇਂ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦੇਣ, ਇਹ! ਗਿਰਝਾਂ ਤਾਂ ਰਹੀਆਂ ਨੀਂ, ਹੁਣ। ਇਹ ਹੱਡਾ-ਰੋੜੀ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਜਾ ਬੈਠਦੇ, ਮੁਰਦਾਰ ਖਾਣ?”

ਬੇਬੇ ਨੂੰ ਹੁਣ ਘੱਟ ਸੁਣਦਾ, ਘੱਟ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਕਦੀ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਦੀ ਉਦਾਸ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ—ਅਸੀਂ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਦੱਸ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਕਈ ਵਾਰ। ਉਦਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦੇ। ਬੇਬੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੀ ਤੋਰ ਤੋਂ। ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਦੇ ਤੁਹਾਡੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇਖਦੀ ਹਾਂ। ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦੀ ਪਰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਦੁੱਖ ਵਿੱਚ ਹੋ ਕਿ ਸੁੱਖ ਵਿੱਚ।”

ਬੇਬੇ ਦੀ ਉਮਰ ਨੱਬੇ ਸਾਲ ਤੋਂ ਉੱਤੇ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਉਹ ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਆਈ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਮੇਰਾ ਪਿੰਡ ਉਸ ਦਾ ਪਿੰਡ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਪਿੰਡ ਉਹੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਇਹੀ ਆਖਦੀ ਹੈ - “ਤੇਰੇ ਪਿੰਡ ਮੈਂ ਇਉਂ ਕੀਤਾ।”

ਇੱਕ ਦਿਨ ਬੇਬੇ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਹੁਣ ਮੈਂ ਜਿਊਂਦੀ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਭਾਈ-ਭੈਣ, ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਆ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਿਲ ਲੈਂਦੇ ਹੋ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਨਾ ਰਹੀ, ਇੱਕ ਰਾਜਧਾਨੀ ਟੁੱਟ ਜਾਏਗੀ। ਤੁਸੀਂ ਬੜੀ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ। ਹੋਰ ਕਰੋਗੇ। ਤੁਹਾਡੇ ਬੱਚੇ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਲੰਘਣਗੇ... ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੋਵੋਗੇ। ਇਸ ਪਾਸਿਓਂ ਲੰਘਿਆ ਕਰੋਗੇ ਤਾਂ ਹੌਲੀ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਰੋਗੇ, ‘ਇੱਥੇ ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਰਿਹਾ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਹੈਰੀ ਤਾਂ ਬੋਲੀ ਜਿਹੀ ਸੀ ਪਰ ਸੀ ਚੰਗੀ। ਇਸ ਘਰ ਵੱਲ ਦੇਖਦੇ-ਦੇਖਦੇ ਤੁਸੀਂ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਜਾਇਆ ਕਰੋਗੇ। ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੋਂ ਇਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡਾ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਕਰਿਆ ਕਰੇਗਾ।”

ਮੇਰਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਬੰਦਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਾਂਗ ਬਿਰਧ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਖੁਸ਼ੀ-ਗਾਮੀ ਅਤੇ ਤਿੱਬ-ਤਿਉਹਾਰ ਵਕਤ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਉਸ ਦੀ ਕੋਠੀ ਜਾ ਪੁੱਜਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਰੋਣਕਾਂ, ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਮਿਲਾਪਾਂ ਦਾ ਮੇਲਾ

‘ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਆਂ, ਅਧਿਕਾਰਿਤਾ ਅਤੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵਿਭਾਗ’ ਪੰਜਾਬ

ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੇਲੇ ਵਿੱਚੋਂ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਵਿਦਾ ਹੋ, ਘਰੋ-ਘਰੀ ਜਾਣ ਲੱਗਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਹੌਲੀ ਦੇ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ, ‘‘ਜਦੋਂ ਬੇਬੇ-ਬਾਪੂ ਨਾ ਰਹੇ, ਉਦੋਂ ਵੀ ਆਇਆ ਕਰੋਗੇ, ਹੁਣ ਵਾਂਗ...?’’

ਮੇਰੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ‘ਚ ਬੇਬੇ ਕਦੀ ਮਿਰਚਾਂ ਤੋੜਦੀ ਫਿਰਦੀ ਖੇਤ ਵਿੱਚ, ਕਦੀ ਕਪਾਹ ਚੁਗਦੀ। ਕਿਤੇ ਵਛਰੂਆਂ ਦੀਆਂ ਬੂਥੀਆਂ ਪਲੋਸ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ, ਕਿਤੇ ਮੱਝਾਂ ਨੂੰ ਥਾਪੀ ਦੇ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ। ਫਟੇ-ਪੁਰਾਣੇ ਟਾਕੀਆਂ ਵਾਲੇ ਖੱਦਰ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਈ, ਮਿੱਟੀ-ਘੱਟੇ ਵਿੱਚ ਲੱਥ-ਪੱਥ, ਉਹ ਕਦੀ ਝਾੜੂ ਦਿੰਦੀ ਦਿਸਦੀ, ਕਦੀ ਪਾਥੀਆਂ ਪੱਥਦੀ.....।

ਅਰਥਾਵਲੀ :

ਗੁੰਮ-ਸੁੰਮ - ਬੇਸੁਰਤ। **ਹਲੀਮੀ** - ਨਿਮਰਤਾ, ਠੰਢਾ ਸੁਭਾਅ। **ਕਟਰੂ-ਵਛਰੂ** - ਨਵੀਂ ਸੂਈ ਮੱਝ ਜਾਂ ਗਾਂ ਦਾ ਬੱਚਾ, ਕੱਟਾ-ਵੱਛਾ। **ਬਾਂਦੀ** - ਗੋਲੀ, ਦਾਸੀ। **ਪਿਛਲੱਗ** - ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਮਗਰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ। **ਟਕਸਾਲ** - ਉਹ ਥਾਂ ਜਿੱਥੇ ਸਿੱਕੇ ਘੜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉੱਤਮ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ। **ਔਖਾ** - ਔਖਾ ਕੰਮ, ਅਜਿਹਾ ਕੰਮ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਡਰ ਹੋਵੇ। **ਮਖਿਆਲ** - ਸ਼ਹਿਦ, ਸ਼ਹਿਦ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਦਾ ਛੱਤਾ। **ਉਲਾਂਭਾ** - ਉਲਾਮਾ, ਸ਼ਿਕਾਇਤ। **ਬੇਹ** - ਖੰਡਰ। **ਮੁਰਦਾਰ** - ਮਰਿਆ ਹੋਇਆ, ਲੋਥ। **ਬੌਲੀ** - ਬਾਉਲੀ, ਝੱਲੀ, ਕਮਲੀ। **ਬੰਦਗੀ** - ਭਗਤੀ। **ਲੱਥ-ਪੱਥ** - ਲਿੱਬੜਿਆ ਹੋਇਆ।

ਪਾਠ - ਅਭਿਆਸ

1. ਲੇਖਕ ਦੇ ਬਚਪਨ ਦਾ ਜੀਵਨ ਕਿਹੋ-ਜਿਹਾ ਸੀ?
2. ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਘਰੋਂ ਤੁਰਨ ਸਮੇਂ ਮਾਂ-ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਆਪਸੀ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।
3. ਲੇਖਕ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਨਕੇ ਔਕੜ ਸਮੇਂ ਕਿਵੇਂ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਸਨ?
4. ਲੇਖਕ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਲਿਪਾ-ਪੋਚੀ ਅਤੇ ਸਜਾਵਟ ਦਾ ਕੰਮ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ?
5. ਔਖਾ ਕੰਮ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਲਈ ਬੇਬੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੀ ਹੈ?
6. ਇਸ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਬੇਬੇ ਜਿੰਦਗਾ ਅਤੇ ਕੁੰਜੀਆਂ ਸ਼ਬਦ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਵਰਤਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਉਂ?
7. ਬੇਬੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਕੜੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦੀ ਹੈ?
8. ‘‘ਜਦੋਂ ਬੇਬੇ-ਬਾਪੂ ਨਾ ਰਹੇ, ਉਦੋਂ ਵੀ ਆਇਆ ਕਰੋਗੇ, ਹੁਣ ਵਾਂਗ?’’ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਨੇ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਅਤੇ ਕਿਉਂ ਕਹੇ?
9. ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਸੁਪਨੇ ‘ਚ ਬੇਬੇ ਕੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।

ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ, ਮਾਤਾ, ਦਾਦਾ, ਦਾਦੀ, ਨਾਨਾ, ਨਾਨੀ, ਮਾਮਾ, ਮਾਮੀ
ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਦਾ ਸ਼ਬਦ-ਚਿੱਤਰ ਲਿਖ ਕੇ ਅਧਿਆਪਕ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਖਾਓ।